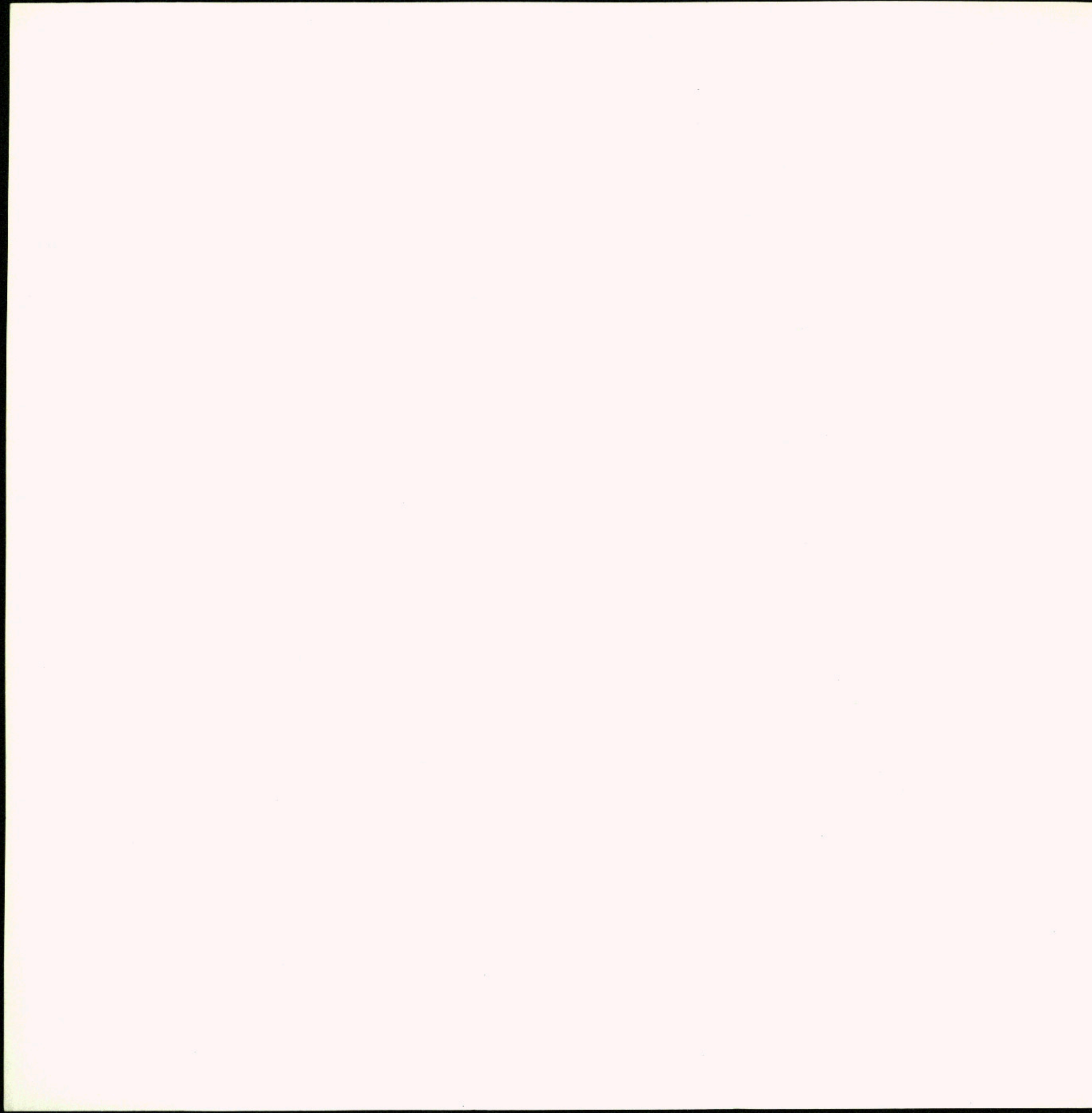

СРПСКА КЊИГА У БЕЧУ
 DAS SERBISCHE BUCH IN WIEN
 1741–1900

Библиотека Матице српске, Нови Сад
Народна библиотека Србије, Београд
Вукова задужбина, Београд

СРПСКА КЊИГА У БЕЧУ

1741–1900

Каталог изложбе

Аустријска национална библиотека,
Прунк сала, Беч, 19. 3 – 27. 4. 2002.

Београд – Нови Сад – Беч
2002

Аутори изложбе и каталога

Мирјана Брковић

Јасна Карталовић

Уредници

Миро Вуксановић

Сретен Угричић

Припрему изложбе и штампање каталога омогућило је
Министарство за културу Републике Србије

Bibliothek der Matica srpska, Novi Sad
Nationalbibliothek Serbiens, Beograd
Vuk's Stiftung, Beograd

DAS SERBISCHE BUCH IN WIEN

1741-1900

Katalog der Ausstellung

Österreichische Nationalbibliothek,
Prunksaal, Wien, 19. 3. - 27. 4. 2002.

Beograd - Novi Sad - Wien
2002

Autoren der Ausstellung und des Katalogs

Mirjana Brković

Jasna Kartalović

Redaktion

Miro Vuksanović

Sreten Ugričić

Die Vorbereitung der Ausstellung und Druck des Katalogs wurde
durch das Kulturministerium Serbiens unterstützt

Уводна реч

Почетком деведесетих година, у разговору академика Дејана Медаковића, председника Вукове задужбине, са представницима Аустријске националне библиотеке у Бечу изнети су аргументи да се у оквирима ове знамените установе организује изложба са радним насловом „Беч као штампарски центар српске књиге”. Пошло се од чињенице да се проблем штампања српских књига, од 1741. па надаље, веома добро уклапа у све оне унутрашње реформе аустријске државе у време царице Марије Терезије и касније. При томе, закључено је да је реч о изузетно далековидој политици тадашње власти која је омогућила да се отпочне са штампањем српских књига. Како у то време није постојала Национална библиотека, већ само Дворска библиотека, то није био уведен ни обавезан примерак, због чега већина српских књига штампаних у XVIII веку у Бечу није никада виђена пред бечком публиком.

Већ приликом летимичног погледа на *Српску библиографију XVIII века* Георгија Михаиловића може се закључити у којој су мери српске књиге штампане у Бечу тачно одражавале унутрашњу политику државе према националним мањинама. Године 1741. штампана је *Сѣмаѿоѿрафија* Христофора Жефаровића и бечког гравера Томаса Месмера, књига којом у Бечу отпочиње српско штампарство новијег доба које ће свој врхунац достићи у XIX веку посебно од тренутка када је у Бечу почела са радом штампарија мекхитариста. У Бечу су штампана врхунска дела српске литературе и науке: *Српски рјечник* (1818), прве књиге на-родних песама (1814; 1815) и дефинитивно, бечко издање *Српских народних пјесама* Вука Стеф. Карацића и његов превод *Новоѿ завјѣѿа* (1847), *Горски вијенац* (1847) Петра II Петровића Његоша, *Песме* (1847) Бранка Радичевића, које су огласиле нову еру српске књижевности. Исто тако, мора се истаћи да су у Бечу покренуте и прве новине код Срба: *Србскија новини повседневнија* (1791–1792), *Славено-србскија вједомосѿи* (1792–1794) и *Новине србске из царсѿвујушчеѿа ѿрада Вијене* (1813–1822). После престанка рада штампарије привилегованог штампара Јозефа от Курцбека, штампа први пут прелази у српске руке, у руке племенитог Стефана от Новаковића, за чије је време штампано више изузетних књига које представљају прави подвиг штампарства, међу њима и *Исѿорија разних славенских народов најпаче Болѿар, Хорваѿов и Србов* (1794) Јована Рајића. Све ово показује колика је била политичка и културна улога Беча у формирању модерне националне свести и њено буђење у XIX веку једног од више малих народа ове велике царевине.

Изложбу „Српска књига у Бечу 1741–1900” припремили су Библиотека Матице српске, Народна библиотека Србије и Вукова задужбина, у сарадњи са Аустријском националном библиотеком и Друштвом за ширење дела Вука Карацића у Бечу.

Број од 214 изложених публикација на овој изложби не представља комплетну срп-

ску штампу XVIII и XIX века, чија потпуна библиографија, која је посебно припремљена за штампу, садржи 1150 библиографских јединица. Књиге приказане на овој изложби треба да осветле духовни развој и културну оријентацију српског народа ка средњоевропској култури и да прикажу постепени раст лаичких тема, посебно историјског садржаја и „лепе“ књижевности, који се надовезују на још увек присутну традицију која обухвата пре свега црквену литературу.

Уз Изложбу приложене су и ликовне представе најзначајнијих личности које су деловале у Бечу и радиле на ширењу српског штампарства и српске књиге. Посебно желимо да истакнемо велико разумевање на које су приређивачи овог каталога и аутори Изложбе наишли код аустријских институција и власти, при чему на првом месту истичемо Аустријску националну библиотеку и Друштво за ширење дела Вука Стеф. Караџића којему је на челу председник др Хајнц Фишер.

Наша је жеља и намера да ова Изложба послужи бољем упознавању културе једног народа, који је свој национални идентитет потврдио у условима многонародне империје каква је била Аустрија. Истовремено, ми се оправдано надамо да ће и ова Изложба послужити отклањању било каквих предрасуда које су у прошлости квариле добросуседске односе наших држава.

Geleitwort

Am Anfang der neunziger Jahre, im Gespräch des Akademiemitgliedes Dejan Medaković, Präsidenten der Vuk-Stiftung mit den Vertretern der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien wurden Argumente ans Tagelicht gebracht, dass man in den Räumen dieser bedeutenden Einrichtung eine Ausstellung veranstaltet, und zwar unter dem vorläufigen Namen „Wien als Druckzentrum des serbischen Buches“. Man ging von der Tatsache heraus, dass das Problem des Druckes der serbischen Bücher seit dem Jahre 1741 an und auch danach, in all jene Reformen des österreichischen Staates zur Kaiserin Maria Theresia-Zeit und auch später sehr gut eingefügt wird. Dabei kam man zum Beschluss, dass es sich um ausserordentlich weitsichtige Politik der damaligen Behörde handelt, die es ermöglicht hat, dass man mit dem Drucken der serbischen Bücher beginnen konnte. Da zu dieser Zeit keine National- sondern nur Hofbibliothek bestand, wurde kein Pflichtexemplar in Kraft gesetzt, weshalb die Mehrzahl der serbischen Drucke aus dem XVIII. Jahrhundert, die in Wien gedruckt worden waren, vom Wiener Publikum nie gesehen wurde.

Bereits ein flüchtiger Blick in die *Serbische Bibliographie des XVIII. Jahrhunderts* (Српска библиографија XVIII века) von Georgije Mihailović lässt uns den Beschluss ziehen, in welchem Masse die serbischen, in Wien gedruckten Bücher die innerliche Politik des Staates zu den Nationalminderheiten genau widergespiegelt haben. *Die Stematographie* (Стѐмаѝографија) wurde von Hristofor Žefarović und Wiener Graveur Thomas Messmer im Jahre 1741 gedruckt, das Buch womit die serbische Druckkunst der neueren Zeit in Wien beginnt, die ihren Höhepunkt im XIX. Jahrhundert erreicht, besonders seit dem Augenblick an, als in Wien die Mechitaristedruckerei mit ihrer Arbeit begann. In Wien wurden die Hauptwerke der serbischen Literatur und Wissenschaft gedruckt wie: *Serbisches Wörterbuch* (Српски рјечник) (1818), erste Volksliedersammlungen der Serben (1814, 1815), und endgültig Wiener Ausgabe der *Serbischen Volkslieder* (Српске народне пјесме) von Vuk Stefanović Karadžić sowie seine Übersetzungen des *Neuen Testaments* (Нови завјей) (1847), *Der Bergkranz* (Горски вјенац) (1847) von Petar II Petrović Njegoš, *Gedichte* (Песме) (1847) von Branko Radičević, die eine neue Ära der serbischen Literatur angekündigt haben. Gleichzeitig muss man hervorheben, dass in Wien auch erste serbische Zeitungen gegründet worden waren, nämlich: *Serbische alltägliche Zeitung* (Сербскија новини повседневнија) (1791-1792), *Slawisch-serbische Wissenschaften* (Славено-сербскија вједомосѝи) (1792-1794) und *Serbische Zeitungen aus der kaiserlichen Stadt Wien* (Новине сербске из царсѝвужуцѝега града Вијене) (1813-1822). Nach der Erstellung der Druckerei des privilegierten Druckers Josef Lorenz von Kurzböck übergeht der Druck zum ersten Mal in serbische Hände, d.h. in die Hände des edelmütigen Stefan von Novaković, und während seiner Zeit wurden mehrere ausserordentlichen Bücher gedruckt, die eine echte Heldentat der Druckkunst darstellen, unter denen auch das Buch von Jovan Rajić *Die Geschichte verschiedener slawischer Völker, vor allen der Bulgaren,*

Kroaten und Serben (Историја разних славенских народав најпаче Болгар, Хорваџов и Србов) (1794) zu finden ist. Alles das zeugt wohl klar von der politischen und kulturellen Rolle von Wien in der Gründung des modernen Nationalbewusstseins und von seinem Aufwecken im XIX. Jahrhundert eines der mehreren kleinen Völker dieses grossen Kaisertums.

Die Ausstellung „*Serbisches Buch in Wien 1741-1900*“ („Српска књиџа у Бечу 1741 – 1900“) wurde von Bibliothek der Matica srpska, Nationalbibliothek Serbiens und Vuk-Stiftung in Zusammenarbeit mit der Österreichischen Nationalbibliothek und dem Verein zur Förderung des Werkes von Vuk Stefanović Karadžić veranstaltet.

Die Zahl von 214 ausgestellten Publikationen dieser Ausstellung stellt keinesfalls den kompletten serbischen Buchdruck des XVIII und XIX. Jahrhunderts dar, dessen vollständige und extra zum Druck vorbereitete Bibliographie, 1150 bibliographische Einheiten darstellt. Die Bücher, die in dieser Ausstellung gezeigt werden, sollten die geistige Entwicklung und kulturelle Orientierung des serbischen Volkes zur mittelalterlichen Kultur beleuchten, und allmähliges Wachstum von Lienthemen besonders historischen Inhalts und der „schönen“ Literatur darstellen, die sich an noch immer anwesende und vor allem Kirchenliteratur umfassende Tradition anknüpft.

Der Ausstellung wurden auch die bildenden Darstellungen der bedeutenden Persönlichkeiten hinzugefügt, die in Wien zu der Zeit gearbeitet und an der Verbreitung der serbischen Buchdruckkunst und des serbischen Buches überhaupt tätig waren. Besonders möchten wir grosses Verständniss hervorheben, das die Herausgeber dieses Katalogs und Autoren der Ausstellung bei den österreichischen Institutionen und zuständigen Behörden gefunden haben, wobei wir vor allen Österreichische Nationalbibliothek sowie auch Verein zur Förderung des Werkes von Vuk Stefanović Karadžić mit seinem Präsidenten dr. Heinz Fischer auf der Spitze hervorheben möchten.

Unser Wunsch und unsere Absicht wäre, dass diese Ausstellung besserem Kennenlernen der Kultur eines Volkes beibringt, das seine Nationalidentität unter den Umständen eines Vielvölkerimperiums, wie es Österreich war, bestätigt hat. Gleichzeitig hoffen wir mit Recht, dass auch diese Ausstellung der Beseitigung irgendwelcher Vorurteile dienen wird, die in der Vergangenheit gute Nachbarschaftsbeziehungen unserer Staaten verdorben haben.

Miodrag Maticki

Дејан Медаковић

**ШТАМПАЊЕ СРПСКИХ КЊИГА И НОВИНА
У БЕЧУ У ХVIII И ХIХ ВЕКУ**

Последња књига која је изашла из штампе на српском језику – изашла је у Венецији, из штампарије Бартоломеа Ђинамија 1638. године. Био је то један псалтир, иза чијег објављивања настаје дуго затишје у српском штампарству. У том веку обновљена Пећка патријаршија није имала моћи да на свом пространом јурисдикционом подручју обнови и једну штампарију, упркос чињеници да је у претходном веку радило више, махом манастирских штампарија, нпр. у Горажду, Рујну, Грачаници, Милешеви, Мркшиној цркви, а јавиле су се и штампарије у градским срединама – у Београду и Скадру.¹ Графичке технике свеле су се тада искључиво на отискивање дрворезних „абагара” и појединачких икона, а потребу за штампањем црквених књига надокнађивали су неуморни преписивачи, као и штампане књиге које су стизале као поклон из царске Русије.

Иако нема поузданих извора о напорима Пећке патријаршије да до избијања аустро-турског рата измени ово стање, не може се ни тврдити да су српски патријарси сасвим занемаривали улогу и значај штампаних књига. Напротив, о напорима у том смислу сведоче и први званични додири Српске цркве са царском влашћу у Бечу, до којих долази у тешким часовима Велике сеобе 1690. године. Одмах по досељењу је патријарх Арсеније III Чарнојевић поднео аустријском цару Леополду I молбу у двадесет пет тачака, где је, поред осталог, тражио дозволу да може основати школе и штампарију. „Neque Typographias, aut alias Scholas inter nos erigere, aut alias necessaria ad Ecelesiam spectantia constituere ullatenus impediamur...”²

И касније се, у више махова, мудри патријарх Арсеније III Чарнојевић враћа на свој захтев да му се одобри отварање штампарије за потребе пресељених Срба. Тако 1698. патријарх тражи да му се уступи сечујски доминијум, како би тамо могао да подигне манастир, школе и штампарију.³ Још једном, 16. јануара 1706. пред своју смрт, патријарх Арсеније III тражи дозволу да може да оснује штампарију за новонасељене Србе.⁴ Све те молбе су, међутим остале неуслишене, јер је царска политика према Србима подразумевала непристајање на такве захтеве. И после смрти патријарха Арсенија III Чарнојевића такве молбе су одбијане, о чему сведоче и узалудни покушаји митрополита Вићентија Поповића из 1721. године.⁵ Одбијен је 1731. године и Мојсије Петровић, када је као београдски митрополит Дворском ратничком савету упутио представку у којој је тражио да му се дозволи да у Београду о свом трошку оснује једну „грчку штампарију”.⁶ Царске власти су га тада упутиле на унијатску штампарију у Трнови, што је митрополит одлучно одбио.

Одбијен је и енергични карловачки митрополит Павле Ненадовић, који се 1750. године одважио да Илирској дворској депутацији у Бечу упути молбу за дозволу да штампарију отвори у сремском манастиру Раковцу, а да се манастиру додели привилегија за овакав посао. Не изненађује одговор Илирске дворске депутације од 10. новембра 1750. да се „Рацима” не може дозволити да штампарију оснују тамо где они хоће, а понајмање у неком православном сремском манастиру, како

то предлаже митрополит, већ само у неком месту где би она била под сталном присмотром Католичке цркве. На тај би се начин у свако доба имао увид у све оно што се у њој буде штампало, а спречило би се да се провуче нешто што би било уперено против Католичке цркве или против добрих нарави.⁷ На тој седници предложено је да се штампарија са ћириличким словима оснује у Осеку и стави под надзор тамошњих језуита који знају српски језик, па је такав предлог достављен царици на коначно усвајање.⁸ Сасвим разумљиво, митрополит Ненадовић није могао да прихвати предлог Депутације, због чега је одмах упутио жалбу на такво решење и предложио да се штампарија отвори у Раковцу или у Сремским Карловцима, где би радила под његовим личним надзором. Занимљиво је да је овога пута Депутација повољно решила митрополитову молбу, предложивши царици Марији Терезији да митрополиту Ненадовићу одобри оснивање штампарије у његовој Карловачкој резиденцији.⁹ Изгледало је да су коначно уклоњене препреке за отварање митрополитске штампарије у Сремским Карловцима, а митрополит је у Бечу предузео и сасвим озбиљне кораке да му његови повереници прикупе и све потребне податке за њено отварање.

За те послове митрополит је овластио свог егзарха Арсенија Радивојевића и познатог српског графичара Христофора Жефаровића. Њих двојица посетили су дворског и универзитетског штампара Леополда Јохана Каливоду (1705–1781), у чијој је словоливници у штампарији радило дванаест намештеника. Каливода им је дао потребне савете, навевши да су за почетак рада штампарије потребна три мајстора, а када буде радила пуном паром, биће их потребно тридесет пет.¹⁰

Упркос овако озбиљним припремама па чак и добијеној дозволи, у митрополитској резиденцији у Сремским Карловцима штампарија није никада прорадила. Сва је прилика да у овом случају кривица није била до митрополита Ненадовића већ до председника Илирске дворске депутације грофа Кенигсега Ерпса.¹¹

И док је царска администрација оклевала са решавањем питања штампања српских књига, не одговарајући ни на молбе за добијање једне штампарије, у Бечу су од 1741. до 1745. ипак штампане неке књиге од изузетне важности за Србе. Најпре је 1741. зограф Христофор Жефаровић у заједници са бечким гравером Томасом Месмером, штампао у техници бакрореза књигу *Изабражениј' оружиј' илирических (Сїемаїїоѣрафија)*, дело које илуструје врхунац политичких тежњи патријарха Арсенија IV Јовановића да му царица Марија Терезија призна јурисдикцију над целим Илириком. У песми посвећеној самом Жефаровићу најјасније су истакнути циљеви књиге.

„Подсећамо поново на илирско оружје славно
које је свему свету познато....”

.....

„оружјем је наша народна слобода утврђена
крвљу у злато процењена....”

Или, на другом месту:

... Книга сіа мала
Беликоже та има севѣ надписала
разгнѣвъ далше, и ѡзритѣ сервско царство
цѣло,
Беселѣ мною сѣла
бѣдетѣ таковѣ читателѣ: яко темна мрака
невѣжества сервскагѣ свобожденѣ, зрака
славы дома неманска ѿ селѣ извѣстенѣ ... ”
„Се до селѣ нашемѣ родѣ тиннѣ ваше
в севѣ орелѣ Неманинѣ” что сажаше.¹²

Идуће, 1742. године Жефаровић је опет у Бечу и истом техником отискује бакрорезне плоче своје књиге: *Поученије свјатѣишнейелскоје к новопосѣављеному јереју*. То је књижница савета свештеницима после рукоположења, која је дословно преведена са руског оригинала.¹³ Највероватније је после ове књижнице Жефаровић око 1742–1744. у Бечу преклиширао неки руски буквар, чији примерак још није откривен, а исти је случај и са његовом књижницом *Мѣсѣцословѣ*, штампаном око 1743–1744.¹⁴ Најзад, у преводу Павла Ненадовића, народног секретара, Жефаровић је 1745. године штампао у Бечу важно дело: *Привилегии чрезѣ блаженныа императоры ...*, до чијег објављивања долази после царичиног потврђивања српских привилегија добијених од царева Леополда I, Јосифа и Карла VI и њиховог регистравања на Сабору у Пожуну 1744. године.¹⁵

Најзад, своје последње дело штампано у Бечу Христофор Жефаровић је објавио 1748. То је књижница Симеона Симоновића: *Описаније стагѣ вѣжѣ града Іерусалима*,¹⁶ чији садржај припада омиљеној и популарној хаџијској књижевности која има за циљ да подстакне путовања у Палестину и обилазак светих места.

Како су пред аустријским државним властима лежале нерешене молбе српских црквених великодостојника да им се одобри отварање једне ћирилске и српске штампарије, велика потреба за књигама и школама упућивала је српске великодостојнике да се за помоћ обрате и царској Русији, чија се заштитничка политика већ испољила према свим православним хришћанима. Тако су на позив карловачких митрополита упућени из Русије и први учитељи, а од двадесетих година XVIII века отпочиње и веома жива руско–српска трговина књигама и иконама.¹⁷ На читавом подручју Карловачке митрополије, а делимично и у унутрашњости Балкана који је био под турском управом, појављивали су се руски трговци књигама и иконама, тзв. москови или московитери. Штавише, у епископском седишту Северину сликар Јоаким Марковић основао је око 1745. и прву књижару, у којој

је, разуме се, продавао искључиво руске књиге. Овако велики прилив руских богослужбених и теолошких књига незадрживо је у цркви потискивао стари језик српско-словенске редакције, уместо којег православни Срби на читавом подручју аустријске државе прихватају језик нове, руско-словенске редакције, који ће се као богослужбени језик задржати све до данашњих дана. Будним аустријским властима брзо је постало јасно да су Срби, иако њени грађани, захваћени наглим процесом русификације, што свакако није било у интересу маријатерезијанске државне политике. Уосталом, већ од првих година после Велике сеобе, аустријски владари схватили су двоструки проблем који је за њихову државу таква сеоба представљала.

С једне стране, чврсту повезаност српског народа са исходним тачкама свога православља ојачао је отвореним руским патронатом Петар Велики, што је неминовно морало да утиче и на аустријску спољну политику и аустро-руске политичке везе. С друге стране, насељавање Срба на подручје угарског краљевства изазвало је читав низ проблема у унутрашњој политици централних власти у Бечу према правима угарских сталежа. Избијали су спорови и око најмањих процедуралних питања. Аустрија је, знамо, била многонационална држава у чији су састав ушле и земље попут Чешке и Угарске, чији су сталежи били свесни својих историјских права и, разуме се, свих својих феудалних привилегија. Управо та унутрашња сложеност аустријске државе неминовно је њене владаре упућивала што већој централизацији и, путем царске, апсолутне власти, највећем могућем обједињењу. Из тог угла треба посматрати и све сложенију државну администрацију, чије су се одлуке споро спроводиле, а често биле и мењане. Решења у вези са Србима у време царице Марије Терезије доносила су се на више места. На првом месту одлучивали су Дворски ратни савет и Илирска дворска делегација. При том су, свакако, одређен значај имали и Угарска дворска канцеларија и Угарско намесничко веће. У свим тим институцијама постојала су и посебна, често и сасвим супротна мишљења о битним питањима која су се односила на правни положај српског народа разапетог између општих државних интереса и оних које су заступали поједини делови земље, посебно угарски сталежи.

Ако се, дакле, узму у обзир сви чиниоци аустријске спољне и унутрашње политике, постаје јасно зашто се на добијања дозволе за отварање једне српске штампарије тако дуго чекало и зашто се јављао толики број разних, па и неочекиваних препрека.

Па ипак, државним властима постепено је постајало све јасније да се више не може оклевати јер су и материјални и политички интереси захтевали да се ово питање коначно повољно реши. И док је још 2. јуна 1766. Дворска комора одбила молбу једног штампара да отвори српску штампарију у Бечу, већ 1768. године исто државно тело је донело одлуку да се прибаве сви потребни подаци о могућности оснивања једне српске штампарије.¹⁸ Учињено је то на основу наређења царице Марије Терезије, а тим њеним актом питање отварања српске штампарије постало је саставни део оне царске политике која је хтела да спречи одлив новца за куповину руских књига и, разуме се, да смањи интензивне руско-српске духовне па и политичке везе.

На основу закључка Дворске коморе обратио се гроф Шенборн универзитетском књижару Јозефу Курцбеку, упућујући га да се у погледу српске штампарије договори са Брадишом, унијатским владиком из Мункачева. Већ 9. марта 1769. Курцбек је грофу Шенборну поднео опширан план за оснивање штампарије са ћириличним словима.¹⁹ Међутим, иако је Дворска комора отпочела веома озбиљне преговоре са Јозефом Курцбеком, опрезна аустријска администрација обратила се још једном бечком дворском штампару Томасу фон Тратнеру²⁰ за мишљење, тражећи од њега да изнесе и своје услове. У свом одговору од 17. маја 1769. Тратнер је навео да је он већ пре неколико година предложио да у Будимпешти отвори једну такву штампарију, али је његов предлог тада одбијен. Сада је био спреман да ту обавезу преузме под условом да се Српска црква обавезе да ће основати фонд за штампање ових књига и да сама обезбеди коректуру.

Исте године расправљало се о оснивању српске штампарије и на Српском црквенонародном сабору, када је царски комесар гроф Хадик добио задатак да покрене ово питање.

И док се у Бечу водила закулисна борба између Јозефа Курцбека и Томаса Тратнера око добијања привилегије за отварање српске штампарије, искрсла је идеја да се она оснује тамо где Срби живе. На ову мисао дошао је пожунски штампар Франц Пацко, који се Дворској комори обратио с молбом да отвори штампарију у Темишвару, у којој би се могле штампати немачке, српске и влашке књиге. И овај предлог узет је у разматрање. Одлучено је да Пацко испита могућност за отварање немачке штампарије у Темишвару, док питање српске штампарије спада у делокруг рада Илирске дворске депутације.²¹

Увиђајући да не треба даље одлагати питање отварања српске штампарије у Бечу, 14. фебруара 1770. најзад је царица Марија Терезија одобрила Јозефу Курцбеку *Privilegium privatum*, и то на двадесет година.²² Тим царичиним актом окончано је за Србе у Аустрији дуго и мучно мољакање да дођу до штампарије у којој ће за своје потребе штампати преко потребне књиге. Како би се спречило да народ и даље купује књиге где је то до тада чинио, чиме би се наносила материјална штета привилегованом штампару Јозефу Курцбеку, Дворска комора је 26. маја 1770. обавестила Дворски ратни савет и Илирску дворску депутацију о оснивању Курцбекове штампарије, молећи их да о томе обавесте своје потчињене органе. Тако је Дворски ратни савет већ 22. јуна обавестио власти у Карловцу, Вараждину, Славонији, Банији, Седмоградској и Темишвару о Курцбековој привилегији, узимајући његова права у заштиту.²³ Већ из садржине овог расписа јасно се може разабрати са којом је озбиљношћу царска власт приступила остваривању своје једном донете одлуке.

Не мање брижљивости показао је и Јозеф Курцбек, који је похитао да што пре организује своју новоосновану штампарију. Пошто му је кућа у граду била и сувише тесна, Курцбек је био приморан да купи нову. Нашао је једну у Форштату коју је купио за 16.000 форинти, и у њој извршио потребне адаптације. Из своје штампарије у граду издвојио је шест преса и одговарајућу штампарску опрему, а ангажовао је и словослагаче и осталу стручну и помоћну радну снагу. Главни проблем, међутим, представљала су ћириличка слова, која он није имао.²⁴ У то време у Бечу су постојале само три слово-

ливнице: Тратнерова, Каливодина и Ван Геленова.²⁵ Сасвим разумљиво, Курцбек је по сваку цену желео да избегне пословну сарадњу са својим главним супарником Томом Тратнером, па је намеравао да слова набави у некој страниј словоливници. До расплета је дошло када је бивши Тратнеров словослагач Магач прешао да ради код Јозефа Курцбека.²⁶ Занимљиво је да је после Магача код Курцбека извесно време као словоливац радио бакрорезац и печаторезац Ернст Мансфелд.²⁷

Међутим, колико год да је био спретап да реши сва техничка питања везана за отварање и рад нове штампарије, Курцбек је морао да сачека да се власти коначно одлуче и за обавезног државног цензора. Тај проблем није био лако решив, највише зато јер је будући цензор морао, с једне стране, да тачно распознаје државне интересе, а са друге – да буде прихватљив и за српску црквену хијерархију која је стално стрепела од могућих прозелитских подвала у књигама црквене садржине. А управо црквена садржина била је и први, па и главни мотив за оснивање привилеговане Курцбекове штампарије у Бечу. Из тих разлога аустријске власти нису ни желеле сукоб са Српском црквом, а просветитељски круг око царице Марије Терезије, на челу са Ван Свитеном, непрекидно је обуздавао борбене и нетрпељиве кругове Католичке цркве. Срећна околност за целу Империју била је што је царица Марија Терезија често веома успешно у себи обуздавала ватрену католикињу, уздижући државне интересе изнад својих личних осећања.

Питање цензора у Курцбековој српској штампарији решавале су највише државне власти. Тако је Ван Свитен предложио да се за цензора и коректора српских и румунских православних књига изабере Сава Лазаровић, тадашњи тумач за српски и румунски језик при Илирској дворској депутацији.²⁸ Ову сугестију Депутација је спровела у дело, па је на седници од 26. марта 1770. године одлучила да се за цензора за српске и румунске књиге постави предложени Сава Лазаровић. Убрзо је међутим, постало јасно да он није личност која располаже тако потребним црквеним знањем, па је Депутација одлучила да за православног цензора постави Игњата Михаиловића, пароха капеле Св. Георгија у Бечу.²⁹ Нажалост, и овај цензор није био способан за ову дужност, због чега је и он морао да буде смењен. Тако се Курцбекова штампарија поново нашла без цензора, а то је, без сумње, могло да шкоди њеном раду. Решење овог осетљивог питања препуштено је карловачком митрополиту Јовану Ђорђевићу.

Својим актом од 17. марта 1772. митрополит Ђорђевић је Депутацији доставио и име новог цензора – Атанасија Деметровића, пароха из Раба, кога је митрополит 16. априла најпре поставио за капелана цркве Св. Георгија у Штајерхофу. Исте године Депутација је декретом од 4. маја потврдила постављење Деметровића за православног цензора при ћириличкој штампарији.³⁰ На овој дужности Атанасије Деметровић је остао све до своје смрти 1794. године. Без обзира на његов даљи животни пут, који га је на крају одвео и до примања уније, Атанасије Деметровић Секереш је био човек великих знања, полиглот и свакако најбољи могући цензор за Курцбекову штампарију. Колико се зна, нашао је стан у Унтере Бекерштрасе код Флајшмаркта, и то код грчког трговца Харисиуса Декономуса.³¹ Поред службених дужности пароха православне капеле и обављања послова цензуре, похађао је

Секереш и предавања на Бечком универзитету из филологије, филозофије и, нарочито, из канонског права код тада чувеног канонисте Павла Јосифа Ригера, који је у својим предавањима и уџбенику канонског права бранио државу од до тада у Аустрији свемоћне римске курије.³² Ако се има у виду да је у Курцбековој штампарији у периоду од 1770. до 1792. објављена сто педесет и једна књига,³³ јасно је да је Атанасије Деметровић Секереш имао пуне руке посла. Учен и утицајан, Секереш је убрзо постао привлачна личност за младе Србе у Бечу и они су се радо дружили са њиме. Међу њима свакако највидније место заузима Доситеј Обрадовић, који је у три наврата боравио у Бечу, од 1771. до 1776. од 1785. до 1787. и од 1789. до 1802; тада се сретао и са Секерешом, који је на њега највише утицао.³⁴ Први боравак Доситеја Обрадовића у Бечу (1771–1776), онај за који је сам рекао да су то „шест полезни и радостни година”, без сумње је био од изузетног значаја за његово даље интелектуално сазревање.

Недавно је Милорад Павић расветлио баш те Доситејеве бечке године, истакавши сву важност сусрета са ученим Секерешом, који је тада као свештеник опслуживао православну цркву Св. Георгија на Штајерхофу.³⁵ Била је то православна црква коју је царска власт одредила да служи Србима и Грцима аустријским држављанима, који су, као такви, били чланови једне заједничке црквене општине. Баш око те цркве и првенства у богослужењу избили су српско-грчки сукоби, са несумњивом политичком позадином због уплитања руског посланства које је подржавало грчке захтеве за отцепљењем. Разуме се да се у спор умешала и аустријска страна. Учинила је то преко надлежне Илирске дворске депутације, која је садржину спора доставила тајној дворској и државној канцеларији, оптужујући Грке који су служили у руској капели у самом посланству због оспоравања јурисдикције српског пароха капеле на Штајерхофу. Тако је Атанасије Деметровић Секереш био приморан да доказује право стање сукоба, с обзиром на то да је црква Св. Георгија у Бечу од почетка била у јурисдикцији Карловачког митрополита. Своја тврђења Секереш је поткрепио и сведоцима које је навео у својој представци Илирској дворској депутацији од 4. јуна 1774. године.³⁶ А међу сведоцима налази се име и његовог поштоваоца и пријатеља Доситеја Обрадовића. Занимљиво је да је у седмој тачки своје представке Секереш одбацивао и грчке оптужбе да смо „не само ми, него и наши предходници, архиепископи и епископи, били унијати”.³⁷ Тако се истинољубиви Доситеј нашао у неугодном положају да сведочи против грчког свештеника Антима Газија, оног истог који га је, како сам бележи у *Аутобиографији*, лепо прихватио и уконачио код грчког трговца Николаја Димитрија Стојча.³⁸ Без обзира на то што су царске власти одбациле оптужбе Грка, одлука Илирске дворске депутације од 10. августа 1774, није у потпуности ишла у прилог Србима. Тамо се наводи „да се један други парох, који зна грчки језик, у истој парохији постави”, али се наглашава „да руски министар треба да одстрани грчког свештеника Антима, јер се овај стално ушлиће у права парохије неунијатског свештеника капеле на Штајерхофу”.³⁹ Па ипак, упркос његовом одбацивању оптужбе Грка да су пароси при цркви Св. Георгија унијати, Секереш је 1776. године примио унију. Ни тај његов чин није помутио пријатељска осећања која је према њему гајио Доситеј, који га и даље са поштовањем помиње.⁴⁰ Уосталом, са симпатијама Доситеј прича и о грчком пароху Антиму, иначе главном противнику

Секереша. Очигледно је Доситеј, обузет осећањима истинске верске толеранције, са жаљењем сазнавао вести о сукобима једноверних, православних хришћана, Срба и Грка. Ти спорови су избијали и у другим црквеним општинама, а најснажније у Тршћанској, где су се Срби и Грци напоскон одвојили у две засебне црквене општине,⁴¹ сазидавши и своје посебне цркве, Срби – новог Св. Спиридона, а Грци – Св. Николе. Ипак, колико год те српско-грчке распре избијале у заједничким црквеним општинама, тешко је отети се утиску да се иза њих крију и дубљи а не само црквени разлози, а првенствено нагло јачање националне свести. Оба народа су тражила и проналазила властите доказе за учвршћивање свога пробуђеног националног бића, а у тој новој самосвести слабила је и до тада неприкосновена улога Цркве, у корист ојачале грађанске свести.

Доситеј доцније са љубављу помиње Секереша у својој *Ејџици* (1803), наводећи како је овај њега и Мушкатиновића радо примао и тражио од њих да га што чешће посећују. „Долазите ми, долазите ми често, не бојте се да ћемо се напрељубити! Живот је кратак. Ал’ ви имате много посла с Вашом цензуром? Зато! Баш зато долазите ми чешће! Рекао би кад ми дођете, тада с вама отпочинем”, забележио је Доситеј. Доситеју је његов први боравак у Секерешовом друштву у Бечу био „благопоучан”. О свом дружењу са Доситејем Обрадовићем бележио је и Секереш у свом дневнику. Забележио је, тако, и драгоцен податак да је Доситеја управо он, у мају 1774. године, подстакао да опише свој живот о којем му је овај много причао. „Рекох му да о том треба да пише. Велика је магла код нас и само јаки и добри из ње могу да испливају”, саветовао је Секереш свог младог пријатеља Доситеја Обрадовића.⁴² Занимљиво је да је Доситеј био толико опчињен личношћу Атанасија Деметровића Секереша да није био у стању да спозна у којој је мери Секереш као цензор српских књига био заступник аустријске династичке политике, бранилац њених државних интереса, и да је посебну пажњу обраћао на могуће појаве русофилства код Срба. Ова дерусификаторска намера Секерешове политичке цензуре нарочито долази до изражаја у његовом цензорском реферату о Орфелиновој великој монографији о руском цару Петру Великом, штампаној у Млецима 1772. година под насловом *Жиџије Петра Великог*⁴³. Отрпео је Доситеј и поступак Секерешов према његовом пријатељу у Бечу Максиму Куртовићу. Секерешу је, наиме, један Црногорац послао рукопис *Крајњкоје описание о Зејне и Црнои Гори*, с молбом да га ради штампања преда Курцбековој штампарији. Овај је 17. септембра 1775. доставио Илирској дворској депутацији свој негативан реферат, на основу кога је Угарска дворска канцеларија 26. јула 1776. послала Илирској дворској депутацији мишљење да се тај рукопис о историји Зете и Црне Горе не штампа и, чак, да се уништи.⁴⁴ Већ сама чињеница да је овај кратак опис Црне Горе био посвећен руском адмиралу Орлову био је за Секереша довољан разлог да буде против његовог штампања. По његовом мишљењу он „подстиче српски патриотизам, осуђује издајство отаџбине и хвали ратоборност Срба”⁴⁵: „Српске књиге штампане у Курцбековој штампарији, без обзира на њихов верски или лаички садржај, нису биле цензурисане по правилнику Дворске цензурне комисије који је реорганизовала 21. марта 1772. године, него свака посебно. Без утврђеног цензурног поступка све српске књиге, па и онај најмањи буквар или молитвеник, пролазиле су под руководством Илирске дворске де-

путације, поред посебног цензора Србина, још и цензуру врховних аустријских и угарских државних власти у Бечу и штампане су на основу посебних од Државног савета формулисаних, а од царице потврђених резолуција.⁴⁶

Треба, најзад, дати макар и само општу оцену о сто педесет и једној књизи, колико их је штампано у Курцбековој штампарији у периоду од 1770. до 1792. године црквеним или грађанским писмом. Највише их је било црквеног карактера, после чега следе школски уџбеници и приручници из методике наставе за православне опште школе, потом разни акти државних органа власти, па разни панегирици у славу познатих личности, а само мали број их је био из области лепе књижевности, оригиналне и преведене.⁴⁷

Овако разнолика садржина издавачке делатности Курцбекове ћириличке штампарије указује на њену стихијност, на недостатак одређеног плана и на њену искључиво лукративну страну. Овакав њен карактер морао је свим водећим слојевима српскога друштва, а пре свега утицајној и финансијски моћној црквеној хијерархији, бити унапред јасан, а она је, свакако, била принуђена да се са њиме мири. Од Јозефа Курцбека добило се тачно оно шта је он и био кадар да уради. Више од тога далеко би превазилазило његова знања и, разуме се, његове пословне интересе. Шире узевши, Курцбекова штампарија је ипак значила несумњив напредак и она је на сваки начин утирала нове путеве српскога штампарства.

18

Прелом у развоју српског штампарства представљају, с једне стране, јозефинистичке идеје, које су, нарочито од седамдесетих година XVIII века, биле све присутније у државном животу аустријске империје које је спроводио Јосиф II још док је био савладар своје конзервативне мајке, и које су добијале све више присталица. С друге стране, списак књига које је штампао Јозеф Курцбек јасно показује све сигурнији раст младог српског грађанства, а то значи и нове читалачке публике. Као преломни тренутак у Курцбековој издавачкој делатности може се узети 1787. година, када су изашле Мушкатиновићеве приче (пословице) и Мразовићев превод *Поучиџелног Магазина за децу* француске списатељице Мари Л. де Бломон. Када се има у виду да је Курцбекова штампарија 1770. године као своје прве књиге објавила *Буквар*, *Зборник Молијера* и *Псалми*, као и један царски патент против пустахија у Банату, несумњиви напредак представљају Мушкатиновићеве *Приче* и Мразовићев превод са француског, у чију морализаторско-поучну поруку не треба ни сумњати. О даљем успону сведоче и *Прокламација* грофа Франца Мориса фон Ласи упућена хришћанима у Босни, а штампана 1788. године, и биографија фелдмаршала барона Лаудона, коју је с немачког превео Емануил Јанковић. Били су то текстови који су код поробљених балканских хришћана будили наду у скоро ослобођење од турског ропства. Таквој врсти свакако припада и *Пјесна о избавленију Србије*, коју је испевао Доситеј Обрадовић а Курцбек штампао 1789. године, исте године када и друго издање Орфелиновог *Вечнијоџ Календара*. Најзад, последње године рада Курцбекове штампарије појавили су се и „Сербскаја новина посведневних прикљученијех биваемих в мирје” које је издао Грк Маркидес Пуљо и „Славено-сербски Мјесјацослов за љето 1792”.

Упркос чињеници да се Јозеф Курцбек није посебно замерио српској читалачкој публици, тешко се ипак отети утиску да су га Срби сматрали странцем и човеком који искључиво мисли на своју личну корист, а не и на захтеве народа за чије је потребе штампао књиге. Ова одбојност, па чак и отворено неповерење према Јозефу Курцбеку највише је испољено на српском Темишварском сабору 1790. године, када је затражено да се од цара издејствује одобрење да се ћириличка штампарија одузме од Курцбека, а његова привилегија пренесе на некога из српске средине. Уз то је изражена жеља да се штампарија из Беча премести негде где Срби живе. Појавиле су се и личности које су желеле да презму Курцбекову штампарију; били су то новосадски књижар и писац Емануил Јанковић, те земунски трговац Петар Стефановић, заједно са својим ортаком новосадским књижаром Дамјаном Каулицијем. О жељи да се штампарија одузме од Курцбека Сабор је обавестио Емануило Јанковић. Он је Сабору упутио 15. септембра 1790. представку у којој је жестоко напао Јозефа Курцбека, оптуживши га да је у току двадесет година, колико је користио добијену привилегију за своју штампарију, радио више у свом него у народном интересу. Неправедно је, изјављује Јанковић, да домаћи синови буду потиснути од странаца, а да од свих вероисповести у Угарској само православци немају штампарију у својој средини.⁴⁸ Одбијајући Курцбекову тужбу да би био оштећен у случају преношења привилегије на другог штампара, Јанковић пита да ли је он у току двадесет година штампао и неку „политичарску књигу, која би на просвештеније разума служила”.⁴⁹ И други претенденти на Курцбекову штампарију трудили су се да изнесу доказе у своју корист. Међутим, Дворски ратни савет и Илирска дворска канцеларија нису саветовали да се штампарија пренесе из Беча, због могућих „опасних последица” ако се она нађе у српском окружењу. С тим се сагласила и Угарска дворска канцеларија, која је „из разних политичких обзира” предложила да штампарија остане у Бечу под надзором Двора. Ипак, цар Леополд II је 23. априла 1791. године начелно одобрио стварање ћириличке штампарије у српској средини уз сву предострожност коју су власти исказале још 1752. у време митрополита Павла Ненадовића.⁵⁰ Па ипак, до пресељења Курцбекове штампарије из Беча тада није дошло, па је Курцбек 1791. године затражио да му се привилегија на пет година, коју је добио од цара Јосифа II, продужи за нових дванаест година,⁵¹ уверавајући власти у Бечу да је у штампарију уложио велики капитал.

Преокрет у овом питању дошао је готово неочекивано. Десило се то онога тренутка када је Јозеф Курцбек одлучио да своју штампарију прода српском дворском агенту Стефану Новаковићу. Он је 12. фебруара 1792. склопио прелиминарни уговор о купопродаји штампарије, препустивши његову коначну ратификацију Илирској дворској канцеларији. Уговорена сума износила је 25.000 форишти. Већ сутрадан, 13. фебруара 1792. Јозеф Курцбек се обратио цару с молбом за потврду купопродајног уговора и преношење штампарске привилегије на Стефана Новаковића, а исто је предузео и нови власник. У тој својој представци Новаковић је молио цара да му се потврди привилегија на нових двадесет година. У својој молби цару Новаковић већ у првој тачки истиче како жели да штампа добре књиге и без погрешака и уз јевтинију цену, како би конкурисао сличним књигама које се увозе из Русије.⁵² У тачки 4 Новаковић се обавезао да ће по истеку четири године од почетка рада његове шам-

парије, дакле од 1796. године, „сиротим ђацима поделити 400 примерака школских књига”,⁵³ које ће му препоручити митрополит и владике.

Илирска дворска канцеларија о овом послу обавестила је карловачког митрополита Стефана Стратимировића и затражила о томе и његово мишљење. Уз неке мале примедбе, митрополит Стратимировић се сложио са купопродајним уговором који је Курцбек склопио са Стефаном Новаковићем, иако није пропустио да истакне и жељу исказану на Црквено-народном сабору у Темишвару да се не одустане од намере да се оваква једна штампарија отвори и у српској средини.

Најзад, 1. маја 1792. председник Илирске дворске канцеларије, гроф Фрањо Балаша, упутио је цару образложену представку ради потврде Курцбек-Новаковићевог уговора, износећи ставове свих надлежних државних органа и митрополита Стратимировића, као и Новаковићеве обавезе према српским народним фондовима, на основу које цар даје сагласност на све Балашине предлоге у погледу ћириличке штампарије.⁵⁴ Реч је о исцрпном реферату у којем су, са крајњом педантеријом аустријске администрације, побележене све обавезе које је Стефан Новаковић преузео и на основу којих је његова молба препоручена за повољно решење. И, доиста, после ове представке цар Франц II је 18. априла 1793. у Бечу издао штампарску привилегију Стефану Новаковићу.⁵⁵ Поред цара, овај декрет су потписали и гроф Леополд Коловрат (1772–1809), канцелар чешко-аустријске канцеларије и Хајнрих Ротенхан дворски саветник при чешко-аустријској канцеларији у Бечу.

После дугих векова био је то први пут да је једна штампарија дошла у српске руке, а тај догађај изазвао је у нашој средини неописиво одушевљење. У општем заносу свих, па и самог Новаковића, нико није могао да предвиди да ће нови власник убрзо наићи на неразумевање својих сународника и запасти у новчане невоље које ће га приморати да посао напусти, а штампарију преда у туђе руке. Али, тек што је постао власник Курцбекове штампарије, Стефан Новаковић је 19. маја 1794. обавестио митрополита о свом свакако најзначајнијем издавачком подухвату и објављивању монументалне Рајићеве *Историје разних словенских народова...*, најављујући да се нада да ће до краја месеца октобра „окончати все ово похвалноје, полезноје и једине дух мој занимајушчеје дјело”.⁵⁶ У истом писму Стефан Новаковић се тужи и на своје новчане невоље. Он каже: „В прочем сматрајући да није и агентство слабоприходно, а типографија ни свој трошак не доноси, рад сам болшу суму под интерес узети, ако би трефило Вашој екселенцији новаца под интересе даватисја имуштих, до конца сего лета, с таковоју обаче предострожностију и намјеренијем узео би за 2 или 3.000 ф. под интерес да се и мој таст г. Александер Којич за сигурност фондусов *in solidum* обавеже, у којему на свакиј случај доволна би била сигурност. Препоручајусја дакле Вашој екселенцији за сије, а и то, да није ми типографического терета, не би ни помислио.”⁵⁷

Свакако због примљених обавеза да штампа црквене књиге, Стефан Новаковић се 3. септембра 1794. обратио митрополиту Стефану Стратимировићу, обавестивши га о штампању књига за Буковинску епархију и молећи подршку за штампање и претплату на Библију и друге књиге.⁵⁸ Све те богослужбене књиге скоро су припремљене за штампу, „скоро приуготовитисја подобне московскому

и кијевском изданију, цјеноју же далеко меншују”.⁵⁹ На ово писмо Стефана Новаковића митрополит Стефан Стратимировић је позитивно реаговао, позивајући протопрезвитере своје дијецезе да свештенство и друга лица заинтересују за црквене књиге, а нарочито Библију.⁶⁰

Упркос несумњивој подршци коју је за свој рад око штампања књига имао у митрополиту Стефану Стратимировићу, Новаковић је и даље наилазио на разне тешкоће, па и интриге чије основе нису увек довољно јасне. Тако 2. априла 1795. темишварски епископ Петар Петровић (†1800), ранији члан Илирске дворске канцеларије, а затим референдар при Угарској дворској канцеларији, извештава из Беча митрополита Стефана Стратимировића о некаквом „интимату” који се односи на школске књиге. У том спису оптужује се Новаковић да штампа скупе књиге, а као тужитељи наводе се „брат-ја Јанковића”,⁶¹ дакле људи из окружења овог новосадског књижара. У истом писму епископ Петар Петровић исказује и своју мисао да Новаковићеву штампарију преузму народни фондови, „да народ на свој фондус прими, пак да је под твојим надзирањем и управљењем јеште добре би надежде било, кримије сего, вјеруј мје, мораће к разоренији пријти. Резолуција на пропозицију наше канцеларије јест изашла да Новаковић своју типографију у Мажарску премјестити может, гдје хоштет”.⁶² Из једног другог писма које је епископ Петровић упутио Стефану Стратимировићу из Беча 6. јуна 1795. произлази да је и Стефан Новаковић био упознат са идејом о потреби оснивања компаније која би преузела штампарију. Штавише, кад говори о Новаковићу, Петровић каже да идеја о народном фондусу који би купио штампарију „јест одавна њему у глави”.⁶³ Још једном, наглашава се у писму, да би „компанија једна составила се и добра за то стојала, то једино средство било би благонадежњејше типографију в својем настајању садржати”.⁶⁴

Било је, међутим, очигледно да су повчани разлози били главни повод што је Стефан Новаковић одлучио да своју штампарију прода. Ово тим пре што су коначно пропали и сви покушаји да се ради њеног даљег одржавања и спасавања створи и некакво акционарско друштво. То га је и навело да се 8. августа 1795. обрати цару са молбом да му се одобри продаја штампарије пештанском Универзитету за 45.000 форинти. Своју молбу Новаковић је поткрепио и тврђењем да ће то бити од велике користи за универзитетску штампарију, која би могла да штампа и све ћириличке књиге за Србе, Румуне и Русине у Монархији, пошто би дошла до ћириличких слова и до коректора и стекла поверење православног свештенства и народа.⁶⁵ После уобичајених административних процедура, цар је 13. септембра 1795. дао дозволу за продају штампарије, о чему га је претходно обавестио Државни савет, саглашавајући се са таквим решењем. Склапање купопродајног уговора између Стефана Новаковића и Угарског намесничког већа извршено је крајем септембра 1795. за коначну цену од 35.000 форинти.⁶⁶

На тај начин окончано је још једно раздобље Курибекове штампарије у Бечу, која је пресељења у Пешту и укључена у пословање универзитетске штампарије.

Без обзира што је митрополит Стефан Стратимировић оценио да је Новаковић своју штампарију технички унапредио, те да је многобројним издањима приуштио добар глас не само штампа-

рији већ и православном народу уопште,⁶⁷ не може се порећи ни чињеница да су преузимање ове српске штампарије у Бечу и њен прелазак у туђе руке представљали пораз свих напредних кругова нашега друштва. Изгледа да величине и значења овог пораза није био свестан ни митрополит Стефан Стратимировић, као ни други епископи Карловачке митрополије. О том равнодушном ставу сведочи и писмо од 18. априла 1795. којим је пакрчки епископ Кирило Живковић одговорио митрополиту Стратимировићу на његово обавештење о продаји Новаковићеве штампарије. Живковић чак изреком каже: „И аште исправне и меншеју цјеноју књиги издаватисе буду, кто будет потребовал куповати будем нами све једно кто либо ју содержати будет. Что и г. Стефан Новаковић принужден бил продати, тоје извјестни јесмо, да тшети ради учинил јест, да не в конц разорил би се: понеже типографија великиј капитал потребујет к содержанију својему”. У истом писму епископ Кирило Живковић брани митрополита Стратимировића од неких жалби које су се због „недостатка разсудности” чуле на његов рачун. Очигледно, били су то огорчени гласови који су кривицу за продају Новаковићеве штампарије пештанском Универзитету сваљивали на митрополита Стефана Стратимировића. За овакав исход не треба, међутим теретити искључиво црквену хијерархију. О томе најбоље сведочи оглас којим се сам Новаковић преко свог листа „Славено-сербскија вједомости” (**Славенно-сербскія вѣдомости**) обратио васколиком српском, па чак и румунском друштву, позивајући их да се са њим уортаче како не би дозволили да штампарија пропадне или поново дође у туђинске руке.⁶⁸ Исто тако је неприлично упоређивање штампарских заслуга Јозефа Курцбека и Стефана Новаковића, поготово ако се за овога другога зна да „улога и значај далеко заостају иза заслуга његовог бечког претходника”. Јер, никако не треба губити из вида да постоје и велике разлике у издавачким остварењима једне и друге штампарије. Док је Курцбек претежно окренут неопходним црквеним књигама, Стефан Новаковић већ покушава да у рад своје штампарије унесе и што више чисто лаичких садржаја. Уосталом и један и други бечки штампар били су принуђени да се одазивају, с једне стране, захтевима српскога друштва, а, с друге, стремљењима државне просветитељске политике. А сва та настојања су се одвијала у једној још увек конзервативној средини, која је са неповерењем примала све новине које су из „царствујущег града Вијене” стизале у њену средину. Најзад, у време рада ових штампарија српска читалачка публика још увек је малобројна, тако да је сваки лаички наслов који се појавио из бечких штампарија Јозефа Курцбека и Стефана Новаковића представљао истовремено и нови корак укључивања у напредне тежње просветитељског доба.

Ако се, дакле, шире узевши, даје оцена свега онога што је Стефан Новаковић штампао у Бечу, и то за свега неколико година колико је руководио својом штампаријом, вреди истаћи и неке наслове који су обогатили српску књижевност XVIII века. Тако, 1792. године, Новаковић штампа Максимовићев *Мали буквар за велику децу*, а исте године и два броја „Славено-сербскија вједомости”. Тада је штампана и Доситејева књига *Собранија разних наравоучиџелних вещьчј в ползу и увеселеније*, а прави подухват представљало је објављивање (1794) четворотомне Рајићеве *Историје*, чија је последња књига изашла 1795. године. Године 1793. Новаковић штампа и знаменити спев Матије Антуна Релковића

Сатири или ии дивји човик, који по својој садржини већ спада у класичну књижевност просветитељског доба. Међу вредне књиге спада и *Италијанска драмаиика*, коју је 1794. објавио архимандрит Викентије Љуштина. У редакцији пакрачког епископа Кирила Живковића изашло је Доментијаново *Жиције св. Симеона и Саве*, важно дело за ширење култа ових српских светитеља на подручју Карловачке митрополије. Најзад, стварању читалачке публике придонели су и обавезни календари, који ће се током следећих деценија, а нарочито у епохи романтизма, развити код Срба у посебну и веома занимљиву књижевну врсту.

О важности Беча за развој српског штампарства свакако сведочи и то што су се из овог града огласиле и прве српске новине. Иако се идејом о покретању првих српских новина одушевљавао Новосађанин Емануил Јанковић, овај подухват остварио је у Бечу Грк Маркидес Пуљо, велики приврженик оних ослободилачких тежњи које је међу бечким Грцима заступао песник Рига од Фере. Близак по многим својим схватањима просвећеним члановима српске колоније у Бечу, Маркидес Пуљо је 14. марта 1791. штампао прве српске новине под насловом: „**СЕРВСКІЯ ПОВСЕДНЕВНІЯ НОВИНЫ**”, разуме се с царском дозволом. Нешто доцније су новине промениле име у: „**СЕРВСКІЯ НОВИНЫ**”, а излазиле су два пута недељно, уторком и петком. Лист је био штампан на два ступца, црквеним писмом, а као узор послужио је тадашњи бечки лист „*Wiener Zeitung*”.

Према Скерлићевој оцени, садржина листа била је искључиво политичка, па чак је по свом карактеру најпре одговарала каквом политичком билтену. Политичке вести су преузимане из разних немачких новина, при чему се уредништво уздржавало од било каквих ризикантних коментара. Сасвим разумљиво, овакав садржај листа није код српске публике наишао на одзив, а већ у свом двадесетом броју – а изашло их је укупно осамдесет четири – уредништво уверава пренумеранте „да ће лист бити савесно и добро уређиван, на највећу корист српскога народа”.⁶⁹ У педесетом броју уредништво „с немалоју жалости” поново објављује да је одзив врло слаб, и „да Срби много мање маре за своју штампу но Грци и Мађари”.⁷⁰ Међутим, сви ти вапаји били су узалудни, а већ 30. децембра 1792. изашао је последњи број „Сербских новина”. Срећом, одмах их је заменио један нови лист, који је у Бечу почео да излази у Новаковићевој штампарији већ 1792. године под називом, „**Славенно-сербкія вѣдомости**”. Без обзира на видљив напредак у односу на новине које је уређивао Маркидес Пуљо, покушај Стефана Новаковића да се огледа као уредник једних новина није се показао успешним. Српски критичари брзо су запазили да новине и сувише ревносно доносе вести чак и из најудаљенијих крајева Европе, па чак и из Марока, па је постављено оправдано питање: „На што нам шпанске, енглеске и француске ствари, зашто нејма што оближе?” С правом Јован Скерлић закључује „да је главна незгода за издавача била што је морао да рачуна са једном неразвијеном и малобројном публиком, разнога образовања и разних духовних потреба, у којој је у исти мах било и добро школованих и образованих људи, који су знали туђе језике и читали стране листове, и неукних попова и полуписмених трговаца и мајстора, навикнутих на Псалтире, Катависије и Календаре”. Другим речима, без обзира на очигледан духовни напредак код Срба, нарочито у раздобљу власти цара-реформатора Јосифа II, за

један политички лист недостајала је публика која би га прихватила без резерве и са разумевањем. Све су то били разлози који су Стефана Новаковића присилили да крајем децембра 1794. године објави престанак излажења „Славено-сербских вједомости” речима: „Се уже два года цѣла совершүюсе, от како смо ове вѣдомости издавши и Славенносербскомү родү съ доволнимъ трудомъ и трошкомъ усердно послүжити старалися, но будүћи да желаемый успѣхъ имѣти нисмо могли, за сохранили себе отъ далше штете принүждени есмо ү будүће со всѣмъ престати издавати Н о в и н е.”⁷¹

У српском новинарству је наступио прекид који је трајао пуних седамнаест година, тачније све до 19. априла 1813. године, када су се, опет у Бечу, поново појавиле српске новине. Заслуга за тај значајни подухват припада двојци младих медицинара – Димитрију Давидовићу и Димитрију Фрушићу. У свом полетном *Објавленију сверху изданија славено-сербских новини*, будући уредници су апеловали на већ пробужено српско родољубље. У том позиву на претплату истакнуто је колико се драгоцене поуке може извући из „плодова туђега искуства”, путописа, биографија и историја. „Највешу, која с нами и между нами живи, повјест и животописаније содржавају добро уреждане новине. Нужда је ових и цјена свим благообразним народом тако позната, да се народ онај за просвјешченији држи, које више новина на свом има језику”. А како би код својих сународника пробудили национални понос, уредници се питају у свом апелу са нескривеним прекором: „Ми, љубими, који се на четири милиона овде числимо, ми без новина дуже да будемо?”⁷² Тачан назив њихових новина гласио је „Новине сербске изъ царствүюшега града Виенне”, а почеле су да излазе 1. августа 1813. године. Уредници су од самог почетка свом подухвату придали велики национални значај. „Покажимо да ћемо све то што скорије постигнути, у чем смо обстајателства неповољних ради заостали. Покушајмо силе наше, да ли ћемо, тако сладак и тако умилан имајући језик, многог гдиког надвисити и за собом оставити...”⁷³

Без обзира на најплеменитије намере својих полетних покретача, Скерлић тачно примећује да се и ове новопокренуте новине садржином и начином уређивања нису битно разликовале од претходних. Оно што их разликује нису, у ствари, толико вести и начин на који су тумачена збивања у време антинаполеонске коалиције, већ знатно бољи језик којим су оне писане⁷⁴. Тешкоће са претплатницима пратиле су и ове српске новине, али су оне, упркос свим невољама, опстајале до 1822. године. Свакако најзначајније новине које се могу везати за излажење „Новина Сербских” односе се на бављење привредним проблемима, а посебно је драгоцено и њихово отварање према тадашњој српској књижевности. Штавише, 1817. у редакцију „Новина Сербских” за неко време ступа и сам Вук Стефановић Караџић, који је у овим новинама објавио и прве полемике које је водио са својим противницима, а које су се тичале његових „реформаторских идеја у питањима језика и правописа”.⁷⁵ Вреди забележити и веома занимљив став који је према начину уређивања свога листа 1821. године изразио Димитрије Давидовић. „Ја сам као уредник новина између списатеља србски’ оно, што је протокол листа какав у служби којој чиновничкој: дужност је његова да запише у протокол све штогод му

откуд дође, или било добро или рђаво написано, или против најмањег или највећег човека, па и оно што је против самог себе написано.”⁷⁶ Иза ових мудрих и тако исправних речи доиста није тешко препознати управо савремене демократске тежње једнога новог света, чије идеје није била кадра да заустави никаква сила Свете алијансе. Најзад, несумњива је заслуга „Новина Сербских” што су оне у ствари, биле први лист који је међу Србима ширио вести о осталом словенству, у чему се може открити и утицај Јосифа Добровског и Јернеја Копитара, кључних личности за брзи развој аустријске славистике. И овај подухват су, међутим, почели да прате новчани проблеми, што је уредништво присиљавало да се српској читалачкој публици поново обраћа усрдним молбама. Карактеристичан је и овај њихов вапај: „Не упуштајмо, Роде, не упуштајмо красног и општенородног овог заведенија. Полезно нам је весма не само зато што се из новина чему научити можемо, но и зато што се њима народност, националност српска међу прочи народи одржава. Обгрљавајмо их топло, грејмо их огњем српске љубави к свему што се именом нашим назива. Обдржавајмо их што више и дуже можемо. Матерњим језиком писане су, а матерња сиса најбоље и најслађе доји. Не дајмо, Роде, не хотећи њих држати, повода к томе да због малог числа пренумераната престати морају. Чувајмо их и негујмо их, ревности нашом попечително заливајућих их, да се како осушиле не би...”⁷⁷

Биле су то бурне године у Европи, у којој је створена коалиција великих сила – Аустрије, Русије, Енглеске и Пруске – са искључивим циљевима да удруженим снагама скрши Наполеонову моћ. Истовремено, српски народ ван Београдског пашалука био је суочен са трагичним збивањима Првог српског устанка и тешким данима потпуног незнања. Отуда не изненађује ни чињеница да су поједини бројеви „Новина Сербских” понајпре личили на какав ратни билтен; у тој су мери у њима биле присутне вести са разних бојишта, прокламације владара, па и спискови рањених и погинулих Срба.⁷⁸ Свакако је за жаљење што су, због тог општег европског метежа, сасвим ретке биле и оне вести које су се непосредно тицале свакодневног живота српског народа. „Новине Сербске” уређивали су заједно Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић до 23. маја 1817. године. Када је Фрушић у Бечу положио докторат медицине, прекинуо је сарадњу са Давидовићем и отпутовао у Грст, где је прихватио дужност градског физика. Према Скерлићевом суду, „у историји српског духовног живота ’Новине Сербске’ су још особитог значаја што је то први српски орган који је почео систематски обраћати пажњу на остало словенство, и што су се у њему у клици јавиле оне идеје које ће у српском народу пред 1848. завладати под именом панславизам”.⁷⁹ Још једном се показала у пуном обиму незрелост српског друштва да са разумевањем прихвати и такве патриотске подухвате као што је било издавање једног српског листа у условима када су у јавном животу неограничено владали увек подозриви државни цензори. Уосталом, било је то време после Наполеоновог слома, када је у Европи на Бечком конгресу устоличен реакционарни режим Свете алијансе.

„Новине Сербске” животариле су још до краја фебруара 1822. када су престале да излазе. Тај догађај најверније је описао родољубиви земунски трговац Василије Василијевић у свом писму Вуку Ст. Карацићу: „Дакле Новине Сербске Бог да прости! Вечна им памет! Веће штете српска литература

не може имати но што је њих изгубила!...⁸⁰ Био је то несумњиво тужан крај једног подухвата започетог са тако много заноса. О том заносу сведочи и *Објављеније* које је Димитрије Давидовић штампао у броју 22, у суботу 15. марта 1819. године, када је готово кликтаво саопштио: „Са превеликом радошћу објављујем Роду нашем, да сам печатњу моју књига (типографију), по премилостивом пресудненију владенија, у среду, у име божје, отворио. Ово је, што сам желио и тражио, да добијем и добио сам, хвала Богу и милости судова наши”. Потписао се поносно: „Димитрије Давидовић, уредник Новина Сербских и Печататељ у Виени”. А у истом броју у додатку „Новина” први пут потписује: „У печатни уредника Димитрија Давидовића, на старом Флајшмаркту 746 у Дарваровој кући”. Тако нам је Давидовић саопштио и важан податак где се налазила његова нова штампарија. Пре преузимања властите штампарије, „Новине Сербске” Давидовић је штампао у Шмитблусеровој штампарији. Слова су иста, а изрезана су по Давидовићевој поруцбини августа 1818. године у Араду.

Тек 1852. године, пренео је Александар Андрић из Темишвара „Световид”, своје „политичке новине” у Беч, где их је издавао све до 1859. године.⁸¹ Овим чином Андрић никако није желео да прекине своје везе са Темишваром, као управно-политичким седиштем Војводине.⁸² Разлози због којих је то учинио били су вишеструки. Највероватније су новчане невоље и трошкови штампе у Темишвару прелазили његове моћи. Био је убеђен да ће у средишту Царства наћи јефтинију штампарију и да ће за „престолне” новине међу читаоцима владати веће интересовање него за провинцијске.⁸³ Међутим, ове Андрићеве наде нису се испуниле и он је брзо увидео да га и овде, у царској престоници, чекају исте издавачке муке. Сем новчаних, Андрић је у свом бечком уредничком периоду наилазио и на сметње које му је чинила подозрива државна цензура у време Баховог апсолутизма. Све те Андрићеве невоље убедљиво илуструје и једна карикатура која се у појавила у 32. броју „Световида”, у суботу 28. новембра 1853. године.⁸⁴ „На самрти болан, Световид лежи у кревету а прилази му лекар из чијих цепова извирују спасоносни медикаменти на чијим омотима су исписани бројеви од 1.000 претплатника”.⁸⁵

Према коначној оцени Василија Крестића: „По природи конзервативан, Андрић није у ’Световиду’ заступао интересе напредних грађанских слојева, чији је представник био ’Србски Дневник’, него конзервативно клерикалних кругова⁸⁶... На тај начин, лист ’Световид’ представља значајан извор о континуитету развоја конзервативно-клерикалних струјања, која су видно дошла до изражаја у револуцији 1848/49, притајила се у време апсолутизма, а поново ступила на сцену после његовог слома 1860. године”.⁸⁷

* * *

Судбина српске штампе у XVIII веку на подручју Аустрије на одређен начин указује на сву сложеност ове многонационалне државе. Ово се може доказати на примеру чувене штампарије бечке конгрегације мехитариста,⁸⁸ која је у дугим деценијама XIX века за све словенске народе одиграла

велику улогу, а управо за Србе је била пресудна, јер су у њој штампана и главна, класична дела наше књижевне и културне историје. За ово тврђење довољно је навести да је управо у тој штампарији Јерменског манастира Вук Стефановић Караџић започео своју велику књижевну делатност. На челу стоји *Српски рјечник*, штампан 1818. године, који је отворио путеве модерном српском књижевном језику, а тиме и новосрпској књижевности, како је с правом приметио Гинтер Витрценс.⁸⁹ Већ идуће, 1819. године Димитрије Давидовић, уредник „Новина Србских”, штампа код мекхитариста свој „Забавник” за исту годину, као и бројеве за 1820. и 1821. Његов сарадник постаје и Вук Стефановић Караџић, који за 1820. годину штампа песму *Србство, народна пјесма о кнезу Ивану Кнежевићу и Добрићком робљу*.⁹⁰

После свог *Српског рјечника*, Вук Стефановић Караџић 1821. године објављује код мекхитариста *Народне српске приповијетке*, да би се 1826. појавио и његов чувени забавник „Даница”, са знаменитим текстом *Почетак описанија српски намастира*, а ту су штампане и чувене народне песме *Марко Краљевић и вила* и *Срби у Доноверју*.⁹¹ У „Даници” за 1827. Вук објављује *Оглед српског буквара* и важно дело *Географическо-статистическо описание Србије*, први текст те врсте. И 1828. година, трећа година „Данице”, важна је због Вуковог списка: *Прва година српскога војевања на даије*, а пада у очи велики одзив пренумераната ван Београдског пашалука.⁹² И „Даница” за 1834. штампана је у истој бечкој штампарији, а у њој се налази и текст *Друга година српскога војевања на даије*.

Од изузетног је значаја што је Вук Стефановић Караџић код мекхитариста штампао и друга своја важна дела.

При оцењивању ове Вукове сарадње са штампаријом бечких мекхитариста, не треба заборавити да је Вук код њих штампао и своје чувене полемике, посебно оне са Јованом Хацићем (Милошем Светићем), започете још 1839. године. *Српске народне приповијетке* штампао је Вук 1853. код мекхитариста, а посветио их је „Славноме Нијемцу Јакову Гриму”.⁹³ Најзад, 1860. Вук штампа у овој, за њега и за српску културу тако важној, штампарији и своје познато дело *Правилелсвујуци Совјетј Сербски за времена Карађорђејева или Ошманије ондацнијех великаша око власи*.

Везе са штампаријом мекхитариста успостављају и друге значајне личности српске књижевности и културе. Тако, 1823. овде штампа Павао Атанацковић, каснији владика Платон, свог првенца *Огледало човечности*, а исте године Ђорђе Магарашевић дело *Историја најважнији политички европјски прикљученија од Вијенског мира 1809. до 1821*. На ово дело су се, поред осталих, претплатили кнез Милош Обреновић и прота Матија Ненадовић. Код мекхитариста штампају и Самуило Илић, Димитрије Тирол и Јован Стејић, а 1830. трошком новосадског књигопродавца Константина Каулиције, излази *Буквица* Доситеја Обрадовића, која се чувала код „купца Новосадскога и особитог Родољубца”, господара Георгија Кирјаковића. Од познатих Срба, у Бечу услуге штампарије мекхитариста је користио и Лукијан Мушички, који као карлштатски епископ штампа 1831. своју *Оду у часи рођендана цара Франца I*. Занимљив је *Превод Псалтира као прва проба на српском језику*, коју 1833. објављује Вуков пријатељ из Вуковара Адам Драгосављевић. Најзад, 1836. Спиридон Јовић покреће

свој забавник „Србска Зора”, у којем, поред осталог, објављује и данас омиљену песму: *Сећаш ли се оног сања, кад си мени око враћа...* У истом забавнику за 1837. П. П. Његош је анонимно штампао своје дело *Ода к' всемогућему Богу*. Међу пренумерантима били су Његош, Вук и Екатарина Јовановић, „академическа Молерка Р. из Стојног Београда и прва од Србкиња у том хуџеству”.

И други велики датуми српске књижевности везани су за бечке мекитаристе. Код њих су се 1847. и 1851. појавиле *Песме* Бранка Радичевића, дело које је значило прекретницу у модерном српском песништву. Најзад, те исте 1847. штампано је у овој штампарији и највеће поетско дело целокупне српске књижевности *Горски вијенац*, чије је издање поновљено код мекитариста и 1876. године.⁹⁴ И велики поборник Вукове језичке реформе Ђура Даничић користио је услуге мекитаристичке штампарије. Даничић је 1848. два пута полемисао са Василијем Лазићем бранећи Вуков превод *Новога завјетја*.⁹⁵

Године 1849. објавио је Александар Стојачковић своје важно дело *Черте живоја народа србског у унгарским обласцима, од времена кад су Мађари у ове крајеве дошли, па до славног доба васкрсенија Војводине Србије, или од 895–1848*.⁹⁶ Свакако не случајно, Стојачковић је уз свој текст додао и „најважнија писма и повластице најновијег времена”, које су се тичале положаја младе Војводине Србије. И после својих жустрих полемика Ђура Даничић код мекитариста у више махова објављује своја дела. Тако, 1850. излази његова *Мала граматика*⁹⁷, а исте године и *Приповијетке из Сјароџ и Новога завјетја*. Свеобухватно значење бечке штампарије мекитариста употпуњује и чињеница да су 1859. у њој штампане и *Србске народне песме* удешене за певање и клавир од Корнелија Станковића, чиме је, у ствари, ударен темељ српске музичке штампе. И кнежевић Петар А. Карађорђевић штампао је 1868. године свој превод дела Џона Стјуарта Мила *О слободи*, а добит од продаје књиге намењена је била Уједињеној омладини.⁹⁸

И два важна књижевна часописа покренута у Бечу штампана су код мекитариста. Године 1875. Стеван Чурчић је покренуо лист „Србадија”, а у периоду од 1876. до 1880. излази у Бечу илустровани лист за забаву и поуку „Србска Зора”, чији је власник Тодор Стефановић Вировски, а издавач Коста Мандровић.⁹⁹

Године 1885. Коста Мандровић објављује своју *Илустровану историју српског народа од најстаријих времена до проглашења нове Краљевине*.¹⁰⁰ После тога за Србе замире делатност штампарије мекитариста.

Већ је сама чињеница да је објавила готово сва најважнија дела Вука Стефановића Карацића довољна да овој штампарији припадне место најугледније штампарије која је у XIX веку радила за Србе. Ако списку ових изузетних достигнућа још додамо Његошев *Горски вијенац* и Бранкове *Песме*, у српској култури XIX века њој, свакако, припада првенство. Не изненађује ни чињеница да је „Световид” бр. 7. Александра Андрића у суботу 23. јануара 1854. године објавио и похвалну песму генералном опату бечке конгрегације мекитариста Аристацесу Азаријану.¹⁰¹ Тај сонет је био мали знак

пажње и захвалности старешини ове куће толико заслужне за српску књигу и њено ширење. Песма гласи:

На данашњемъ знаменитемъ дану,
на kojem се братска желя срета,
Да доживишъ Несторова лѣта,
Чуи и срба гласъ у самостану

Подъ Тобомъ имъ лучъ просвете грану,
Подъ Тобомъ имъ и Световидъ цвета,
Подъ Тобомъ се диже црква света,
Да повѣди крстъ Азіе страну.

Петдесетъ е лѣта одъ то доба,
Како служитъ Вечномъ на олтару,
И христанства распростирешъ семе.

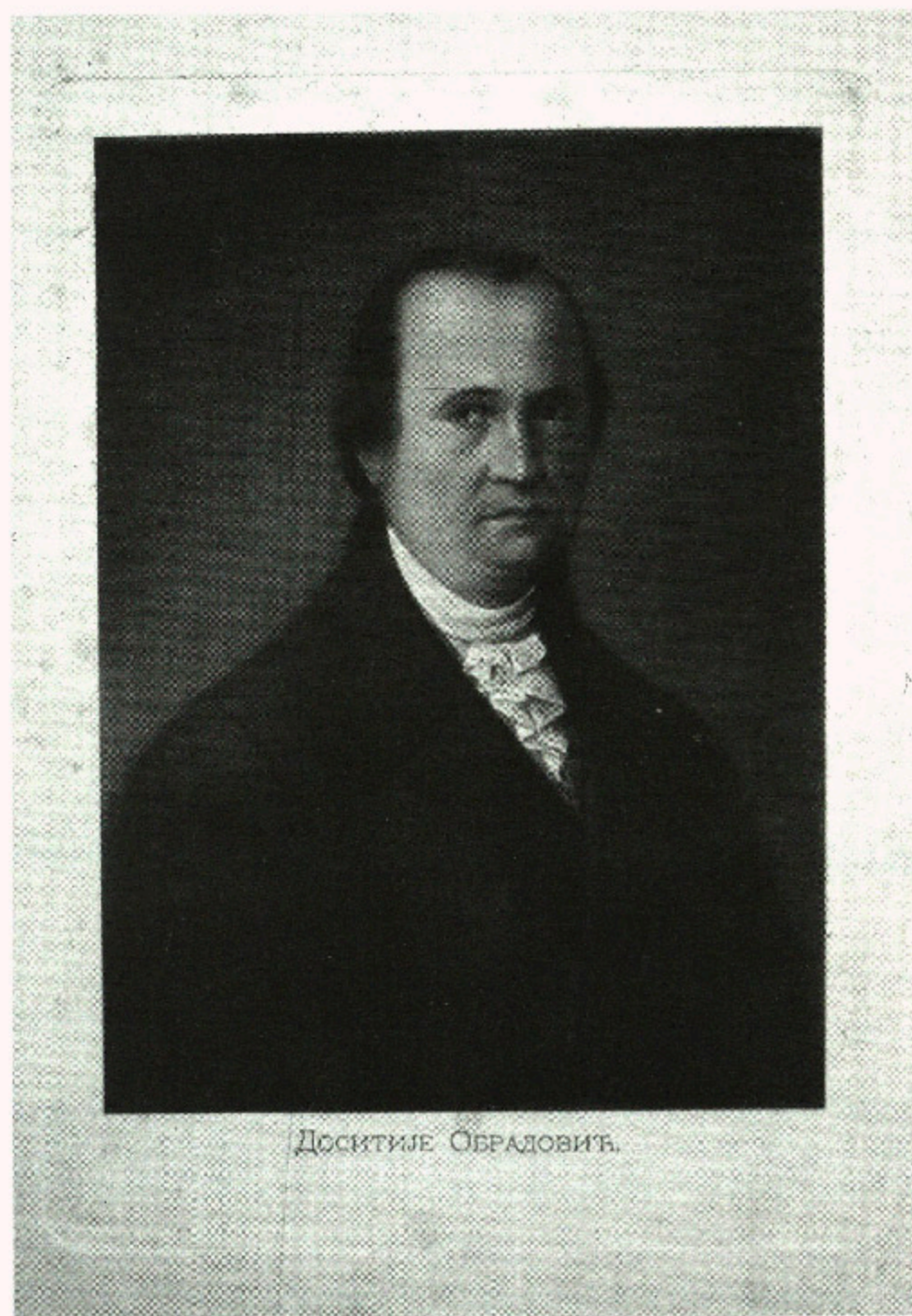
Толико Мѹ Боже дай до гроба,
Ерѣ е вѣранъ и Теби и Цару,
некъ Мѹ златанъ вѣкъ юштѣ краси теме!

Најзад, међу првима који су истакли пуни значај ове штампарије за српску културу свакако је Милан Шивић у свом чланку *Штампарија јерменскога манастира*, објављеном у „Летопису Матице српске”.¹⁰²

- 1 О свему опширније: Д. Мелаковић, *Графика српских штампаних књижа XV–XVII века*, Београд 1958.
- 2 Никола Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија у Хабзбуршкој Монархији у XVIII веку*. Нови Сад 1974, 13.
- 3 *Исто*.
- 4 *Исто*.
- 5 *Исто*.
- 6 *И.д.* 14.
- 7 *И.д.* 56.
- 8 *И.д.* 56–57.
- 9 *И.д.* 59.
- 10 *И.д.* 63.
- 11 *И.д.* 95.
- 12 Д. Мелаковић, *Српски препород у XVIII веку и средњовјековна бащинина*. У књизи: *Барок код Срба*. Просвјета, Загреб 1988, 96–97.
- 13 Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*. Београд 1964, 31–32.
- 14 *н.д.* 35.
- 15 *н.д.* 35–37.
- 16 *н.д.* 39–41.
- 17 О томе в.: Мита Костић, *Рускосрпска књижевна трговина јерезијанског доба*, Сремски Карловци 1912.
- 18 Aleksa Ivić, *Joseph Kurzböck und die Errichtung der serbischen Buchdruckerei (1768–1778)*. Archiv für Slavische Philologie XXIX, Berlin 1907, 511.
- 19 *И.д.* 512.
- 20 *Исто*.
- 21 *И.д.* 513.
- 22 *И.д.* 514.
- 23 *Исто*.
- 24 Никола Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија у Хабзбуршкој Монархији у XVIII веку*. Нови Сад 1974, 147.
- 25 *Исто*.
- 26 *И.д.* 148 - 149.
- 27 *И.д.* 149.
- 28 Гавриловић, *н.д.* 153.
- 29 *И.д.* 156.
- 30 *И.д.* 158.
- 31 Мита Костић, *Досијејева пријатељ и савјетник Секереш*. Глас САНУ CCLVI, књ.12 Одељење друштвених наука, Београд 1903, 32.
- 32 *И.д.* 29.
- 33 *И.д.* 30.
- 34 *И.д.* 25.
- 35 Милорад Павић, *Језичко памћење и песнички облик*. Нови Сад 1996.
- 36 Павић, *н.д.* 253.
- 37 *Исто*.
- 38 *н.д.* 254.
- 39 *н.д.* 257.
- 40 *н.д.* 258.
- 41 В. Д. Мелаковић, *Летопис Срба у Трсиу*. Београд 1987, где се опширно расправља о сукобу и његовом исходу.
- 42 Мита Костић, *Досијејева пријатељ и савјетник Секереш*. Глас САНУ CCLVI, Одељење друштвених наука, књ. 12, Београд 1963, 32.
- 43 *И.д.* 39.
- 44 *И.д.* 40.
- 45 *Исто*.
- 46 *И.д.* 29.
- 47 *И.д.* 194.
- 48 Slavko Gavrilović, *Grada za istoriju ćirilske štamparije krajem XVIII veka*. Poseban otisak iz Istraživanja I, Novi Sad 1971, 493.
- 49 *Исто*.
- 50 *И.д.* 496.
- 51 *Исто*.

- 52 И.д. 51.
53 Истѡ.
54 И.д. 522-527.
55 И.д. 528-530.
56 С. Гавриловић, и.д. 531.
57 Истѡ.
58 И.д. 532.
59 И.д. 533.
60 И.д. 534.
61 И.д. 535.
62 Истѡ.
63 И.д. 536.
64 Истѡ.
65 С. Гавриловић, и.д. 499.
66 Никола Гавриловић, *Истѡрија ћирилских шћѡампарија у Хабзбуршкој Монархији у XVIII веку*. Нови Сад 1974, 209.
67 И.д. 208.
68 Н. Гавриловић, и.д. 207.
69 Јован Скерлић, *Истѡријски преглед српске шћѡампе 1791-1911*, Београд 1911, 5.
70 Истѡ.
71 Скерлић, и.д. 10.
72 И.д. 13.
73 Скерлић, и.д. 13.
74 И.д. 14.
75 И.д. 17.
76 Истѡ.
77 Скерлић, и.д. 19.
78 Скерлић, и.д. 14.
79 И.д. 17-18.
80 И.д. 21.
81 Ј. Скерлић, и.д. 43.
82 Василије Ђ. Крестић, *Истѡрија српске шћѡампе у Угарској 1791-1914*, Нови Сад 1980, 127.
83 Истѡ.
84 Крестић, и.д. 131.
85 И.д. 130.
86 И.д. 139.
87 Истѡ.
88 О раду ове знамените штампарије в. сјајно дело: Günther Wytzens, *Die Slavica der Wiener Mechitaristen-Druckerei*, Већ 1985.
89 И.д. 54.
90 И.д. 55.
91 И.д. 59.
92 И.д. 60.
93 И.д. 99.
94 G. Wytzens, *Die Slavica der Wiener Mechitaristen-Druckerei*, 76.
95 И.д. 80.
96 И.д. 83.
97 И.д. 86.
98 И.д. 114.
99 И.д. 115.
100 И.д. 117.
101 G. Wytzens, и.д. 161.
102 Упор.: „Летопис Матице српске”, год. ХСѡИ, књ. 300, за године 1914-1921, Нови Сад 1921, 13-23.

(Текст је преузет из књиге *Срби у Бечу*, Нови Сад, 1998)

Dositej Obradović

Dejan Medaković

**SERBISCHE BUCH- UND ZEITUNGSDRUCK IN
WIEN IM XVIII. UND XIX. JAHRHUNDERT**

In Venedig wurde das letzte Buch in serbischer Sprache 1638 in der Druckerei von Bartholomeo Ginammi gedruckt. Es handelte sich dabei um einen Psalter, nach dessen Veröffentlichung im serbischen Druckwesen lange Zeit Funkstille herrschte. In diesem Jahrhundert war das erneuerte Patriarchat von Peć noch nicht mächtig genug, um im Gebiet unter seiner Jurisdiktion auch eine Druckerei zu gründen. Dies trotz der Tatsache, dass im vorhergehenden Jahrhundert mehrere klösterliche Druckereien existiert hatten, so z.B. in Goražde, Rujno, Gračanica, Mileševo, Mrkšina crkva, aber auch in den Städten wie Belgrad und Skadar.¹ Die gängigen graphischen Techniken beschränkten sich damals auf das Abdrucken von aus Holz geschnitzten „Abagaren“ und einzelnen Ikonen, wobei der Bedarf an kirchlichen Büchern von den nimmermüden Abschreibern, sowie durch Buchgeschenke aus dem kaiserlichen Russland gedeckt wurde.

Obwohl keine zuverlässigen Angaben über die Bemühungen des Patriarchats von Peć existieren, diesen Zustand in der Zeit vor dem Ausbruch des österreichisch-türkischen Krieges zu ändern, so kann trotzdem nicht behauptet werden, dass die serbischen Patriarchen die Rolle und die Bedeutung der gedruckten Bücher gänzlich vernachlässigt haben. Von entsprechenden Schritten, die diesbezüglich eingeleitet wurden, zeugen auch die ersten offiziellen Kontakte der Serbischen Kirche mit der Kaiserlichen Regierung in Wien, zu denen es zur Zeit der Großen Wanderung im Jahre 1690 gekommen war. Gleich nach seiner Ankunft hatte Patriarch Arsenije III. Čarnojević dem österreichischen Kaiser Leopold I. eine Bittschrift vorgelegt, die insgesamt 25 Punkte umfasste und in der er unter anderem um die Erlaubnis gebeten hatte, eigene Schulen und Druckereien gründen zu dürfen: „*Neque Typographias, aut alias Scholas inter nos erigere, aut alias necessaria ad Ecclesiam spectantia consistuere ullatenus impediamur...*“²

Auch später kam der weise Patriarch Arsenije III. Čarnojević mehrmals auf seine Bitte zurück, für die Bedürfnisse der geflüchteten Serben eine Druckerei eröffnen zu dürfen. So verlangte der Patriarch 1698, dass ihm das Dominium von Secuj zur Verfügung gestellt wird, damit er dort ein Kloster, sowie Schulen und eine Druckerei errichten könnte.³ Am 16. Januar 1706, also unmittelbar vor seinem Tod, ersuchte der Patriarch Arsenije III. nochmals um die Erlaubnis, eine Druckerei für die neu angesiedelten Serben gründen zu dürfen.⁴ All diesen Anträgen wurde jedoch nicht entsprochen, da die kaiserliche Politik gegenüber den Serben auf solche Forderungen nicht eingehen wollte. Auch nach dem Tod des Patriarchen Arsenije III. Čarnojević wurden solche Anträge abgewiesen, wovon auch die vergeblichen Versuche des Metropoliten Vićentije Popović aus dem Jahre 1721 zeugen.⁵ Negativ entschieden wurde auch die Bittschrift von Mojsije Petrović, der sich als Belgrader Metropolit an den Kaiserlichen Kriegsrat mit dem Antrag gewandt hatte, in Belgrad auf eigene Kosten eine „griechische Druckerei“ gründen zu dürfen.⁶ Die kaiserliche Regierung verwies ihn daraufhin an die unierte Druckerei in Trnovo, worauf der Metropolit aber nicht eingehen wollte.

Abgewiesen wurde auch der energische Metropolit von Sremski Karlovci (Karlowitz), Petar Nenadović, der es im Jahre 1750 gewagt hatte, sich an die Illyrische Hofdeputation in Wien mit der Bitte zu wenden, dass man ihm doch erlauben möge, im Kloster Rakovac in Syrmien eine Druckerei zu gründen und

dem Kloster ein Privileg für eine solche Arbeit zu erteilen. Keineswegs verwunderlich erschien die Antwort der Illyrischen Hofdeputation vom 10. November 1750, in der es hieß, dass den „Ratzen“ nicht erlaubt werden könne, eine Druckerei nach eigenem Gutdünken dort zu gründen, wo es ihnen passt, und vor allem nicht in irgendeinem orthodoxen Kloster in Syrmien, wie dies der Metropolit vorgeschlagen hatte. Dies müsse vielmehr an einem Ort geschehen, an dem die Druckerei unter der Aufsicht der Katholischen Kirche stehen würde. Auf diese Weise könnte man jederzeit einen Einblick in alle Bücher nehmen, die man dort drucken würde, und man würde dadurch auch verhindern, dass irgend etwas gedruckt wird, was gegen die Katholische Kirche oder die guten Sitten gerichtet ist.⁷ Im Rahmen dieser Sitzung wurde vorgeschlagen, dass eine Druckerei mit kyrillischen Lettern in Esseg gegründet und unter die Aufsicht der dortigen Jesuiten, die der serbischen Sprache mächtig waren, gestellt werden sollte. Ein solcher Vorschlag wurde dann der Kaiserin zur endgültigen Entscheidung vorgelegt.⁸ Es war durchaus verständlich, dass der Metropolit diesen Vorschlag der Deputation nicht akzeptieren konnte, weshalb er auch sofort gegen den Bescheid Einspruch einlegte. Gleichzeitig schlug er vor, dass die Druckerei entweder in Rakovac oder in Sremski Karlovci eröffnet werden sollte, wo sie seiner unmittelbaren Kontrolle unterliegen würde. Interessant ist, dass die Deputation diesmal den Antrag des Metropoliten positiv entschied und Kaiserin Maria Theresia riet, dem Metropoliten zu erlauben, eine Druckerei in seiner Residenz in Sremski Karlovci zu gründen.⁹ Es schien nun so, als wären hiermit endlich alle Hindernisse für die Eröffnung einer Druckerei in der Metropole in Sremski Karlovci aus dem Wege geräumt, so dass der Metropolit in Wien zwei vertrauenswürdige Personen damit beauftragte, die notwendigen Unterlagen für ihre Eröffnung einzuholen.

Hierbei handelte es sich um seinen Exarchen Arsenije Radivojević und den bekannten serbischen Graphiker Hristofor (Christophor) Žefarović. Sie suchten den Hof- und Universitätsdrucker Leopold Johann Kaliwoda (1705-1781) auf, in dessen Buchstabengießerei insgesamt zwölf Arbeiter angestellt waren. Von Kaliwoda erhielten sie alle notwendigen Ratschläge, wobei er ihnen auch sagte, dass sie anfangs mindestens drei Meister brauchen werden, während diese Zahl später auf insgesamt fünfunddreißig steigen sollte.¹⁰

Trotz sorgfältig durchgeführter Vorbereitungen und der eingeholten Erlaubnis wurde die Druckerei in der Residenz des Metropoliten in Sremski Karlovci jedoch nie eröffnet. Allem Anschein nach lag die Schuld nicht beim Metropolit Nenadović, sondern vielmehr beim Präsidenten der Illyrischen Hofdeputation, dem Grafen Königsegg-Erps.¹¹

Während die kaiserliche Administration lange gezögert hatte, das Problem des Druckes serbischer Bücher zu lösen, wurden in Wien in der Zeit zwischen 1741 und 1745 dennoch einige Bücher gedruckt, die für die Serben außerordentlich bedeutend waren. So hatte bereits 1741 der Zograph Hristofor Žefarović in Zusammenarbeit mit dem Wiener Graveur Thomas Messmer mit Hilfe der Kupferstichtechnik das Buch *Izabraženij' oružij' iliričeskih (Stematografija) (Darstellung der illyrischen Wappen (Stemmatographie)* gedruckt. Dieses Werk illustrierte den Höhepunkt der politischen Bestrebungen des Patriarchen Arsenije IV. Jovanović, von Kaiserin Maria Theresia die Jurisdiktion über ganz Illyrien verliehen zu bekommen. Im Lied, das Žefarović selbst gewidmet war, traten die gesteckten Ziele dieses Buches am deutlichsten zum Vorschein.

„Wir erinnern wieder an die berühmten Waffen der Illyrer,
die in der ganzen Welt bekannt sind...“

.....

„mit Waffen wurde die Freiheit unseres Volkes gefestigt,
mit Blut in Gold aufgewogen...“

Oder an anderer Stelle:

„... Dieses kleine Buch
hat sich einen großen Namen gemacht
und es wird das gesamte serbische Kaiserreich
zu sehen bekommen,
Ich denke, dass es seinen Leser mit Freude erfüllen wird:
da er aus der Finsternis des serbischen
Unwissens heraustretend,
von nun an mit dem Ruhm des Hauses
der Nemanjas vertraut sein wird...“

„Bisher blieb unserem Geschlecht verborgen,
was Nemanjas Adler in sich birgt.¹²

Im darauffolgenden Jahr, also 1742, kam Žefarović wiederum nach Wien und druckte in derselben Technik die Kupferstichplatten für sein Buch *Poučenije svjatitelskoje k novopostavljenomu jereju*. Dieses Büchlein enthielt Ratschläge, die für Priester in der Zeit nach der Priesterweihe bestimmt waren, wobei dieses Buch eine wortgetreue Übersetzung des russischen Originals war.¹³ Es ist überaus wahrscheinlich, dass Žefarović nach diesem Buch etwa zwischen 1742 und 1744 irgendein russisches ABC-Buch klischiert hatte, von dem bis heute kein Exemplar entdeckt wurde, was auch mit seinem Büchlein *Mesecoslov* (Menäum) der Fall war, das zwischen 1743 und 1744 gedruckt wurde.¹⁴ Und schließlich druckte Žefarović 1745 in Wien in der Übersetzung des Volkssekretärs Pavle Nenadović das überaus bedeutende Werk *Privilegije kroz blažene imperatore* (*Privilegien des gnädigen Kaisers*). Dieses Buch erschien nach der Bestätigung der Privilegien, die den Serben die Kaiser Leopold I., Joseph I. und Karl VI. verliehen hatten und die bei der Versammlung in Pressburg 1744 registriert wurden.¹⁵

Žefarović's letztes Werk, das in Wien gedruckt wurde, erschien im Jahre 1748. Dabei handelte es sich um das Buch von Simeon Simonović *Opis svetoga Božjega grada Jerusalima* (*Beschreibung der heiligen Stadt Gottes, Jerusalem*)¹⁶, dessen Inhalt der beliebten und populären Pilger-Literatur angehört. Die Zielsetzung dieser Literatur liegt darin, die Menschen dazu anzuregen, nach Palästina zu reisen und die dortigen heiligen Stätten zu besuchen.

Da die österreichischen Staatsorgane die Bittschriften der serbischen Kirchenoberhäupter, eine kyrillische und serbische Druckerei errichten zu dürfen, nicht positiv beantwortet hatten, zwang sie der wachsende

Bedarf an Büchern und Schulen dazu, auch das kaiserliche Russland um Hilfe zu bitten, dessen Rolle als Beschützer aller orthodoxen Christen allgemein bekannt war. Und so wurden auf Einladung der Karlowitzer Metropolen die ersten russischen Lehrer in diese Gegenden geschickt, während es seit den zwanziger Jahren des 18. Jahrhunderts auch zu einem überaus regen russisch-serbischen Handel mit Büchern und Ikonen kam.¹⁷ Auf dem gesamten Territorium der Metropole von Sremski Karlovci und vereinzelt auch im Inneren der Balkanhalbinsel, die ja unter der Herrschaft der Türken stand, tauchten zahlreiche russische Buch- und Ikonenhändler auf, die sogenannten Moskowen oder Moskowitaren. Und so kam es auch, dass der Maler Joakim Marković etwa um das Jahr 1745 herum im episkopalen Sitz in Severin die erste Buchhandlung eröffnete, in der natürlich ausschließlich russische Bücher verkauft wurden. Ein solch reichhaltiges Angebot an russischen liturgischen und theologischen Büchern verdrängte unaufhaltsam die alte Sprache der serbisch-slawischen Redaktion. Statt dessen begannen die orthodoxen Serben auf dem gesamten Gebiet des österreichischen Staates sich der Sprache der neuen russisch-slawischen Redaktion zu bedienen, die auch heute noch bei Gottesdiensten verwendet wird. Den wachsamen Augen der österreichischen Obrigkeiten wurde natürlich schon recht bald klar, dass die Serben, obwohl sie ja Bürger ihres Staates waren, von einem plötzlichen Prozess der Russifizierung erfasst wurden, was zweifelsohne nicht den Interessen der thesesianischen Staatspolitik entsprach. Im Übrigen hatten ja die österreichischen Herrscher bereits in den ersten Jahren nach der Großen Wanderung der Serben die doppelte Problematik begriffen, die diese Wanderung in ihrem Staat verursacht hatte.

Einerseits wurde die große Verbundenheit des serbischen Volkes mit den Ursprüngen ihres orthodoxen Glaubens durch das öffentlich bekundete Patronat Peter des Großen noch weiter gestärkt, was sich zwangsläufig auch auf die österreichische Außenpolitik und die politischen Beziehungen zwischen Österreich und Russland auswirken musste. Auf der anderen Seite hatte aber die Ansiedlung der Serben in den Gebieten, die unter der Herrschaft des ungarischen Königreiches standen, eine Reihe von innenpolitischen Problemen zur Folge gehabt. Diese Probleme bezogen sich in erster Linie auf die Beziehungen zwischen der zentralen Regierung in Wien und den einzelnen gesellschaftlichen Schichten in Ungarn, die auf ihren Rechten beharrten. Schon bei den unbedeutendsten prozeduralen Fragen kam es zu großen Konflikten. Österreich war ein Vielvölkerstaat, dem auch Länder wie Böhmen und Ungarn angehörten, deren gesellschaftliche Stände sich ihrer historischen Rechte und natürlich auch all ihrer feudalen Privilegien bewusst waren. Und gerade diese innere Komplexität des österreichischen Staates zwang seine Herrscher zu einer immer größeren Zentralisierung des Landes, die durch die absolutistische Herrschaft des Kaisers verwirklicht werden sollte. Von diesem Gesichtspunkt aus muss auch der immer größer werdende administrative Staatsapparat betrachtet werden, dessen Entscheidungen nicht nur mit großen Verzögerungen umgesetzt, sondern auch häufig geändert wurden. Entscheidungen, die die Serben betrafen, wurden während der Regentschaft Maria Theresias an mehreren Stellen getroffen. Die wichtigsten Entscheidungsinstanzen waren der Hofkriegsrat und die Illyrische Hofdelegation. Bestimmte Befugnisse hatten sicherlich aber auch die königlich-ungarische Hofkanzlei und der Ungarische Statthalterrat. Bei Fragen, die sich auf die Rechtslage des serbischen Volkes bezogen, das sich zwis-

chen den globalen staatlichen Interessen und den Interessen der ungarischen Gesellschaftsschichten hin und her gerissen fühlte, vertraten all diese Institutionen verschiedene, oftmals sogar gegensätzliche Meinungen.

Wenn man also alle Aspekte der österreichischen Außen- und Innenpolitik in Betracht zieht, wird sofort klar, warum die Genehmigung für die Errichtung einer serbischen Druckerei so lange auf sich warten ließ und warum dabei zahlreiche, ja oftmals unerwartete Hindernisse auftauchten.

Letztendlich sahen aber die Vertreter der Staatsregierung allmählich ein, dass sie nicht weiter zögern konnten, da es ja sowohl materielle als auch politische Interessen erforderlich machten, diesen Antrag endlich positiv zu entscheiden. Während es die Hofkammer noch am 2. Juni 1766 abgelehnt hatte, die Gründung einer serbischen Druckerei in Wien zu genehmigen, fällt die gleiche staatliche Institution im Jahre 1768 die Entscheidung, alle benötigten Unterlagen für die Errichtung einer serbischen Druckerei einzuholen.¹⁸ Dies geschah dann auch aufgrund eines entsprechenden Erlasses Kaiserin Maria Theresias, der damit die Frage der Errichtung einer serbischen Buchdruckerei zum festen Bestandteil jener kaiserlichen Politik machte, die darauf ausgerichtet war, das Geld für die Anschaffung russischer Bücher im Lande zu belassen und die Entwicklung intensiver geistiger und politischer Verbindungen zwischen Russen und Serben zu stoppen.

Ausgehend vom Beschluss der Hofkammer wandte sich Graf Schönborn an den Universitätsdrucker Joseph Kurzböck und beauftragte ihn, bezüglich der Errichtung einer serbischen Buchdruckerei ein Abkommen mit dem unierten Wladika Bradiš aus Munkačevo zu treffen. Bereits am 9. März 1769 legte Kurzböck dem Grafen Schönborn einen detaillierten Plan für die Errichtung einer Buchdruckerei mit kyrillischen Lettern vor.¹⁹ Und während die Hofkammer ernstzunehmende Verhandlungen mit Joseph Kurzböck aufnahm, wandte sich die vorsichtig agierende österreichische Administration an einen weiteren Wiener Hofdrucker, nämlich an Thomas von Trattner²⁰, von dem sie verlangte, seine Bedingungen zu nennen. In seiner Antwort vom 17. Mai 1769 führte von Trattner an, dass er bereits vor einigen Jahren vorgeschlagen hatte, in Budapest eine solche Druckerei zu eröffnen, doch sein Vorschlag wurde damals abgewiesen. Diesmal war er nun dazu bereit, vorausgesetzt, die Serbische Kirche würde sich verpflichten, einen Fonds für den Druck dieser Bücher zu gründen und auch selbst für die Korrektur zu sorgen.

Über die Errichtung einer serbischen Buchdruckerei wurde im selben Jahr auch bei der Serbischen kirchlich-nationalen Versammlung gesprochen. Damals wurde der kaiserliche Kommissär Graf Hadik mit der Aufgabe betraut, sich mit diesem Anliegen an die Behörden zu wenden.

Während in Wien hinter den Kulissen eine heftige Auseinandersetzung zwischen Joseph Kurzböck und Thomas von Trattner tobte, die um das Privileg für die Errichtung einer serbischen Buchdruckerei kämpften, kam auch die Idee auf, diese Druckerei dort zu gründen, wo Serben lebten. Mit einem solchen Ansinnen wandte sich der Pressburger Drucker Franz Paczko an die Hofkammer, wobei er um die Erlaubnis bat, in Temesvar eine Buchdruckerei errichten zu dürfen, in der er deutsche, serbische und walachische Bücher drucken wollte. Nach eingehender Prüfung dieses Antrags wurde beschlossen, dass Paczko die Möglichkeiten für die Errichtung einer deutschen Buchdruckerei in Temesvar prüfen sollte, während die Problematik einer serbischen Druckerei zum Aufgabenbereich der Illyrischen Hofdeputation gehörte.²¹

In der Überzeugung, dass eine weitere Verzögerung bei der Errichtung einer serbischen Buchdruckerei in Wien nur schaden könnte, erteilte Kaiserin Maria Theresia am 14. Februar 1770 Joseph Kurzböck das Privilegium privatum, das auf zwanzig Jahre befristet war.²² Aufgrund dieses Aktes der Kaiserin waren die Serben in Österreich von da an nicht mehr gezwungen, beharrlich darum bitten zu müssen, eine eigene Buchdruckerei zu errichten, in der sie dann ihre so notwendigen Bücher drucken könnten. Um zu verhindern, dass das Volk weiterhin dort Bücher kauft, wo es dies auch zuvor getan hat, wodurch wiederum der privilegierte Drucker Joseph Kurzböck mit großen finanziellen Verlusten arbeiten müsste, setzte die Hofkammer am 26. Mai 1770 den Hofkriegsrat und die Illyrische Hofdeputation davon in Kenntnis, dass Kurzböcks Buchdruckerei eröffnet wurde. Diese Benachrichtigung war mit der Bitte versehen, auch die jeweils untergeordneten Instanzen darüber zu unterrichten. Und so kam es, dass der Hofkriegsrat bereits am 22. Juni die Behörden in Karlovac, Varaždin, Slawonien, Banija, Siebenbürgen und Temesvar über das Privileg des Hofbuchdruckers Kurzböck informierte, wodurch auch seine Rechte gewahrt werden sollten.²³ Bereits aus dem Inhalt dieses Schreibens war deutlich zu ersehen, mit welcher Sorgfalt die kaiserliche Regierungsgewalt die von ihr einmal getroffene Entscheidung in die Tat umsetzte.

Nicht weniger sorgsam war auch Joseph Kurzböck, der alles daran setzte, möglichst schnell die Arbeit seiner neugegründeten Buchdruckerei zu organisieren. Da sein in der Stadt befindliches Haus viel zu klein war, sah sich Kurzböck gezwungen, ein neues zu kaufen. Er fand auch ein passendes in der Vorstadt, das er für 16.000 Forint kaufte und sogleich adaptierte. Er nahm aus seiner Buchdruckerei sechs Druckmaschinen samt Zubehör, während er gleichzeitig auch neue Schriftsetzer und andere Hilfskräfte einstellte. Das Hauptproblem stellten jedoch die kyrillischen Lettern dar, die er nicht besaß.²⁴ Zu dieser Zeit existierten in Wien lediglich drei Schriftgießereien: die von Trattner, Kaliwoda und van Ghelen.²⁵ Es war durchaus verständlich, dass Kurzböck auf jeden Fall eine geschäftliche Zusammenarbeit mit seinem größten Widersacher Thomas von Trattner vermeiden wollte, so dass er beschloss, die Lettern in einer ausländischen Schriftgießerei zu besorgen. Das Problem wurde dann dadurch gelöst, dass Trattners ehemaliger Schriftsetzer Magatsch bei Kurzböck zu arbeiten begann.²⁶ Interessant ist auch, dass neben Magatsch auch der Kupferstecher und Stempelgraveur Ernst Mansfeld eine Zeit lang bei Kurzböck als Schriftsetzer gearbeitet hatte.²⁷

Trotz der Tatsache, dass er alle technischen Fragen, die mit der Errichtung und der Arbeit der neuen Buchdruckerei in Verbindung standen, vorzüglich gelöst hatte, musste Kurzböck dennoch warten, bis die Regierung den in diesen Fällen obligatorischen Staatsensor ernannte. Dieses Problem war nicht leicht zu lösen, da der Zensor einerseits die Interessen des Staates wahren und auf der anderen Seite auch für die serbische Kirchenhierarchie akzeptabel sein musste, die sich wiederum unentwegt vor der Proselytenmacherei in Büchern mit religiösem Inhalt fürchtete. Doch gerade diese religiösen Inhalte waren das wichtigste Motiv für die Errichtung der Kurzböckschen privilegierten Buchdruckerei in Wien. Aus diesem Grunde gingen die österreichischen Obrigkeiten jedem Konflikt mit der Serbischen Kirche aus dem Wege, während der aufklärerische Zirkel, der mit van Swieten an der Spitze um Kaiserin Maria Theresia versammelt war, ununterbrochen die zu Konflikten neigenden und intoleranten Kreise der Katholischen Kirche zu bändigen versuchte. Ein glücklich-

er Umstand für das gesamte Imperium war die Tatsache, dass Kaiserin Maria Theresia, die ja in ihrem Inneren eine zutiefst gläubige Katholikin war, immer die Staatsinteressen über ihre eigenen Gefühle stellte.

Die Frage der Ernennung des Zensors für Kurzböcks serbische Buchdruckerei hatten die höchsten Staatsorgane zu entscheiden. Van Swietens Vorschlag war, dass der damalige Dolmetscher der Illyrischen Hofdeputation, Sava Lazarević, zum Zensor und Korrektor der serbischen und rumänischen orthodoxen Bücher ernannt werden sollte.²⁸ Diese Suggestion wurde von der Deputation in die Tat umgesetzt, so dass bei der Sitzung vom 26. März 1770 beschlossen wurde, den vorgeschlagenen Sava Lazarević mit dem Posten des Zensors und Korrektors für serbische und rumänische Bücher zu betrauen. Es stellte sich aber schon bald heraus, dass er nicht über die notwendigen religiösen Kenntnisse verfügte, so dass die Deputation den Beschluss fasste, Ignjat Mihailović, den Parochus der Georgskapelle in Wien, zum orthodoxen Zensor zu ernennen.²⁹ Doch leider besaß auch dieser Zensor nicht die erforderlichen Fähigkeiten für einen solchen Posten, so dass er ebenfalls abgesetzt werden musste. Und so blieb Kurzböcks Buchdruckerei wiederum ohne Zensor, was ihrer Arbeit zweifelsohne schaden konnte. Die Lösung dieser heiklen Angelegenheit wurde dem Karlowitzer Metropolit Jovan Djordjević überlassen.

In seinem Akt vom 17. März 1772 gab Metropolit Djordjević der Deputation den Namen des neuen Zensors bekannt. Es handelte sich dabei um Atanasije Demetrović, den Parochus aus Raab, den der Metropolit am 16. April zum Kaplan der Kirche zum hl. Georg am Steyrerhof ernannte. Am 4. Mai bestätigte die Deputation mit ihrem Dekret Demetrović's Ernennung zum orthodoxen Zensor der kyrillischen Buchdruckerei.³⁰ Atanasije Demetrović bekleidete diesen Posten bis zu seinem Tod im Jahre 1794. Obwohl er später sogar zu einem Befürworter der unierten Kirche wurde, war Atanasije Demetrović Sekereš ein überaus gebildeter Mensch, ein Polyglotte und zweifelsohne auch der bestmögliche Zensor für Kurzböcks Buchdruckerei. Soviel man weiß, fand er in Wien eine Wohnung beim griechischen Kaufmann Harisius Dekonomus in der Unteren Bäckerstraße in der Nähe des Fleischmarktes.³¹ Neben seinen Tätigkeiten als Parochus der orthodoxen Kapelle und Zensor in Kurzböcks Buchdruckerei, besuchte Sekereš an der Wiener Universität Vorlesungen in Philologie, Philosophie und insbesondere im kanonischen Recht bei dem damals berühmten Kanonisten Paul Josef Riegger, der im Rahmen seiner Vorlesungen und in seinem Lehrbuch des kanonischen Rechts für den Staat und gegen die bis dahin in Österreich allmächtige römische Kurie eintrat.³² Wenn man bedenkt, dass im Zeitraum zwischen 1770 und 1792 in der Buchdruckerei von Kurzböck insgesamt 151 Bücher veröffentlicht wurden,³³ wird klar, dass Atanasije Demetrović Sekereš alle Hände voll zu tun hatte. Gebildet und einflussreich, wurde Sekereš für alle jungen Serben in Wien zu einer überaus attraktiven Persönlichkeit, so dass viele von ihnen seine Gesellschaft suchten. Der bedeutendste unter ihnen war sicherlich Dositej Obradović, der insgesamt drei Mal für eine gewisse Zeit in Wien weilte, und zwar von 1771 bis 1776, von 1785 bis 1787 und von 1789 bis 1802; während dieser Zeit traf er sich oft mit Sekereš, der auf ihn einen großen Einfluss ausgeübt hat.³⁴ Dositej's erster Aufenthalt in Wien (1771-1776), von dem er selbst sagte, dass dies „sechs freudevolle und fruchtbare Jahre“ waren, hatte sich zweifelsohne positiv auf seine intellektuelle Reife ausgewirkt.

Gerade mit diesem Aufenthalt von Dositej in Wien befasste sich unlängst auch Milorad Pavić, wobei er die Bedeutung der Begegnung Dositejs mit dem gebildeten Sekereš hervorhob, der damals als Priester in der orthodoxen Kirche zum hl. Georg am Steyrerhof tätig war.³⁵ Es handelte sich dabei um eine orthodoxe Kirche, die von der kaiserlichen Regierung dazu bestimmt wurde, den österreichischen Serben und Griechen, die als solche Mitglieder einer gemeinsamen Kirchengemeinde waren, zu dienen. Und gerade wegen dieser Kirche und des Vorranges beim Gottesdienst war es auch zu Konflikten zwischen Griechen und Serben gekommen. Dabei bestand zweifelsohne ein politischer Hintergrund, verursacht durch die Einmischung der russischen Vertretung, die die griechischen Sezessionsbestrebungen unterstützte. Es war daher durchaus verständlich, dass sich auch die österreichische Seite in diesen Konflikt einmischte. Sie tat dies über die dafür zuständige Illyrische Hofdeputation, die der geheimen Hof- und Staatskanzlei einen Bericht über den ausgebrochenen Konflikt zukommen ließ, wobei sie die Griechen, die ihre Gottesdienste in der Kapelle der russischen Vertretung zelebrierten, beschuldigten, die Jurisdiktion des serbischen Parochus der Kapelle am Steyrerhof abzustreiten. Auf diese Weise sah sich Atanasije Demetrović Sekereš gezwungen, die wahren Hintergründe des entstandenen Konflikts an die Öffentlichkeit zu tragen. Dies musste er tun, weil die Kirche des hl. Georg in Wien von Beginn an der Jurisdiktion des Metropoliten von Sremski Karlovci unterstand. Seine Behauptungen untermauerte Sekereš durch Aussagen von Zeugen, deren Namen er in seinem Schreiben an die Illyrische Hofdeputation vom 4. Juni 1774 angeführt hatte.³⁶ Unter ihnen war auch der Name seines Bewunderers und Freundes Dositej Obradović zu finden. Erwähnenswert ist, dass Sekereš im siebten Punkt seines Schreibens auch die griechischen Beschuldigungen zurückwies, dass „nicht nur wir, sondern auch unsere Vorgänger, die Archiepiskopi und Episkopi Befürworter der unierten Kirche waren“.³⁷ Und so sah sich der wahrheitsliebende Dositej in die für ihn unangenehme Lage versetzt, gegen den griechischen Priester Antim Gazi aussagen zu müssen, denselben, der ihn, der Notiz in seiner Autobiographie zufolge, mit Wohlwollen empfangen und ihn beim griechischen Kaufmann Nikolaj Dimitri Stojscha einquartiert hatte.³⁸ Obwohl die kaiserlichen Obrigkeiten die Anschuldigungen der Griechen verwarfen, fiel die Entscheidung der Illyrischen Hofdeputation vom 10. August 1774 nicht gänzlich zugunsten der Serben aus. In diesem Beschluss stand geschrieben, dass „ein anderer Parochus, der der griechischen Sprache mächtig ist, in derselben Parochie seinen Dienst versehen sollte“, doch es wurde auch hervorgehoben, „dass der russische Minister den griechischen Priester Antim entlassen sollte, da sich dieser ständig in die Angelegenheiten des nichtunierten Priesters der Kapelle am Steyrerhof einmischen würde“.³⁹ Und obwohl sich Sekereš gegen die griechischen Anschuldigungen wehrte, dass die Priester der Kirche des hl. Georg Befürworter einer unierten Kirche wären, bekannte er sich selbst im Jahre 1776 zur unierten Kirche. Doch auch ein solcher Schritt konnte die freundschaftlichen Beziehungen zwischen ihm und Dositej nicht trüben, der ihn weiterhin mit großer Hochachtung erwähnte.⁴⁰ Doch auch über den griechischen Parochus Antim, der ja Sekereš's größter Widersacher war, sprach Dositej mit großen Sympathien. Geleitet vom Gefühl einer religiösen Toleranz, nahm Dositej offenbar alle Nachrichten über den Konflikt zwischen Vertretern desselben christlichen Glaubens, nämlich zwischen den orthodoxen Serben und Griechen, mit großem Bedauern auf. Zu ähnlichen Konflikten kam es auch in anderen Kirchengemeinden,

wobei die Konflikte in Triest am stärksten ausgeprägt waren, was dazu führte, dass die Serben und die Griechen letztendlich ihre eigenen Kirchengemeinden gründeten.⁴¹ Dabei errichteten sie auch ihre eigenen Kirchen - die Serben die Kirche des neuen hl. Spiridon und die Griechen des hl. Nikolaus. Zu diesen serbisch - griechischen Konflikten kam es zwar in den gemeinsamen Kirchengemeinden, doch dahinter verbargen sich augenscheinlich weit tiefgehendere und nicht nur kirchliche Beweggründe. Der wichtigste war sicherlich die plötzliche Stärkung des Nationalbewusstseins. Beide Völker suchten und fanden auch ihre eigenen Beweise für die Festigung ihres nun wieder erwachten nationalen Wesens, wobei die bis dahin unangefochtene Vormachtstellung der Kirche durch dieses Selbstbewusstsein geschwächt wurde, während es gleichzeitig zu einer Stärkung des bürgerlichen Bewusstseins kam.

Später erinnerte Dositej in seiner Ethik (1803) liebevoll an Sekereš, und führte an, dass dieser ihn und Muškatirović immer gern empfangen und von ihnen verlangt hatte, ihn möglichst oft zu besuchen. „Kommt, kommt nur oft zu mir und habt keine Angst, dass es uns zu viel wird! Das Leben ist kurz. Doch ihr habt sicherlich viel zu tun mit eurer Zensur? Darum! Gerade deswegen müsst ihr möglichst oft zu mir kommen! Ich würde sagen, wenn ihr kommt, dann entspanne ich mich so richtig...“ schrieb Dositej. Sein erster Aufenthalt in Wien in der Gesellschaft von Sekereš war für Dositej „lehrreich“. Notizen über seine Freundschaft zu Dositej Obradović machte auch Sekereš in seinem Tagebuch. Dadurch wissen wir auch, dass gerade er es gewesen ist, der im Mai 1774 Dositej dazu angeregt hatte, sein Leben zu beschreiben. „Ich sagte ihm, dass er darüber schreiben sollte. Große Nebelschwaden ziehen über uns hinweg und nur große und starke Persönlichkeiten finden da heraus“, beriet Sekereš seinen jungen Freund Dositej Obradović.⁴² Interessant ist auch, dass Dositej so sehr von der Person des Atanasije Demetrović Sekereš fasziniert war, dass er nicht imstande war, zu erkennen, in welchem Maße Sekereš als Zensor der serbischen Bücher ein Vertreter der Politik der österreichischen Dynastie war, inwiefern er sich für ihre Staatsinteressen eingesetzt und besonders darauf geachtet hatte, dass es bei den Serben nicht zu einer übertriebenen Liebe zu den Russen kam. Solch entrussifizierende Absichten seiner politischen Zensur kommen in seinem Bericht über die ausführliche, dem russischen Zaren Peter dem Großen gewidmete Monographie von Orfelin zum Ausdruck. Diese Monographie wurde 1772 in Venedig unter dem Titel *Žitije Petra Velikog (Das Leben von Peter dem Großen)* gedruckt.⁴³ Auch Sekereš's Vorgehen seinem Freund Maksim Kurtović gegenüber wurde von Dositej nicht beanstandet. Ein Montenegriner ließ nämlich Sekereš das *Manuskript Kratkoe opisanie o Zete i Crnoi Gori (Kurze Schilderungen der Zeta und Montenegros)* zukommen, mit der Bitte, es in Kurzböcks Buchdruckerei drucken zu lassen. Dieser wiederum überreichte am 17. September 1775 seinen negativ ausgefallenen Bericht der Illyrischen Hofdeputation, worauf die königlich-ungarische Hofkanzlei am 26. Juli 1776 die Illyrische Hofdeputation wissen ließ, dass dieses Manuskript über die Geschichte der Zeta und Montenegros nicht gedruckt werden sollte, ja es sollte sogar vernichtet werden.⁴⁴ Allein die Tatsache, dass diese kurze Schilderung Montenegros dem russischen Admiral Orlov gewidmet war, war für Sekereš Grund genug, sich gegen ihre Veröffentlichung auszusprechen. Er war der Meinung, dass dieses Material „den serbischen Patriotismus stärkt, den Verrat am Vaterland verurteilt und die Kampflust der Serben preist“⁴⁵: „Die in der Buchdruckerei von Kurzböck gedruckten serbischen Bücher

wurden ungeachtet ihres religiösen oder weltlichen Inhalts nicht aufgrund des Reglements der am 21. März 1772 neudefinierten Hofzensurbehörde zensiert, sondern jedes für sich. Da es kein bestimmtes Verfahren für die Zensur der Bücher gab, unterlagen alle serbischen Bücher, ja sogar das kleinste ABC-Buch oder Gebetbuch nicht nur der Entscheidung der Illyrischen Hofdeputation, sondern auch des speziellen serbischen Zensors sowie der höchsten Instanzen der österreichischen und ungarischen Obrigkeiten. Erst danach wurden sie aufgrund besonderer Resolutionen gedruckt, die vom Hofrat formuliert und von der Kaiserin persönlich bestätigt wurden.⁴⁶

Und zum Schluss gilt es auch, zumindest eine allgemeine Bewertung der 151 Bücher zu liefern, die im Zeitraum zwischen 1770 und 1792 in Kurzböcks Buchdruckerei in kirchlicher und bürgerlicher Schrift gedruckt wurden. Dabei handelte es sich überwiegend um Bücher mit religiösem Inhalt, dann folgten Schulbücher und Leitfäden für die Unterrichtsmethodik in den allgemeinbildenden orthodoxen Schulen. Des Weiteren wurden aber auch verschiedene amtliche Schriftstücke der staatlichen Regierungsorgane, Panegyrika zu Ehren berühmter Persönlichkeiten sowie eine kleine Anzahl von Werken der schönen Literatur gedruckt, wobei es sich entweder um Originalwerke oder aber um Übersetzungen handelte.⁴⁷

Eine solch mannigfaltige Verlagstätigkeit der kyrillischen Buchdruckerei von Kurzböck weist auf ihre Planlosigkeit, sowie auf die Tatsache hin, dass man dadurch in erster Linie lukrative Geschäfte machen wollte. Dies war selbstverständlich allen führenden Schichten der serbischen Gesellschaft, vor allem aber der einflussreichen und finanziell mächtigen kirchlichen Hierarchie von vornherein klar, so dass sie gezwungen war, sich mit dieser Tatsache abzufinden. Von Josef Kurzböck erhielt man genau das, wozu er fähig war. Hätte man etwas mehr erwartet, so hätte dies sicherlich weder mit seinen Kenntnissen noch mit seinen geschäftlichen Interessen in Einklang gestanden. Global gesehen, konnte Kurzböcks Buchdruckerei dennoch als ein großer Fortschritt angesehen werden, wobei sie gleichzeitig neue Wege für die Entwicklung des serbischen Verlagswesens ebnete.

Einen Wendepunkt in der Entwicklung der serbischen Verlagstätigkeit stellen einerseits die Ideen des Josephinismus dar, die insbesondere seit den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts in allen Sphären des österreichischen Imperiums allgegenwärtig waren. Joseph II. setzte diese Ideen auch in die Tat um, und zwar bereits während der Zeit, in der er zusammen mit seiner konservativen Mutter regierte. Auf der anderen Seite weist die Liste der in der Buchdruckerei von Joseph Kurzböck gedruckten Bücher auf eine fortschreitende Entwicklung des jungen serbischen Bürgertums hin, aus dem sich ein neues Leserpublikum rekrutierte. Als Höhepunkt der gesamten Verlagstätigkeit kann das Jahr 1787 angesehen werden. In diesem Jahr wurden nämlich Muškatirović's *Geschichten (Sprichwörter)* und Mrazović's Übersetzung des *Lehrsamem Kindermagazins* der französischen Schriftstellerin Marie L. de Blomon herausgegeben. Wenn man bedenkt, dass Kurzböcks Buchdruckerei im Jahre 1770 als ihre ersten Bücher die *Fibel*, das *Gebetbuch* und den *Psalter*, sowie ein kaiserliches Patent gegen die Gewalttäter im Banat veröffentlicht hatte, so stellen Muškatirović's *Geschichten* und Mrazović's Übersetzung aus dem Französischen, deren moralisch-belehrende Botschaft wohl außer Zweifel steht, einen großen Fortschritt dar. Ein weiterer Beleg dafür sind die *Proklamation* des Grafen Franz Moritz

von Lacy, die den Christen in Bosnien gewidmet war und 1788 gedruckt wurde, sowie die Biographie des Feldmarschalls Freiherr von Laudon, die Emanuel Janković aus dem Deutschen übersetzt hatte. All dies waren Texte, die bei den unterjochten Christen auf dem Balkan die Hoffnung auf eine baldige Befreiung aus der türkischen Sklaverei weckten. Ein Beispiel dafür war sicherlich auch *Pjesma o izbavljenju Srbije (Das Lied von der Errettung Serbiens)*, welches von Dositej Obradović geschrieben und von Kurzböck im Jahre 1789 gedruckt wurde, in demselben Jahr also, in dem auch die zweite Ausgabe von Orfelins Ewigem Kalender erschien. Und schließlich erschienen im letzten Jahr der Arbeit von Kurzböcks Buchdruckerei auch die „*Serbskaja novina posvednevnih priključenijah bivaemih v mirje*“, sowie die Zeitschrift „*Slaveno-serbski Mjesjacoslov za ljeto 1792*“, deren Herausgeber der Grieche Marchides Pulio war.

Trotz der Tatsache, dass sich Joseph Kurzböck keineswegs mit dem serbischen Leserpublikum überworfen hatte, kann man sich des Eindrucks nicht erwehren, dass ihn die Serben für einen Fremden gehalten haben, sowie für einen Menschen, der aus dem Ganzen lediglich für sich persönlich einen Nutzen ziehen und nicht dem Volk dienen wollte, für dessen Bedürfnisse er die Bücher druckte. Eine solch ablehnende Haltung und ein offenes Misstrauen gegenüber Joseph Kurzböck kam insbesondere bei der 1790 in Temesvar abgehaltenen serbischen Versammlung zum Ausdruck. Man fasste den Beschluss, den Kaiser um die Erlaubnis zu bitten, die kyrillische Buchdruckerei von Kurzböck übernehmen zu dürfen und sein Privileg auf eine Persönlichkeit aus dem serbischen Umfeld zu übertragen. Weiterhin wurde der Wunsch geäußert, dass sich die Buchdruckerei nicht mehr in Wien befinden sollte, sondern an einem anderen Ort, wo Serben lebten. Es gab auch Interessenten, die Kurzböcks Buchdruckerei übernehmen wollten: es handelte sich dabei um den Novisader Buchhändler und Schriftsteller Emanuel Janković, sowie um den aus Zemun stammenden Kaufmann Petar Stefanović, der die Bücherei zusammen mit seinem Geschäftspartner, dem Novisader Buchhändler Damjan Kaulicije errichten wollte. Emanuel Janković war es auch, der die Versammlung davon in Kenntnis setzte, dass ein Wunsch nach der Übernahme von Kurzböcks Buchdruckerei von mehreren Seiten geäußert wurde. Am 15. September 1790 schickte er der Versammlung ein Schreiben, in dem er Joseph Kurzböck scharf attackierte und ihn bezichtigte, dass er während der im Privileg festgesetzten Frist von zwanzig Jahren mehr auf seinen eigenen als auf den Nutzen des serbischen Volkes bedacht war. Es wäre ungerecht, sagte Janković, dass die Söhne unseres Volkes von Fremden in den Hintergrund gedrängt werden und dass von allen in Ungarn vertretenen Konfessionen nur die Orthodoxen keine eigene Buchdruckerei in ihrer unmittelbaren Umgebung haben.⁴⁸ Indem er Kurzböcks Einwand verwarf, dass er im Falle der Übertragung des Privilegs auf einen anderen Buchdrucker benachteiligt wäre, stellte Janković die Frage, ob dieser in den zurückliegenden zwanzig Jahren irgendein „politisches Buch gedruckt hätte, das der Erleuchtung des menschlichen Verstandes zugute gekommen wäre“.⁴⁹ Auch andere Prätendenten auf Kurzböcks Buchdruckerei waren bemüht, Beweise vorzulegen, die für sie sprechen würden. Der Hofkriegsrat und die Illyrische Hofdeputation waren jedoch nicht dafür, dass die Druckerei aus Wien an einen anderen Ort verlegt wird, und zwar wegen „gefährlicher Auswirkungen“, zu denen es kommen könnte, wenn sich diese in serbischem Umfeld befinden würde. Dem stimmte auch die königlich-ungarische Hofkanzlei zu, die „aus verschiedenen politis-

chen Überlegungen" vorgeschlagen hatte, dass die Buchdruckerei in Wien unter der unmittelbaren Aufsicht des Hofes bleiben sollte. Trotz all dieser Einwände genehmigte Kaiser Leopold II. am 23. April 1791 grundsätzlich die Errichtung einer kyrillischen Buchdruckerei auf serbischem Gebiet, bei gleichzeitiger Wahrung aller Vorsichtsmaßnahmen, auf denen Vertreter der Regierung bereits 1752 in ihrer Antwort an den Metropolit Pavle Nenadović bestanden haben.⁵⁰ Zu einer Verlegung der Kurzböckschen Buchdruckerei kam es aber dennoch nicht, so dass dieser 1791 eine Verlängerung seines Privilegs statt auf fünf Jahre, wie dies von Kaiser Joseph II. bereits bewilligt wurde, auf weitere zwölf Jahre beantragte.⁵¹ Er begründete dies damit, dass er in seine Buchdruckerei in Wien viel Geld investiert hätte.

Zu einer Wende kam es nahezu unerwartet. Dies geschah in jenem Augenblick, als Joseph Kurzböck beschlossen hatte, seine Buchdruckerei dem Hofagenten der königlich-ungarischen Hofkanzlei, dem Serben Stefan Novaković zu verkaufen. Am 12. Februar 1792 schloss er einen Vorvertrag über den Verkauf der Buchdruckerei ab, wobei er die endgültige Ratifizierung der Illyrischen Hofkanzlei überließ. Der im Vertrag festgesetzte Verkaufspreis betrug 25.000 Forint. Schon einen Tag später, also am 13. Februar 1792, wandte sich Joseph Kurzböck an den Kaiser mit der Bitte, den Kaufvertrag zu genehmigen und das kaiserliche Privileg auf Stefan Novaković zu übertragen. Dasselbe tat auch der neue Besitzer der Buchdruckerei. In seinem Gesuch bat Novaković den Kaiser, das Privileg auf weitere zwanzig Jahren zu erstrecken. Bereits im ersten Punkt seines Bittgesuches hob Novaković hervor, dass er gute Bücher ohne Druckfehler und zu einem niedrigeren Preis drucken wolle, um dadurch ähnlichen Büchern, die aus Russland importiert werden, konkurrieren zu können.⁵² Im Punkt 4 verpflichtete sich Novaković, spätestens nach vier Jahren, also 1796, „mittellosen Schülern 400 Schulbücher zu schenken“,⁵³ deren Auswahl der Metropolit und der Wladika treffen würden.

Die Illyrische Hofkanzlei setzte ihrerseits den Metropolit von Sremski Karlovci, Stefan Stratimirović, von dem Vertragsabschluss in Kenntnis und bat ihn diesbezüglich um seine Meinung. Trotz einiger kleinerer Einwände stimmte der Metropolit Stratimirović dem Vertrag zu, den Kurzböck und Stefan Novaković abgeschlossen hatten. Gleichzeitig ließ er es sich aber auch nicht entgehen, nochmals darauf hinzuweisen, dass bei der kirchlich-nationalen Versammlung in Temesvar der Wunsch geäußert wurde, dass eine solche Druckerei auch in einer serbischen Stadt errichtet werden sollte.

Schließlich überreichte am 1. Mai 1792 der Präsident der Illyrischen Hofkanzlei, Graf Franz Ballassa, dem Kaiser alle Unterlagen, die für die Bestätigung des von Kurzböck und Novaković abgeschlossenen Vertrages notwendig waren. Dabei wurde auch auf die einzelnen Standpunkte der zuständigen Staatsorgane und des Metropoliten Stratimirović sowie auf Novaković's Verpflichtungen den serbischen Nationalfonds gegenüber eingegangen. Daraufhin erklärte sich der Kaiser mit allen Vorschlägen des Grafen Ballassa einverstanden, die mit dem weiteren Schicksal der kyrillischen Buchdruckerei in Verbindung standen.⁵⁴ Dabei handelte es sich um ein ausführliches Referat, in dem mit der für die österreichische Administration charakteristischen Pedanterie alle Verpflichtungen aufgezählt wurden, die Stefan Novaković auf sich genommen hatte und aufgrund derer dem Kaiser vorgeschlagen wurde, dem eingereichten Gesuch zu entsprechen. Und so erteilte Kaiser Franz II. am 18. April 1793 in Wien Stefan Novaković das Privileg für die weitere Betreibung der

Buchdruckerei.⁵⁵ Dieses Dekret unterzeichneten neben dem Kaiser auch Graf Leopold Kolowrat (1727-1809), Kanzler der böhmischen Hofkanzlei und Heinrich Rottenhahn, Hofrat der böhmischen Hofkanzlei in Wien.

Nach unzähligen Jahrhunderten war dies das erste Mal, dass eine Buchdruckerei von einem Serben betrieben wurde, so dass dieses Ereignis im serbischen Umfeld eine unbeschreibliche Begeisterung auslöste. Zu dieser Zeit konnte selbstverständlich niemand ahnen, dass der neue Inhaber der Buchdruckerei schon bald bei seinen Landsleuten auf Unverständnis stoßen und in finanzielle Schwierigkeiten geraten sollte, die ihn dazu zwangen, die aufgenommene Arbeit einzustellen und die Buchdruckerei zu verkaufen. Unmittelbar nachdem er auch rechtskräftig zum neuen Besitzer von Kurzböcks Buchdruckerei erklärt wurde, setzte Stefan Novaković am 19. Mai 1794 den Metropolit über sein sicherlich bedeutendstes Vorhaben als Verleger in Kenntnis; hierbei handelte es sich um die Veröffentlichung von Rajić's *Istorija raznih slovenskih narodov* (*Geschichte verschiedener slawischer Völker*)... Gleichzeitig brachte er seine Hoffnung zum Ausdruck, dass er bis Ende Oktober „dieses wunderbare und seinen Geist ausschließlich interessierende Werk abschließen würde“.⁵⁶ Im selben Schreiben klagte Stefan Novaković auch über seine finanziellen Nöte. Er sagte Folgendes: „Da im Übrigen auch die Agentur wenig einbringt, während gleichzeitig die Druckerei nicht einmal die anfallenden Unkosten decken kann, würde ich, wenn dies Euerer Exzellenz zusagt, bis zum Ende dieses Jahres einen Kredit in Höhe von 2.000 oder 3.000 Forint aufnehmen. Dabei würde mein Schwiegervater, Herr Aleksandar Kojič, in solidum für dieses Darlehen bürgen. Ich betone also nochmals, dass ich an so etwas nicht einmal denken würde, wenn es dabei nicht um die Druckerei ginge“.⁵⁷

Wegen der übernommenen Verpflichtung, auch kirchliche Bücher zu drucken, wandte sich Stefan Novaković am 3. September 1794 mit einem Schreiben an den Metropolit Stefan Stratimirović, in dem er ihn über den Druck der Bücher für die Eparchie von Bukowina unterrichtete und um seine Unterstützung beim Druck und Verkauf der Bibel und anderer Bücher bat.⁵⁸ All diese Bücher mit kirchlichem Inhalt waren nahezu druckfertig, wobei sie „den aus Moskau und Kiew stammenden Ausgaben in nichts nachstanden, sie aber im Preis bei weitem unterboten“.⁵⁹ Der Metropolit Stefan Stratimirović reagierte überaus positiv auf diesen Brief von Stefan Novaković, so dass er den Protopresbytern seiner Diözese nahe legte, sie sollten doch bei der Priesterschaft und anderen Personen das Interesse für kirchliche Bücher und insbesondere für die Bibel wecken.⁶⁰

Trotz der vom Metropolit Stefan Stratimirović gewährten Unterstützung sah sich Novaković dennoch auch weiterhin mit verschiedenartigsten Schwierigkeiten konfrontiert, ja sogar mit Intrigen, deren Hintergründe nicht immer gänzlich nachvollziehbar waren. So berichtete am 2. April 1795 der Episkopus von Temesvar Petar Petrović (gest. 1800), ein ehemaliges Mitglied der Illyrischen Hofkanzlei und späterer Referendar in der königlich-ungarischen Hofkanzlei, dem Metropolit Stefan Stratimirović aus Wien über ein „Intimat“, welches sich auf Schulbücher bezog. In diesem Schriftstück wurde Novaković vorgeworfen, er würde teure Bücher drucken, wobei ein solcher Vorwurf aus „Janković's Bekanntenkreis“⁶¹ stammte, also aus dem unmittelbaren Umfeld dieses aus Novi Sad stammenden Buchhändlers. Im selben Brief brachte der Episkopus Petar Petrović auch seine Überlegungen zum Ausdruck, dass die nationalen Fonds die

Buchdruckerei von Novaković übernehmen sollten, „damit das Volk diese Fonds auf sich nimmt. Wenn sie unter Deiner Aufsicht und Verwaltung stehen würden, wäre dies das beste, weil sie ansonsten nicht mehr existieren können. Die Resolution unserer Kanzlei besagt nämlich, dass Novaković seine Druckerei an einen beliebigen Ort in Ungarn verlegen kann“.⁶² Aus einem anderen Brief, den der Episkopus Petrović am 6. Juni 1795 in Wien dem Metropolit Stefan Stratimirović schrieb, geht hervor, dass man auch Stefan Novaković davon unterrichtet hatte, dass ein Unternehmen gegründet werden sollte, welches die Buchdruckerei übernehmen würde. Als er über Novaković sprach, sagte Petrović sogar, dass ihm die Idee von einem nationalen Fonds, mit dessen Hilfe die Buchdruckerei übernommen werden sollte, „schon lange nicht aus dem Kopf geht“.⁶³ Im Brief wurde nochmals betont, dass „ein Unternehmen gegründet und die Druckerei leiten sollte. Dies wäre das einzige Mittel, um die Druckerei am Leben zu erhalten“.⁶⁴

Es war offensichtlich, dass finanzielle Schwierigkeiten Stefan Novaković dazu bewogen hatten, die Buchdruckerei zu verkaufen. Die Entscheidung wurde zudem dadurch beschleunigt, dass auch alle Versuche gescheitert waren, eine Aktiengesellschaft zu gründen, die die Buchdruckerei hätte retten können. Aus all diesen Gründen wandte er sich am 8. August 1795 an den Kaiser mit der Bitte um die Erlaubnis, die Buchdruckerei für 45.000 Forint an die Universität in Pest verkaufen zu dürfen. Um seinem Antrag Nachdruck zu verleihen, fügte Novaković noch hinzu, dass ein solcher Schritt der Universitätsdruckerei großen Nutzen bringen würde, da sie dadurch die Möglichkeit hätte, alle kyrillischen Bücher für die in der Monarchie ansässigen Serben, Rumänen und Ruthenen zu drucken. Darüber hinaus würde sie auch das Vertrauen der orthodoxen Priesterschaft und des Volkes gewinnen.⁶⁵ Nachdem alle notwendigen Verfahren abgeschlossen waren, erteilte der Kaiser am 13. September 1795 seine Erlaubnis für den Verkauf der Buchdruckerei. Die Vertragsunterzeichnung zwischen Stefan Novaković und dem Ungarischen Statthalterrat erfolgte Ende September 1795, wobei ein Verkaufspreis von 35.000 Forint festgesetzt wurde.⁶⁶

Auf diese Weise endete ein weiteres Kapitel in der Geschichte von Kurzböcks Buchdruckerei, die von Wien nach Pest verlegt wurde und sich zum festen Bestandteil der dortigen Universitätsdruckerei entwickelte.

Ungeachtet dessen, dass der Metropolit Stefan Stratimirović damals der Ansicht war, dass Novaković seine Buchdruckerei in technischer Hinsicht weiterentwickelt hätte und dass dank seiner zahlreichen Veröffentlichungen nicht nur die Buchdruckerei, sondern auch das orthodoxe serbische Volk ein hohes Ansehen erlangt hätten⁶⁷, kann man sich nicht des Eindrucks erwehren, dass die Übernahme dieser Buchdruckerei durch die ungarische Universität gleichzeitig auch eine Niederlage für die fortschrittlichen Gesellschaftsstrukturen des serbischen Volkes darstellte. Es schien, als wären sich damals weder der Metropolit Stefan Stratimirović noch die anderen Episkopi der Metropole von Sremski Karlovci der Bedeutung und der Tragweite dieser Niederlage bewusst gewesen. Ein Beweis dafür ist sicherlich auch ein Brief vom 18. April 1795, in dem der Episkopus von Pakrac, Kirilo Živković, auf die Nachricht vom Verkauf der Buchdruckerei reagierte. Wortwörtlich sagte Živković Folgendes: „Es ist auch weiterhin richtig, Bücher zu einem niedrigeren Preis zu drucken. Denjenigen, die sie kaufen werden, wird es egal sein, auf wessen Kosten sie gedruckt wurden. Dass auch Herr Stefan Novaković gezwungen war, die Druckerei zu verkaufen, das ist uns bekannt. Er tat dies

ja auch schließlich, um geschäftlich nicht ruiniert zu werden: denn eine Druckerei benötigt ein großes Kapital, um ihre Bedürfnisse decken zu können". Im selben Schreiben nimmt der Episkopus Kirilo Živković den Metropolit Stratimirović vor Angriffen in Schutz, die wegen „Unvernunft“ gegen ihn erhoben wurden. Dabei handelte es sich offensichtlich um verbitterte Stimmen, die den Metropolit Stratimirović dafür verantwortlich machten, dass Novaković's Buchdruckerei an die Universität in Pest verkauft wurde. Schuld daran war jedoch keineswegs ausschließlich die kirchliche Hierarchie. Der beste Beweis dafür ist zweifelsohne die Anzeige, die Novaković selbst in seiner Zeitschrift *Slaveno-serbskija vjedomosti* (*Slaweno-serbische Nachrichten*) aufgegeben hatte und in der er sowohl die serbische als auch die rumänische Öffentlichkeit aufgerufen hatte, sich mit ihm zu verbünden, damit die Buchdruckerei auch weiterhin ihre Aufgaben erfüllen konnte und damit sie nicht wieder in die Hände von Fremden gelangte.⁶⁸ Genauso unangemessen ist es auch, die Verdienste von Joseph Kurzböck und Stefan Novaković miteinander zu vergleichen, insbesondere wenn man vom Zweiten weiß, „dass er bezüglich seiner Rolle und Bedeutung weit hinter seinem Wiener Vorgänger zurücksteht". Des Weiteren darf auch nicht außer Acht gelassen werden, dass große Unterschiede bei der Verlagstätigkeit der einen und der anderen Buchdruckerei existiert haben. Während Kurzböck in erster Linie die damals benötigten kirchlichen Bücher druckte, war Stefan Novaković bemüht, auch andere Inhalte in seine Tätigkeit als Verleger mit einzubeziehen. Dabei sahen sich beide gezwungen, sowohl den Forderungen der serbischen Gesellschaft auf der einen Seite, als auch den Zielsetzungen der staatlichen Bildungspolitik auf der anderen Seite zu entsprechen. Erschwerend wirkte die Tatsache, dass sich all dies in einem noch immer konservativen Umfeld abspielte, wo man allen Neuerungen, die aus der „kaiserlichen Stadt Wien“ stammten, mit großem Misstrauen begegnete. Und schließlich muss auch noch hervorgehoben werden, dass zu jener Zeit das serbische Lesepublikum nur auf einen kleinen Kreis von Menschen beschränkt war, so dass jedes Buch mit nichtreligiösem Inhalt, welches in den Buchdruckereien von Joseph Kurzböck und Stefan Novaković gedruckt wurde, gleichzeitig auch ein großer Schritt in Richtung der Akzeptanz fortschrittlicher Ideen der Epoche der Aufklärung war.

Wenn man also die Tätigkeit von Stefan Novaković als Verleger global bewerten will, darf man einige Bücher nicht unerwähnt lassen, die die serbische Literatur des 18. Jahrhunderts zweifellos bereichert haben. So gab Novaković zum Beispiel 1792 Maksimović's Buch *Mali bukvar za veliku decu* (*Kleines ABC-Buch für große Kinder*) heraus, während er im selben Jahr auch zwei Ausgaben der Zeitschrift *Slaweno-serbische Nachrichten* veröffentlichte. Zu dieser Zeit wurde auch Dositej's Buch *Sobranija raznih naravoučitelnih vešćej v polzu i uveselenije gedruckt*. Ein kaptales Unterfangen war die Veröffentlichung der vierbändigen *Geschichte* von Rajić, deren letzter Band im Jahre 1795 erschien. 1794 druckte Novaković das berühmte Gedicht von Matija Antun Reljković *Satir iliti divji čovik* (*Satyr oder der wilde Mensch*), das seinem Inhalt nach der klassischen Literatur der Epoche der Aufklärung angehörte. Ein überaus bedeutsames Buch war auch das Werk *Italijanska gramatika* (*Die Italienische Grammatik*), die 1794 der Archimandrit Vikentije Ljuština schrieb. In der Redaktion des Episkopus von Pakrac, Kiril Živković, erschien Domentijans Buch *Žitije sv. Simeona i Save* (*Das Leben der hll. Simeon und Sava*). Dieses Werk diente der Stärkung des Kultes dieser beiden Heiligen auf dem Gebiet der

Metropole von Karlovci. Des Weiteren waren da aber auch die unumgänglichen Kalender, die sich bei den Serben in den darauffolgenden Jahrzehnten, insbesondere aber in der Epoche der Romantik zu einer besonderen und überaus interessanten Literaturgattung entwickeln sollten.

Dass Wien die Entwicklung des serbischen Verlagswesens entscheidend geprägt hat, ist auch daraus zu ersehen, dass in dieser Stadt die ersten serbischen Zeitungen erschienen sind. Obwohl sich Emanuel Janković aus Novi Sad dafür begeistert hatte, die erste serbische Zeitung ins Leben zu rufen, tat dies letztendlich in Wien der Grieche Marchides Pulio, der ein großer Verfechter jener freiheitlichen Bestrebungen war, für die sich unter den in Wien lebenden Griechen vor allem der Dichter Rigas Velestinlis (Pheraios) eingesetzt hatte. Aufgrund seiner Auffassungen stand Marchides Pulio den aufgeklärten Anhängern der serbischen Volksgruppe in Wien sehr nahe. Er war es dann auch, der am 14. März 1791 mit Erlaubnis des Kaisers die erste serbische Zeitung „*Srpske svakodnevne novine*“ (*Die serbische Tageszeitung*) herausgab. Etwas später änderte die Zeitung ihren Namen und hieß fortan *Srpske novine* (*Serbische Zeitung*), wobei sie immer dienstags und freitags erschien. Die Zeitung wurde zweispaltig und in kirchenslawischer Schrift gedruckt, wobei die damalige „*Wiener Zeitung*“ als Vorbild diente.

Skerlić's Einschätzung zufolge waren in der Zeitung fast ausschließlich Artikel mit politischem Inhalt zu finden, so dass sie eher einem politischen Bulletin ähnelte. Die Nachrichten aus der Politik wurden aus verschiedenen deutschen Zeitungen übernommen, wobei sich die Redaktion davor hütete, irgendwelche riskanten Kommentare hinzuzufügen. Deshalb war es ja auch mehr als verständlich, dass ein solcher Inhalt beim serbischen Publikum keinen besonders großen Anklang finden konnte, so dass die Redaktion bereits in der zwanzigsten Ausgabe - von insgesamt vierundachtzig - die Abonnenten zu überzeugen versuchte, „dass die Zeitung gewissenhaft und gut gemacht werden und dem serbischen Volk dienen sollte“.⁶⁹ „Mit großem Bedauern“ stellte die Redaktion in der fünfzigsten Ausgabe erneut fest, dass die Zahl der Leser überaus klein ist und „dass es den Serben viel weniger an ihrer Zeitung gelegen ist, als dies bei den Griechen und Ungarn der Fall ist“.⁷⁰ All diese Aufrufe blieben jedoch erfolglos, so dass bereits am 30. Dezember 1792 die letzte Ausgabe der „*Serbischen Zeitung*“ erschien. Diese Zeitschrift wurde zum Glück sofort von einer anderen abgelöst, die in Wien in Novaković's Buchdruckerei gedruckt und unter dem Namen „*Slaveno-srpske novosti*“ (*Slaweno-serbische Nachrichten*) herausgegeben wurde. Verglichen mit der Zeitung, die von Marchides Pulio herausgegeben wurde, stellte Novaković's Versuch, als Herausgeber einer eigenen Zeitschrift in Erscheinung zu treten, sicherlich eine Weiterentwicklung dar, doch der Erfolg blieb letztendlich aus. Bereits nach kurzer Zeit bemerkten die serbischen Kritiker, dass in der Zeitung Nachrichten aus den entferntesten Teilen Europas, ja sogar aus Marokko zu finden waren, so dass sie folgende Frage stellten: „wozu brauchen wir spanische, englische und französische Sachen, warum gibt es nicht etwas, was uns näher ist?“ Absolut zu Recht zog Jovan Skerlić den Schluss, „dass der Verleger das Unglück hatte, es mit keinem allzu großen Leserpublikum zu tun zu haben, das zudem auch noch verschiedene Bildungsprofile und unterschiedliche geistige Bedürfnisse charakterisierten. So geschah es, dass die Zeitung sowohl von gebildeten Menschen gelesen wurde, die mehrere Fremdsprachen sprachen und alltäglich auch Informationen aus ausländischen Zeitungen bezogen, als auch von ungebildeten

Priestern, Kaufleuten und Handwerkern, die an Psalter, Auszüge aus dem Kanon und Kalender gewohnt waren". Mit anderen Worten gesagt, konnte eine Zeitung mit politischem Inhalt trotz eines zweifelsohne vollzogenen geistigen Fortschritts während der Regentschaft des Kaisers und Reformators Joseph II. nicht damit rechnen, vom Leserpublikum vorbehaltlos und mit entsprechendem Interesse akzeptiert zu werden. Diese Beweggründe zwangen Stefan Novaković Ende Dezember 1794 dazu, das Erscheinen der „*Slaweno-serbischen Zeitung*“ mit folgender Begründung einzustellen: „Es sind nun schon zwei Jahre vergangen, seitdem wir mit großer Anstrengung und trotz hoher Kosten diese Zeitung verlegen und bemüht sind, dem Slaweno-serbischen Geschlecht zu dienen, doch da wir den erwarteten Erfolg nicht erzielen konnten, sind wir gezwungen - um weiteren Schaden abzuwenden - die Herausgabe der Zeitung in Zukunft gänzlich einzustellen.“⁷¹

In der Entwicklung des serbischen Pressewesens kam es danach zu einer Unterbrechung, die volle siebzehn Jahre dauerte. Am 19. April 1813 wurde den Lesern wiederum in Wien eine neue serbische Zeitung vorgestellt. Dies war das Verdienst von zwei jungen Mediziner - Dimitrije Davidović und Dimitrije Frušić. Im Rahmen ihrer enthusiastischen Begründung des Erscheinungszwecks einer slawisch-serbischen Zeitung appellierten die künftigen Herausgeber an den bereits wiedererweckten serbischen Patriotismus. Die Leser wurden darin aufgerufen, die Zeitschrift zu abonnieren, es wurde aber auch hervorgehoben, dass aus „den Früchten fremder Erfahrungen“, aus Reiseberichten, Biographien und der Geschichte wertvolle Lehren gezogen werden konnten. Um bei ihren Mitbürgern den nationalen Stolz zu wecken, stellten die Redakteure in ihrem Appell folgende Frage: „Sollen wir, deren Zahl hier vier Millionen beträgt, länger ohne eine eigene Zeitung sein?“⁷² Der genaue Titel der Zeitung lautete „*Novine serbske iz carstvjućega grada Beča*“ (*Die serbische Zeitung aus der kaiserlichen Stadt Wien*), wobei die Zeitung am 1. August 1813 zum ersten Mal erschien. Die Herausgeber hatten ihrem Unterfangen von Beginn an eine große nationale Bedeutung beigemessen. „Lasst uns unter Beweis stellen, dass wir sehr schnell all das nachholen werden, was wir wegen ungünstiger Umstände versäumt haben. Setzen wir unsere Kräfte ein, um zu sehen, ob wir eine solche Sprache finden werden, die viele übertreffen und hinter sich lassen kann...“⁷³

Sicherlich berechtigt erscheint Skerlić's Feststellung, dass sich trotz zweifelsohne ehrenvoller Absichten der beiden Herausgeber diese Zeitung aufgrund ihres Inhalts kaum von den vorhergehenden unterschieden hat. Das, was sie anders machte, waren nicht die Nachrichten und die Art, wie diese in der Zeit der anti-napoleonischen Koalition interpretiert wurden, sondern die weitaus bessere sprachliche Gestaltung der Zeitungsberichte.⁷⁴ Obwohl die Zahl der Abonnenten auch diesmal ziemlich bescheiden war, was wiederum große finanzielle Schwierigkeiten nach sich zog, erschien die Zeitung dennoch bis zum Jahre 1822. Zu den bedeutendsten Neuerungen der „*Serbischen Zeitung*“ gehörten wirtschaftliche Themenbereiche, sowie ihre Aufgeschlossenheit gegenüber der damals aktuellen serbischen Literatur. So kam es auch, dass 1817 sogar Vuk Stefanović Karadžić eine Zeit lang Redaktionsmitglied war. In dieser Zeitung polemisierte Vuk zum ersten Mal mit seinen Gegnern, wobei sich diese Polemik auf seine „Sprach- und Rechtschreibreform“ bezog.⁷⁵ Interessant ist auch die 1821 gemachte Aussage von Dimitrije Davidović, in der er die Redaktionspolitik seiner Zeitung zu verdeutlichen versuchte: „Als Herausgeber der Zeitung stehe ich zwischen den Schriftstellern da wie ein

Protokollführer: seine Pflicht ist es, alles Anfallende zu notieren, egal ob es sich dabei um gute oder schlechte Dinge handelt, ob es gegen den unwichtigsten oder den bedeutendsten Menschen, oder aber gegen ihn selbst gerichtet ist.⁷⁶ Hinter diesen weisen und treffenden Worten lassen sich demokratische Bestrebungen einer neuen Welt erkennen, deren Ideen nicht einmal die Macht der Heiligen Allianz aufzuhalten vermochte. Ein großes Verdienst der „*Serbischen Zeitung*“ lag zweifellos ebenfalls darin, dass sie unter den Serben auch Nachrichten über andere slawische Völker verbreitete. Dies war dem Einfluss von Joseph Dobrowsky und Jernej Kopitar zu verdanken, die bei der raschen Entwicklung der österreichischen Slawistik eine tragende Rolle gespielt haben. Probleme finanzieller Natur waren aber auch diesmal eine alltägliche Begleiterscheinung, was die Redaktion dazu zwang, das Leserpublikum um Hilfe zu bitten. Kennzeichnend dafür war folgender Aufruf: „Lasst uns diese nützliche und dem Volk dienende Institution nicht verlieren. Nützlich für uns alle ist nicht nur, dass wir aus der Zeitung vielerlei lernen können, sondern auch, dass sich mit ihrer Hilfe die serbische Nation unter anderen Nationen behaupten kann. Drücken wir sie fest an unsere Brust, wärmen wir sie mit dem Feuer der serbischen Liebe gegenüber allem, was den Namen unseres Geschlechtes trägt. Hüten wir sie, so gut und so lange es geht. Sie wird in unserer Muttersprache geschrieben, und die mütterliche Brust vermag am besten zu stillen. Lassen wir es nicht zu, dass sie wegen einer kleinen Zahl von Abonnenten zu erscheinen aufhört. Umgeben wir sie mit unserer Fürsorge, damit sie nicht wie eine Blume welk wird...“⁷⁷

Es waren stürmische Jahre in Europa, wo eine Koalition der Großmächte Österreich, Russland, England und Preußen mit der Zielsetzung gebildet wurde, mit gemeinsamen Kräften die Vormachtstellung Napoleons zu brechen. Das außerhalb des Belgrader Paschaliks angesiedelte serbische Volk sah sich gleichzeitig mit den tragischen Ereignissen des Ersten serbischen Aufstandes und einer immer ausgeprägteren Hoffnungslosigkeit konfrontiert. Daher verwunderte auch nicht die Tatsache, dass einzelne Ausgaben der „*Serbischen Zeitung*“ eher einem Kriegsbulletin ähnelten; in ihnen waren nämlich vor allem Nachrichten von verschiedenen Kriegsschauplätzen, Proklamationen von Herrschern, sowie Listen mit Namen verwundeter und gefallener Serben zu finden.⁷⁸ Mit Bedauern muss festgestellt werden, dass aus all diesen Gründen in der Zeitung nur selten jene Nachrichten zu finden waren, die Themen aus dem Alltagsleben des serbischen Volkes behandelten. Die „*Serbische Zeitung*“ wurde bis zum 23. Mai 1817 von Dimitrije Davidović und Dimitrije Frušić gemeinsam herausgegeben. Nachdem Frušić in Wien als Mediziner seinen Dokortitel erhalten hatte, beendete er seine Zusammenarbeit mit Davidović und siedelte nach Triest über, wo er den Beruf eines Physikus ausübte. Skerlić's Urteil zufolge „ist die '*Serbische Zeitung*' im Rahmen der Geschichte des serbischen geistigen Lebens deshalb so bedeutend, weil dies das erste serbische Blatt war, welches sich systematisch auch mit anderen slawischen Völkern befasste und in dem jene Ideen zu finden waren, die im serbischen Volk 1848 unter der Bezeichnung Panslawismus eine führende Rolle spielen sollten“.⁷⁹ Erneut stellte sich in vollem Umfang heraus, dass die serbische Gesellschaft immer noch nicht reif war, Verständnis für ein solch patriotisches Unterfangen zu zeigen, wie es die Herausgabe einer serbischen Zeitung war, und dies zudem in einer Zeit, in der im öffentlichen Leben die immer wachsamen staatlichen Zensoren das Sagen hatten. Nach der Niederlage Napoleons herrschte zudem in Europa das reaktionäre Regime der Heiligen Allianz, die auf dem

Wiener Kongress inthronisiert wurde.,

Ende Februar 1822 erschien die letzte Ausgabe der „*Serbischen Zeitung*“. Dieses Ereignis wurde wohl am treffendsten von dem aus Zemun stammenden Kaufmann Vasilije Vasiljević geschildert, der in seinem an Vuk Stefanović Karadžić gerichteten Brief darüber Folgendes sagte: „Die Tatsache, dass die ‚*Serbische Zeitung*‘ nicht mehr existiert, ist das Schlimmste, was der serbischen Literatur passieren konnte!...“.⁸⁰ Dies war zweifelsohne ein trauriges Ende eines Vorhabens, das mit so großem Elan in Angriff genommen wurde. Ein Beweis für diesen Elan war auch der Artikel *Objavljenje (Bekanntmachung)*, den Dimitrije Davidović in der Ausgabe Nr. 22 am Samstag, dem 15. März 1819, drucken ließ und in dem er enthusiastisch folgende Zeilen schrieb: „Mit großer Freude teile ich unserem Geschlecht mit, dass ich meine Buchdruckerei mit gnädiger Erlaubnis des Herrschers und mit Gottes Segen am Mittwoch eröffnet habe. Dies wünschte und wollte ich erreichen, so dass ich Gott und der Gnade unserer Gerichte danken möchte“. Stolz signierte er den Artikel mit „Dimitrije Davidović, Herausgeber der *Serbischen Zeitung* und Wiener Buchdrucker“. In der Beilage zu derselben Ausgabe der „*Serbischen Zeitung*“ war zum ersten Mal auch folgender Vermerk zu finden: „In der Buchdruckerei des Herausgebers Dimitrije Davidović, am Alten Fleischmarkt 746, im Hause der Darwars“. Auf diese Weise wissen wir heute, wo sich Davidović's neue Druckerei damals befand. Vor der Errichtung einer eigenen Druckerei ließ Davidović die „*Serbische Zeitung*“ in Schmidtbauers Druckerei drucken. Die Schrift war die gleiche, während die Lettern im Auftrag von Davidović 1818 in Arad angefertigt wurden.

Erst im Jahre 1852 übersiedelte Aleksandar Andrić mit seiner Zeitschrift „*Svetovid*“ (*Weltblick*), einer „politischen Zeitschrift“, von Temesvar nach Wien. Hier erschien sie bis 1859.⁸¹ Durch diesen Akt wollte Andrić keineswegs seine Verbindungen zu Temesvar abbrechen, das damals administrative und politische Zentrum der Vojvodina war.⁸² Es gab mehrere Gründe, die ihn zu einem solchen Schritt veranlasst hatten. Der wichtigste ist wohl in der Tatsache zu suchen, dass die Druckkosten in Temesvar einfach seine finanziellen Möglichkeiten überstiegen. Er war überzeugt, in der kaiserlichen Residenzstadt eine preisgünstigere Druckerei finden zu können. Zudem ging er ebenfalls davon aus, dass sich die Leser eher für eine Zeitung aus der Residenzstadt als für ein provinzielles Blatt interessieren würden.⁸³ Diese Hoffnung erwies sich jedoch als trügerisch, so dass Andrić schon recht bald einsehen musste, dass er auch in der kaiserlichen Residenzstadt gegen die gleichen Probleme würde ankämpfen müssen. Neben finanziellen Problemen sah sich Andrić in Wien auch mit anderen Einschränkungen konfrontiert, die ihm in den Jahren des Bachschen Absolutismus seitens der staatlichen Zensur auferlegt wurden. All dies illustrierte eine Karikatur, die am 28. November 1853 in der Samstagausgabe der Zeitschrift „*Svetovid*“ veröffentlicht wurde.⁸⁴ „Dem Sterbebett des ‚*Svetovid*‘ nähert sich ein Arzt, aus dessen Taschen Medikamente herausschauen, auf deren Packungen Listen mit Namen von 1000 Abonnenten zu sehen sind“.⁸⁵

Das Fazit von Vasilije Krestić lautete, dass „Andrić, der von Natur aus ein konservativer Mensch war, in seinem ‚*Svetovid*‘ nicht die Interessen der progressiven bürgerlichen Gesellschaftsschichten vertreten hatte, sondern vielmehr die Interessen konservativer klerikaler Kreise⁸⁶... Auf diese Weise stellt die Zeitschrift ‚*Svetovid*‘ eine bedeutende Quelle dar, die von der Kontinuität der Entwicklung konservativ-klerikaler

Strömungen zeugt. Diese Strömungen kamen während der Revolution 1848/49 stark zum Ausdruck, im Absolutismus blieben sie im Verborgenen, um nach seinem Zerfall im Jahre 1860 erneut zum Vorschein zu treten".⁸⁷

Das Schicksal des serbischen Buchdrucks in Österreich zeugte im Verlaufe des 18. Jahrhunderts in vielerlei Hinsicht von der großen Komplexität dieses multinationalen Staates. Dies lässt sich am Beispiel der berühmten Buchdruckerei der Wiener Mechitaristenkongregation⁸⁸ veranschaulichen, die während mehrerer Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts für alle slawischen Völker eine außerordentlich wichtige Rolle gespielt hatte. Für die Serben war diese Druckerei sogar von schicksalhafter Bedeutung, denn in ihr wurden die wichtigsten klassischen Werke der serbischen Literatur- und Kulturgeschichte gedruckt. Um diese Behauptung zu untermauern, genügt es zu sagen, dass gerade in dieser Druckerei des armenischen Klosters Vuk Stefanović Karadžić seine umfangreiche literarische Tätigkeit begonnen hatte. An erster Stelle steht zweifelsohne sein *Srpski rječnik* (*Serbisches Wörterbuch*), welches 1818 gedruckt wurde und damit nicht nur der Entwicklung der modernen serbischen Literatursprache, sondern auch, wie dies Günther Wytrzens zu Recht gesagt hat, der neuen serbischen Literatur den Weg geebnet hat.⁸⁹ Bereits im darauffolgenden Jahr, also 1819, ließ Dimitrije Davidović, Herausgeber der „*Serbischen Zeitung*“, bei den Mechitaristen seine Zeitschrift „*Zabavnik*“ drucken, und zwar sowohl die Ausgabe für das laufende Jahr, als auch die Ausgaben für die Jahre 1820 und 1821. Auch Vuk Stefanović Karadžić wurde sein Mitarbeiter, wobei er in der Ausgabe für das Jahr 1820 sein Gedicht *Srbstvo, narodna pjesma o knezu Ivanu Kneževiću i Dobrićkom roblju* (*Das Serbentum, ein Volkslied über den Fürsten Ivan Knežević und die Sklaven von Dobrić*) veröffentlichte.⁹⁰

Nach seinem Serbischen Wörterbuch veröffentlichte Vuk Stefanović Karadžić bei den Mechitaristen auch seine *Narodne srpske pripovijetke* (*Serbische Volkslieder*). Im Jahre 1826 erschien auch seine allseits bekannte Zeitschrift „*Danica*“, in der sein berühmter Text *Početak opisanija srpski manastira* (*Der Beginn der Beschreibung serbischer Klöster*) abgedruckt wurde, wobei in dieser Druckerei auch die bekannten Volkslieder *Marko Kraljević i vila* (*Marko Kraljević und die Fee*) und *Srbi u Donovertu* (*Die Serben bei Donauwörth*) veröffentlicht wurden.⁹¹ 1827 veröffentlichte Vuk in der Zeitschrift „*Danica*“ den Text *Ogled srpskog bukvara* (*Versuch einer serbischen Fibel*), sowie das überaus wichtige Werk *Geografičesko-statističesko opisanie Srbije* (*Geographisch-statistische Beschreibung Serbiens*). Auch das dritte Erscheinungsjahr der Zeitschrift „*Danica*“ wurde durch Vuks Abhandlung *Prva godina srpskoga vojevanja na daije* (*Das erste Jahr des serbischen Krieges gegen die Dahi*) geprägt, wobei interessant ist, dass die Zahl der Pränumeranten aus dem Belgrader Paschalik groß war.⁹² Die Ausgabe der „*Danica*“ für das Jahr 1834 wurde ebenfalls in dieser Wiener Druckerei gedruckt und sie enthielt den Text *Druga godina srpskoga vojevanja na daije* (*Das zweite Jahr des serbischen Krieges gegen die Dahi*).

Überaus bedeutend ist die Tatsache, dass Vuk Stefanović Karadžić auch seine weiteren bedeutenden Werke bei den Mechitaristen drucken ließ; im Jahre 1827 *Prvi srpski bukvar* (*Das erste serbische ABC-Buch*), sowie 1822 *Narodne srpske pjesme* (*Die serbischen Volkslieder*), ein Unterfangen, welches Vuk auch später, in

den Jahren 1841, 1845, 1846 und 1862 fortsetzen sollte, während er das Buch *Srpske narodne poslovice* (*Serbische Volkssprichwörter*) im Jahre 1849 veröffentlichte.

Bei der Bewertung von Vuks Zusammenarbeit mit der Druckerei der Wiener Mechitaristen darf man auch die Tatsache nicht vergessen, dass er bei ihnen auch seine berühmten Polemiken drucken ließ, und insbesondere jene mit Jovan Hadžić (Miloš Svetić), die bereits 1839 begannen. Und schließlich druckte Vuk bei den Mechitaristen auch seine berühmte Übersetzung *Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista* (*Das Neue Testament unseres Herrn Jesus Christus*) und 1852 wurde hier auch die zweite Ausgabe seines Serbischen Wörterbuches veröffentlicht. Das Buch *Srpske narodne pripovijetke* (*Die Serbischen Volkserzählungen*) ließ Vuk 1853 ebenfalls von den Mechitaristen drucken, die er „dem berühmten Deutschen Jakob Grimm“ widmete.⁹³ Und schließlich druckte Vuk 1860 in dieser für ihn und für die serbische Kultur so bedeutenden Druckerei auch sein berühmtes Werk *Pravitelstvjujušči Sovjet Serbski za vremena Karadjordjijeva ili Otimanije ondašnjih velikaša oko vlasti* (*Der regierende Rat Serbiens zur Zeit Karadjordjes oder das Streben der damaligen Großen um die Macht*).

Mit der Druckerei der Mechitaristen arbeiteten aber auch andere namhafte Persönlichkeiten der serbischen Literatur und Kultur zusammen. So druckte Pavao Atanacković, der spätere Wladika Platon, hier sein Erstlingswerk *Ogledalo čovečnosti* (*Spiegel der Menschlichkeit*), während in demselben Jahr Djordje Magarašević sein Werk *Istorija najvažniji politički evropejski priključenija od Vijenskog mira 1809. do 1821.* (*Geschichte der wichtigsten politischen Ereignisse in Europa vom Wiener Frieden 1809 bis zum Jahr 1821*) ebenfalls in dieser Druckerei drucken ließ. Pränumeranten für dieses Werk waren unter anderem Fürst Miloš Obrenović und der orthodoxe Priester Matija Nenadović. Die Dienste der Druckerei der Mechitaristen nahmen auch Samuilo Ilić, Dimitrije Tirol und Jovan Stejić in Anspruch, während 1830 auf Kosten des aus Novi Sad stammenden Buchhändlers Konstantin Kaulicije Dositej Obradović's Werk *Bukvica* (*Das ABC-Buch*) gedruckt und beim „Novisader Buchliebhaber und großen Patrioten“, dem Herrn Georgije Kirjaković, aufbewahrt wurde. Ein weiterer namhafter Serbe, der auf die Dienste der Mechitaristen-Druckerei zurückgriff, war Lukijan Mušicki, der als Episkopus von Karlstadt 1831 seine *Oda u čast rodjendana cara Franca I.* (*Ode auf den hochfeierlichen Geburtstag seiner Erlaucht Kaiserlich-Königlichen Hoheit Franz I.*) hier drucken ließ. Interessant ist auch die Übersetzung *Prevod Psaltira kao prva proba na srpskom jeziku* (*Psalterübersetzung als erste Probe in serbischer Sprache*), die 1833 Adam Dragosavljević, ein aus Vukovar stammender Freund von Vuk, veröffentlichte. Und letztendlich rief Spiridon Jović 1836 sein Magazin „*Srbska Zora*“ ins Leben, in dem er auch das heute noch beliebte Lied *Sećaš li se onog sata, kad si meni oko vrata...* veröffentlichte. Im selben Magazin für das Jahr 1837 druckte P. P. Njegoš anonym sein Werk *Oda k' vsemogućemu Bogu* (*Ode auf den allmächtigen Gott*). Unter den Pränumeranten für das Magazin befanden sich Njegoš, Vuk und Ekatarina Jovanović „akademische Malerin aus Belgrad und die erste Serbin, die diesen Beruf ausübte“.

Auch andere bedeutende Daten aus der Geschichte der serbischen Literatur stehen mit den Mechitaristen in Verbindung. Bei ihnen erschienen 1847 und 1851 die *Gedichte* von Branko Radičević, ein Werk, das als Wendepunkt in der modernen serbischen Dichtkunst anzusehen ist. In diesem Jahr, also 1847,

wurde in dieser Druckerei auch das größte poetische Werk der serbischen Literatur *Gorski vijenac* (*Der Bergkranz*) von Petar Petrović Njegoš gedruckt, dessen zweite Ausgabe 1876 ebenfalls von den Mechitaristen gedruckt wurde.⁹⁴ Auch der große Befürworter von Vuks Sprachreform, Djura Daničić, nutzte die Dienste der Mechitaristen-Druckerei. Im Jahre 1848 entfachte Daničić zweimal eine Polemik mit Vasilije Lazić, wobei er Vuks Übersetzung des Neuen Testaments positiv beurteilte.⁹⁵

1849 gab Aleksandar Stojačković sein bekanntes Werk *Čerte života naroda srbskog u ugarskim oblastima, od vremena kad su Madjari u ove krajeve došli, pa do slavnog doba vaskrsenija Vojvodovine Srbije, ili od 895-1848* (*Züge des Lebens des serbischen Volkes in den ungarischen Gebieten von der Zeit an, als die Magyaren dorthin kamen, bis zur ruhmvollen Wiederauferstehung der Woiwodschaft Serbien, oder vom Jahre 895 bis 1848*) heraus.⁹⁶ Stojačković fügte diesem Text - sicherlich nicht zufällig - auch „die wichtigsten Urkunden und Privilegien aus der neuesten Zeit“ hinzu, die sich auf die Rechtsposition der jungen Woiwodschaft Serbien bezogen. Auch nach seinen heftigen Polemiken ließ Djura Daničić mehrmals seine Werke von den Mechitaristen drucken. So erschien 1850 seine *Mala gramatika* (*Kleine serbische Grammatik*)⁹⁷, während im selben Jahr auch sein Werk *Pripovijetke iz Starog i Novog zavjeta* (*Geschichten aus dem Alten und Neuen Testament*) veröffentlicht wurde. Die immense Bedeutung der Wiener Mechitaristen-Druckerei verdeutlicht auch die Tatsache, dass in dieser Druckerei 1859 die Serbischen Volkslieder gedruckt und von Kornelije Stanković für Gesang mit Klavierbegleitung eingerichtet wurden, wodurch in Wirklichkeit die erste serbische Musikzeitschrift ins Leben gerufen wurde. 1868 ließ hier auch der Fürstenson Petar A. Karadjordjević seine Übersetzung des Werks von John Stuart Mill *O slobodi* (*Über die Freiheit*) drucken, wobei der Verkaufserlös der Vereinigung serbischer Jugend zugute kommen sollte.⁹⁸

Auch zwei bedeutende Literaturzeitschriften, die in Wien erschienen, wurden bei den Mechitaristen gedruckt. 1875 gründete Stevan Ćurčić die Zeitschrift „*Srbadija*“, während im Zeitraum zwischen 1876 und 1880 in Wien auch das illustrierte Magazin „*Srbska Zora*“ erschien, dessen Eigentümer Teodor Stefanović Vilovski und der Herausgeber Kosta Mandrović waren.⁹⁹

Im Jahre 1885 veröffentlichte Kosta Mandrović seine *Ilustrovanu istoriju srpskog naroda od najstarijih vremena do proglašenja nove Kraljevine* (*Illustrierte Geschichte des serbischen Volkes von den ältesten Zeiten bis zur Proklamierung des neuen Königreiches*).¹⁰⁰ Nach dieser Veröffentlichung gab es kein weiteres Werk, das die Serben in der Mechitaristendruckerei in Auftrag gegeben haben.

Allein die Tatsache, dass diese Druckerei nahezu alle bedeutenden Werke von Vuk Stefanović Karadžić herausgegeben hat, reicht vollkommen aus, um sie zur wichtigsten Druckerei erklären zu können, die im Verlauf des 19. Jahrhunderts für serbische Auftraggeber gearbeitet hat. Wenn wir der Liste dieser außerordentlichen Werke auch noch Njegoš's *Bergkranz* und Brankos *Gedichte* hinzufügen, können wir sogar behaupten, dass diese Druckerei eine führende Rolle im Rahmen der gesamten serbischen Kultur des 19. Jahrhunderts gespielt hat. Daher verwundert es auch nicht, dass Aleksandar Andrić's „*Svetovid*“ Nr. 7 am Samstag, dem 23. Januar 1854 ein Loblied auf den Generalabt der Wiener Mechitaristenkongregation, Aristaccs Azaria, veröffentlicht hat.¹⁰¹ Dieses Sonett war ein kleines Zeichen der Anerkennung und des Dankes

an den Vorsteher dieses Klosters, welches sich so große Verdienste um das serbische Buch gemacht hatte. Das Gedicht lautet wie folgt:

Am heutigen Tage,
an dem der brüderliche Wunsch geäußert wird,
dass du Nestors Alter erreichen mögest,
höre auch die Stimme der Serben im Kloster!
Unter deiner Obhut gedeiht alles,
auch unser Svctovid blüht auf,
unter dir erhebt sich auch die heilige Kirche,
um das Kreuz über Asien siegen zu lassen.
Fünfzig Jahre sind vergangen,
seit du Gott im Altarraum dienst,
und das Christentum predigst.
Beschütze ihn, oh Gott, bis zum Grabe,
denn er ist Dir und dem Kaiser ergeben,
lass das Leben sein Haupt auch weiterhin erhellen!

Einer der ersten, der die große Bedeutung dieser Druckerei für die Entwicklung der serbischen Kultur hervorgehoben hat, war sicherlich Milan Šević mit seinem in den „Annalen der Matica srpska“ veröffentlichten Artikel *Štamparija jermenskoga manastira (Die Druckerei des armenischen Klosters)*.¹⁰²

- 1 Ausführlichere Angaben siehe bei: D. Medaković, *Grafika srpskih štampanih knjiga XV-XVII veka*, Belgrad 1958
- 2 Nikola Gavrilović, *Istorija ćirilskih štamparija u Habzburškoj Monarhiji u XVIII veku*. Novi Sad 1974, S. 13
- 3 *ibidem*
- 4 *ibidem*
- 5 *ibidem*
- 6 *op. cit.*, S. 14
- 7 *op. cit.*, S. 56
- 8 *op. cit.*, S. 56-57
- 9 *op. cit.*, S. 59
- 10 *op. cit.*, S. 63
- 11 *op. cit.*, S. 95
- 12 D. Medaković, *Srpski preporod u XVIII veku i srednjevekovna baština*. Erschienen im Buch: *Barok kod Srba*. Prosvjeta, Zagreb 1988, S. 96-97
- 13 Georgije Mihailović, *Srpska bibliografija XVIII veka*, Belgrad 1964, S. 31-32
- 14 *op. cit.*, S. 35
- 15 *op. cit.*, S. 35-37
- 16 *op. cit.*, S. 39-41
- 17 Siehe: Mita Kostić, *Ruskosrpska knjižarska trgovina terezijanskog doba*, Sremski Karlovci 1912
- 18 Aleksa Ivić, *Joseph Kurzböck und die Errichtung der serbischen Buchdruckerei (1768-1778)*. Archiv für Slavische Philologie XXIX, Berlin 1907, S. 511
- 19 *op. cit.*, S. 512
- 20 *ibidem*
- 21 *op. cit.*, S. 513
- 22 *op. cit.*, S. 514
- 23 *ibidem*
- 24 Nikola Gavrilović, *Istorija ćirilskih štamparija u Habzburškoj Monarhiji u XVIII veku*. Novi Sad 1974, S.147
- 25 *ibidem*
- 26 *op. cit.*, S. 148-149
- 27 *op. cit.*, S. 149
- 28 Gavrilović, *op. cit.*, S. 153
- 29 *op. cit.*, S. 156
- 30 *op. cit.*, S. 158
- 31 Mita Kostić, *Dositejev prijatelj i savetnik Sekereš*. Zeitschrift der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste CCLVI, Bd. 12, Abteilung für Gesellschaftswissenschaften, Belgrad 1903, S. 32
- 32 *op. cit.*, S. 29
- 33 *op. cit.*, S. 30
- 34 *op. cit.*, S. 25
- 35 Milorad Pavić, *Jezičko pamćenje i pesnički oblik*. Novi Sad 1996
- 36 Pavić, *op. cit.*, S. 253
- 37 *ibidem*
- 38 *op. cit.*, S. 254
- 39 *op. cit.*, S. 257
- 40 *op. cit.*, S. 258
- 41 siehe: D. Medaković, *Letopis Srba u Trstu*, Belgrad 1987; in diesem Werk wird ausführlich auf den Konflikt und seinen Ausgang eingegangen
- 42 Mita Kostić, *Dositejev prijatelj i savetnik Sekereš*. Zeitschrift der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste CCLVI, Bd. 12, Abteilung für Gesellschaftswissenschaften, Belgrad 1903, S. 32
- 43 *op. cit.*, S. 39

- 44 *op. cit.*, S. 40
45 *ibidem*
46 *op. cit.*, S. 29
47 *op. cit.*, S. 194
48 Slavko Gavrilović, *Gradja za istoriju ćirilске štamparije krajem XVIII veka*. Sonderdruck der Forschungsergebnisse I, Novi Sad 1971, S. 493
49 *ibidem*
50 *op. cit.*, S. 496
51 *ibidem*
52 *op. cit.*, S. 51
53 *ibidem*
54 *op. cit.*, S. 522-527
55 *op. cit.*, S. 528-530
56 S. Gavrilović, *op. cit.*, S. 531
57 *ibidem*
58 *op. cit.*, S. 532
59 *op. cit.*, S. 533
60 *op. cit.*, S. 534
61 *op. cit.*, S. 535
62 *ibidem*
63 *op. cit.*, S. 536
64 *ibidem*
65 S. Gavrilović, *op. cit.*, S. 499
66 Nikola Gavrilović, *Istorija ćirilskih štamparija u Habsburškoj monarhiji u XVIII veku*, Novi Sad 1974, S. 209
67 *op. cit.*, S. 208
68 N. Gavrilović, *op. cit.*, S. 207
69 Jovan Skerlić, *Istorijski pregled srpske štampe 1791 - 1911*, Belgrad 1911, S. 5
70 *ibidem*
71 Skerlić, *op. cit.*, S. 10
72 *op. cit.*, S. 13
73 Skerlić, *op. cit.*, S. 13
74 *op. cit.*, S. 14
75 *op. cit.*, S. 17
76 *ibidem*
77 Skerlić, *op. cit.*, S. 19
78 Skerlić, *op. cit.*, S. 14
79 *op. cit.*, S. 17-18
80 *op. cit.*, S. 21
81 J. Skerlić, *op. cit.*, S. 43
82 Vasilije Dj. Krestić, *Istorija srpske štampe u Ugarskoj 1791-1914*, Novi Sad 1980, S. 127
83 *ibidem*
84 Krestić, *op. cit.*, S. 131
85 *op. cit.*, S. 130
86 *op. cit.*, S. 139
87 *ibidem*
88 Angaben über die Arbeit dieser berühmten Buchdruckerei enthält das hervorragende Werk des Autors Günther Wytrzens, *Die Slavica der Wiener Mechitaristen-Druckerei*, Wien 1985
89 *op. cit.*, S. 54
90 *op. cit.*, S. 55

- 91 *op. cit.*, S. 59
92 *op. cit.*, S. 60
93 *op. cit.*, S. 99
94 G. Wytrzens, Die Slavica der Wiener Mechitaristen-Druckerei, S. 76
95 *op. cit.*, S. 80
96 *op. cit.*, S. 83
97 *op. cit.*, S. 86
98 *op. cit.*, S. 114
99 *op. cit.*, S. 115
100 *op. cit.*, S. 117
101 *op. cit.*, S. 161
102 Vergleiche: „Letopis Matice srpske“, Jg. XCVI, Bd. 300, für die Jahre 1914-1921, Novi Sad 1921, S. 13-23

(Der Text ist entnommen dem Buch *Serben in Wien*, Novi Sad, 2001)

Мирјана Брковић
Јасна Карталовић

КАТАЛОГ

Увод у Каталог

Изложба са каталогом *Српска књиџа у Бечу 1741–1900* урађена је у Библиотеци Матице српске у Новом Саду у сарадњи са Народном библиотском Србије из Београда, а постављена је у Аустријској националној библиотеци у Бечу. Изложба представља реализацију иницијативе Вукове задужбине у Београду и Друштва за ширење дела Вука Стефановића Караџића у Бечу да се бечкој јавности прикажу најзначајнија и најрепрезентативнија дела Срба, публикована током 18. и 19. века у Бечу – тадашњем центру српске штампе.

Почетна 1741. година знаменит је датум у историји српске културе, а посебно у развоју српске графике. У бакрорезној радионици бечког гравера Томаса Месмера тада је отиснута *Сѣмајџоџрафија* Христофора Џефаровића. Отиснута са бакрорезних плоча, ова књиџа се појавила тачно 103 године после објављивања *Псалџира с последовањем* Бартоломеа Ђинамија (Венеција, 1638), последње књиџе из времена старог српског штампарства.

Према *Српској библиоџрафији XVIII века* Георгија Михаиловића (Београд, 1964) у 18. веку издато је 413 разноврсних српских публикација од којих је 220 штампано у Бечу. Највише бечких издања (151) потиче из типографије универзитетског штампара и књиџара Јосифа Лоренца фон Курцбека, 67 је настало у штампарији Стефана Новаковића, а две књиџе су производи штампарије Јохана Кристофа Каливоде.

У периоду од 1771. до почетка 1792. године у штампарији Јосифа Курцбека изашли су бројни школски уџбеници, црквене књиџе, дела из области филозофије, права, лепе књижевности итд. У тој типографији отиснута су дела чувених српских писаца тог доба – Јована Рајића (четири издања *Кайџихизиса малоџ*, 1776, 1784, 1785, 1792. и *Бој змаја с орлови*, 1791), Јована Мушкатиновића (*Крайџкоје размиџленије о праздници*, 1786, *Причџие илиџи по просџојому пословице*, 1787), Алексија Везилића (*Крайџкоје сочиненије о приваџних и публичних делах*, 1785, 1792, *Крайџкоје написаније о спокојној жизни*, 1788), Доситеја Обрадовића (*Песна о избавленију Србије*, 1789), Захарије Орфелина (*Вечни календар*, 1783, 1789. и *Искусни подрумар*, 1783), Павла Јулинца (превод с француског романа Ж. Ф. Мармонтела *Велизариј*, 1776, 1777) и других. Курцбекова штампарија оставила је неизбрисив печат и у историји српског новинарства, штампајући прве српске новине – *Сербскија повседневнија новини* (1791–1792).

Прелажење штампарије Јосифа Курцбека у руке Србина Стефана Новаковића наишло је на добар пријем у јавности. У тој типографији, која се одликовала квалитетнијим радом од Курцбекове, покренуте су друге по реду српске новине – *Славено-сербскија вједо-*

моси (1792–1794), а од овде изашлих књига посебно се издвајају *Собраније наравоучићелних вешчеј* Доситеја Обрадовића (1793) и Јована Рајића обимна, четворотомна *Историја храбрих славенских народов...* (1794–1795).

По пресељењу штампарије Стефана Новаковића у Будим 1796, где је она постала власништво Универзитета, штампање српских књига у Бечу привремено је заустављено. Године 1813. оно је настављено, најпре у штампарији Јохана Шнирера, а од 1822. код мексиканца, у штампарији Јерменског манастира, као и у неким другим, мање значајним штампаријама.

Почетак српског штампарства у Бечу у 19. веку означиле су *Новине сербске из царственог града Вијене* (1813–1822), које су уређивали Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић. У то доба објављују се и друге повремене публикације, од којих се посебно истичу *Забавник* Димитрија Давидовића (1815–1816, 1819–1821) и алманах *Даница* (1826–1828, 1834), чији је уредник био Вук Стефановић Караџић.

Међу бечким издањима 19. века дела Вука Стефановића Караџића заузимају значајно место. То су: *Мала просјонародна славено-сербска пјеснарица* (1814), *Писменица сербскога језика* (1814), *Народна србска пјеснарица* (1815), *Српски рјечник* (1818. и 1852), издања српских народних песама, пословица, приповедака и друга.

Вуков превод *Новог завјешта*, *Горски вијенац* Петра Петровића Његоша и *Песме Бранка Радичевића*, објављени 1847. године у Бечу, на српском језику, драгоцени су примери остварења Вукових идеја и његових реформи у борби за народни језик.

Током 19. столећа у бечким типографијама публикована су и дела многобројних других српских стваралаца, као што су Доситеј Обрадовић, Лукијан Мушицки, Ђуро Даничић, Платон и Богобој Атанацковић, Јован Стејић, Георгије Магарашевић, Викентије Ракић и други.

Сем књига, ваља поменути и богату продукцију српске некњижне грађе у Бечу, као што су ситноштампани материјал, музикалије, географске карте, планови, огласи и друго.

Разноврсне по типу, садржају, као и по уметничкој опреми и украшавању, српске публикације издате у Бечу у 18. и 19. веку, којих има, колико засад знамо, око 1.000 библиографских јединица, сведоче о различитим интересовањима Срба тога доба. Ова остварења резултат су буђења и сазревања националне свести Срба у Аустријској монархији и њиховог укључивања у савремене европске токове науке и културе. У складу са временом развија се и новије српско штампарство 18. и 19. века, чије главно средиште је Беч.

Приликом избора експоната за изложбу аутори каталога имали су у виду све каталошке јединице које постоје у Библиотеци Матице српске, односно 710 непоновљених бечких издања. Првенствено су бирани књиге које су српски писци стварали на матерњем језику. Обухваћене су најразличитије области људског знања, па су се међу експонатима

нашла књижевна дела, речници, педагошка литература, црквене књиге, правна литература, као и књиге из математике, геологије, биологије, музикологије, медицине и разних других области.

Циљ нам је био да покажемо да су поред оригиналних, током 18. и 19. века Срби преводили како литерарна, тако и филозофска и друга дела са страних језика. Напротив, крајем века све је већи број Срба који објављују своја дела на немачком језику. У избору је заступљена и једна жена, Марија Вучетић.

Изложене су прве, друге и треће српске новине које су током читавог излажења биле издаване и штампане у Бечу, као и неколико календара и месецослова који су били типична литература човека 19. века. Музикалије које су изложене бирани су према значају аутора за српску музичку историју. Географске карте су разноврсне по свом садржају, јер се међу њима налази и план града Јерусалима, и географска мапа српских земаља, али и географска карта речног слива Саве. Огласи, мало познати и веома ретки, додаци уз поједине бројеве новина и прогласи, бирани су као најава уз поједине књиге, као пратећи елементи важних историјских догађаја или као илустративни материјал који одсликава живот Срба у престоници Аустрије.

Изложба је обогата портретима српских писаца чија су дела заступљена у избору, као и неких значајнијих личности из историје Срба о којима је реч у изложеним публикацијама. Портрети су из књиге Андре Гавриловића *Знамениџи Срби XIX века* (Загреб, 1903–1904).

Из електронске базе Библиотеке Матице српске одабрано је 212 наслова, а затим су урађене провере у електронском каталогу Аустријске националне библиотеке и тако су одабране њихове публикације за изложбу. Таквих публикација има 86, а у каталогу се јављају под следећим каталошким бројевима: 6, 13, 14, 15, 21, 31, 35, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 62, 63, 67, 69, 71, 73, 74, 78, 82, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 104, 107, 108, 109, 111, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 124, 125, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 147, 148, 149, 152, 155, 157, 158, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 178, 183, 186, 187, 189, 190, 192, 194, 199, 210 и 211. Осталих 128 публикација је из Библиотеке Матице српске. На изложби је укупно 214 експоната, јер се у два случаја излаже по један примерак истог наслова из обе библиотеке.

Међу 212 каталошких јединица налази се 165 књига, 21 наслов периодичних публикација, 14 ситноштампаних докумената, 7 музикалија и 5 географских карата. Већина изложених публикација штампана је у штампаријама мекитариста, 62, нешто мање код Ј. Курцбека 28, С. Новаковића 18, Л. Сомера 12, у Ц. кр. дирекцији училишних књига 10, у Ц. кр. штампарији 6, а по 5 код Ј. Еберлеа, Ј. Н. Вернаја, Ј. Шнирера, и по неколико у другим мањим типографијама.

Каталог изложбе садржи описе експоната по савременим принципима обраде и приређен је из електронске базе Библиотеке Матице српске. Каталожки описи су сложени хронолошки, без обзира на врсту библиотечке грађе о којој је реч. У левом горњем углу наведен је каталожки број експоната, а потом следи опис публикације језиком и писмом оригинала. Опис експоната на немачком језику дат је у скраћеном облику, такође хронолошким редоследом.

Каталог прати ауторски регистар.

Илустрације у каталогу садрже 70 снимака изложених експоната. Илустрације су урађене на основу примерака Библиотеке Матице српске. Одабрана су најстарија издања из појединих штампарија, прва или најзначајнија дела истакнутих аутора, као и неколико примера насловних страница повина, календара, музикалија, поједини огласи и географске карте. Међу илустрацијама налази се и 10 портрета српских писаца. Бројеви испод илустрација означавају број експоната у каталогу.

Одабране књиге прошле су кроз неопходне поступке заштите у Одељењу за конзервацију и рестаурацију Библиотеке Матице српске. Током рада на избору библиотечке грађе достављен нам је на увид део грађе за ретроспективну српску библиографију која се припрема у Народној библиотеци Србије у Београду и обављене су консултације са стручњацима из Народне библиотеке Србије и са другим стручњацима за српску књигу 18. и 19. века.

Увод у каталог и скраћене каталожке описе на немачки језик превела је Ивана Мразовић-Радовић.

Захваљујемо Народној библиотеци Србије, Аустријској националној библиотеци, Друштву за ширење дела Вука Стефановића Караџића у Бечу, Вуковој задужбини и Министарству за културу Србије који су значајно помогли да ова изложба буде презентована у Бечу.

ЦЕФАРОВИЋ, Христофор

Стематографіа, юже въ вѣчную памѣть, Бл(а)гополучнагш
 потвержденіа, С(ва)тѣишемъ и Бл(а)женнѣишемъ, Г(о)с(по)д(и)нъ,
 Г(о)с(по)д(и)нъ, Арсенію Четвертомъ, Архіеп(и)ск(о)пъ пекскомъ,
 Всѣхъ Сербшвъ, Болгаршвъ, западнагш Поморіа, Далмаціи, Босны,
 Окоупол(ъ) Дѣнаѣ, и цѣлагш, Иллуріка, Патріархъ Г(о)с(по)д(и)нъ,
 Г(о)с(по)д(и)нъ, Милостивѣишемъ Христофоръ Жефаровичъ иллуріко
 расіанскій овшій зшграфъ всепокорнш приписуетъ, и въ залогъ
 синовскагш Бл(а)горовѣніа даруетъ [или] Изшвраженіе оружія
 Иллуріческихъ / Авторомъ Павломъ Риттеромъ В' діалектѣ
 Латинскомъ изданное На свѣтъ, и по егш ұрраженію На Главено-Сербскій
 языкъ преведенное. - [1. изд., 2. варијанта]. - В' Вѣннѣ : Ѡшма
 Мессмеръ Гечець, 1741. окт(омвріа) 21. - 54 листа : илустр.
 ; 21 см.

ЦЕФАРОВИЋ, Христофор

Стематографіа, юже въ вѣчную памѣть, Бл(а)гополучнагш
 потвержденіа, С(ва)тѣишемъ и Бл(а)женнѣишемъ, Г(о)с(по)д(и)нъ,
 Г(о)с(по)д(и)нъ, Арсенію Четвертомъ, Архіеп(и)ск(о)пъ пекскомъ,
 Всѣхъ Сербшвъ, Болгаршвъ, западнагш Поморіа, Далмаціи, Босны,
 Окоупол(ъ) Дѣнаѣ, и цѣлагш, Иллуріка, Патріархъ Г(о)с(по)д(и)нъ,
 Г(о)с(по)д(и)нъ, Милостивѣишемъ Христофоръ Жефаровичъ иллуріко
 расіанскій овшій зшграфъ всепокорнш приписуетъ, и въ залогъ
 синовскагш Бл(а)горовѣніа даруетъ [или] Изшвраженіе оружія
 Иллуріческихъ / Авторомъ Павломъ Риттеромъ В' діалектѣ
 Латинскомъ изданное На свѣтъ, и по егш ұрраженію На Главено-Сербскій
 языкъ преведенное. - В' второе изданіе [2. варијанта]. - В' Вѣннѣ
 : Ѡшма Мессмеръ Гечець, 1741. окт(омвріа) 21. - Листови 1-12,
 [1], 13-54 ; 21 см.

Бл(а)гословеніємъ С(вѣ)тѣишагѡ и Бл(а)женнѣ(и)шагѡ великагѡ
Г(о)с(по)д(и)на Г(о)с(по)д(и)на Арсенія Четв'ртагѡ Архіеп(и)скопа Пекскагѡ
всемъ же Сербій, и Болгарій, Далмаціи, Босны, Западнагѡ поморіа, швои полъ
Дунаа и цѣлагѡ Іллурика патріарха, напечатася сіа книжица КАНОНЪ
воскр(е)снійа Г(о)с(по)да нашегѡ Ін(сх)са Хр(и)ста трѣдомъ и
иждивеніємъ Хр(и)стофора Жефаровича Іллурико расіанскагѡ Зѡграфа лѣта
сп(а)с(и)телева 1742 марта 25-гѡ в' Вієннѣ австрійской. - В' Вієннѣ :
[вакродрезна типографія Томе Месмера], 1742. марта 25. - [1], 17 листова
; 12 см.

Бл(а)гословеніємъ С(вѣ)тѣишагѡ и Бл(а)женнѣишагѡ великагѡ
Г(о)с(по)д(и)на Г(о)с(по)д(и)на Арсенія Четвертагѡ Архі-еп(и)скопа
Пекскагѡ всемъ же Сербій и Болгарій Далмаціи Босны западнагѡ поморіа швои'
полъ Дунаа и цѣлагѡ Іллурика Патріарха. Напечатася сіа Книжица,
ПОУЧЕНІЕ с(вѣ)т(и)т(е)лское к' новопоставленному Іерею, в' вѣчнѡю
память ново пос(вѣ)щ(е)ннагѡ Г(о)с(по)д(и)на Г(о)с(по)д(и)на, Павла
Ненадовича право Главнагѡ Еп(и)ск(о)па Карловачкагѡ Генскагѡ и Плашкагѡ / ѿ
трѣдовъ Хрїстофора Жефаровича Іллурико расіанскагѡ овшагѡ Зѡграфа.
Все покорно Преписася и в' Залогъ сыновскагѡ Бл(а)го Говѣніа даръ
принесеса. - В' Вѣннѣ : [в. и.], 1742. Априліа 24гѡ. - Листови ѡ-вї
[тј. 1-12] ; 15 см.

EXTRACTUS punctorum privilegialium : utpote: Personalium, Realium,
Protectionalium, ac Donationalium Venerabili Orientalis Ecclesiae Græci Ritus
Clero, totique Inclytæ Nationi Illyrico-Rascianæ per Divum olim Romanorum
Imperatorem, & Hungariæ Regem Leopoldum Annis 1690. 1691. & 1695. clementissim
collatorum, Josephum vero 1706. & Carolum VI. 1713. & 1715. gloriosissime
reminiscentiæ Romanorum Imperatores, & Hungariæ Reges, ac modo feliciter
regnantem Cæsareo Regiam Majestatem Mariam Theresiam Anno 1743. benignissime
confirmatorum, & medio Excelsarum Cancellariarum Intimæ Aulicæ, Aulæ-Bellicæ,
Regiæ Hungarico-Aulicæ emanatorum : Ad demissam supplicationem Beatissimi
Patriarchæ, Metropolitæ, & Archi-Episcopi, Domini Arsenii Joannovich, ... /
[Maria Theresia]. - [Viennæ Austriae : E typographeo Kaliwodiano,
1743]. - [8] str. ; 40 см.

PRIVILEGIA per divos imperatores, Leopoldum, Josephum, et Carolum VI. gloriosissimæ reminiscentiæ, nec non modernam regnantem hâjestatem Mariam Theresiam, inclytæ nationi Illyrico-Rascianæ : per sequentes deputatos & plenipotentiarioros, nempe: Paulum Nenadovich, Episcopum Carolostadiensem, & Patriarchalem Vicarium Generalem. Joannem Georgievich, Archi-Diaconum Patriarchalem. Arsenium Wuisch, Vice-Colonellum Regium, ex Confinia Tybisciana Andream Andreovich, Regium Postæ-Directorem Petrovaradiensem, & Domini Uffeliani Carlovitii Administratorem, impetrata, medio excelsæ cancellariæ aulico-hungariçæ clementissimæ concessa & confirmata die 18. maji, anno 1743. / [Maria Theresia]. - [Viennæ Austriae : E typographeo Kaliwodiano, 1743]. - 26 str. ; 33 cm.

ПРИВИЛЕГІИ чрезъ Блаженныа Императоры Леополда Іосифа и Карола Шестаго Славныаго Поминаніа: такожде и(ы)нѣ царствующеє величество Марію Терезію Славномъ народѣ Іллырико Рассіанскомъ : чрезъ слѣдующіа депютирти, и полномощники тоестъ Павла Ненадовича, еп(и)ск(о)па Карлшадскаго, и Патріаршескаго Генерал-Викара, Іванна Георгіевича, архі-діакона Патріаршескаго, Арсеніа Вхича, оберстлайтенанта Кралевскаго ѿ Краини Потискіа, Андреа Андреевича, Кралевскаго Постфервалтера Петроварадинскаго, и Хершофта үффелова Карловачкаго администратора, исходатайствованныа средствіемъ высокыа канцелларіи дворовнѣтреникышійа, вл(а)гоүтрокныкыше дарованныа, и потвержденныа дне 24. априліа лѣта 1743. / Въ преводѣ Привилегіи напредслѣдующихъ(ъ) ѿ Латинскаго діалекта на Матерный Славенш-Сербскій языкъ тврдилса Павелъ Ненадовичъ Патріаршескій Писаръ. - В' Вѣннѣ : Христоф: Жефаровичъ Ілл: Расс: окщ: зшграфъ, 1745. - [2], 28, [4] стр. ; 34 см.

ЦЕФАРОВИЃ, Христофор

Старый Градъ Іерусалимъ. - [В' Вѣннѣ : Настояніемъ Хр(и)с(тофора) Жефаровича, 1748]. - 1 план града : у две боје ; 33 x 43 см на листу 37 x 48 см.

БЪКВАРЬ или Началное оученіе хоташимъ оучитиса книгъ писмены
славено-серьскими. - [1. изд.]. - Въ... ВѢННѢ : въ
Цесаро-Кралевской Иллурической и Восточной придворной Тупографіи квръ
Іуцифа Кърцвека, 1770. Іюніа 1. - [36] листова ; 17 см.

Книжица сѣмъ ЗБОРНИКЪ именъемаа, то естъ нѣкоторыхъ моленій на
всакъ день потребныхъ Собраніе. - [2. изд.]. - Въ... ВІЕННѢ :
въ Цесаро-Кралевской придворной Иллурической и Восточной Тупографіи
Іуцифа Лоренца Кърцвека, 1770. шктверіа. - Листови ǻ-рѣі
[тј.1-116] : илустр. ; 14 см.

ГЕОРГИЈЕВИЃ, Јован

Собраніе избранныхъ молитвъ : во оупотребленіе престарѣлихъ
духовнагъ и мѣрскагъ чина особъ въ видѣ очесъ славѣющихъ, за
келейное вл(а)гоговѣянство / трѣдомъ и иждивеніемъ
Прѣшс(ва)шеннѣшагъ Архіепископа Карловачкагъ, всегъже Славено-Серьскагъ, и
Валахійскагъ Народа Митрополита, и обоихъ цесаро-кралевскихъ и
Ѳпостолическагъ Величества тайнагъ совѣтника Іуанна Геургіевича. - [Б.
м.] : иждивеніемъ... Іуанна Геургіевича, 1771 (Въ... ВѢННѢ :
въ Цесаро-Кралевской придворной Иллурической и Восточной Тупографіи
г(о)с(по)д(а)ра Іуцифа Лоренца Кърцвека). - Листови [1-2], ǻ-нѣ
[тј. 1-54], [1], [2] листа с таблом ; 38 см.

Съ Б(о)гомъ с(ва)тымъ МѢСАЦОСЛОВЪ Восточнагъ
православнагъ греческагъ Исповѣданіа въ державахъ Цесарокралевскагъ
Ѳпостолическагъ Величества Оврѣтающагъ славеносерьскагъ и валахійскагъ
Народа не оунитвѣ. - Въ... ВѢННѢ : въ
Цесаро-Кралевской-придворной Иллурической и Восточной Тупографіи Квръ
Іуцифа Лоренца Кърцвека, 1771. Іюліа 7. - [14] листова ; 18 см.

Мы Маріа Терезіа ... ради счастья и вѣдущаго вл(а)гостомнаго реченнаго
 Іллурическаго Народа, такожде и за вѣщное все-общее тогѡ приращеніе
 или оумноженіе, слѣдующаго ПРѢДАННАГО подтвердили. - Въ ВѢННѢ :
 [при Іосифѣ ѡ Курцвекѣ], 1771. маіа 29. - Листови 8-кѣ [тј.
 1-27], [8] листова ; 35 см.

ВУЈАНОВСКИ, Стефан

Нѣмецкаа грамматика / изъ различныхъ авторовъ, наипачеже
 Готшедовыхъ книгъ собранна и въ пользу сербскихъ дѣтей на
 славеносербскомъ языкѣ изяснена Стефаномъ Вујановскимъ. - [1.
 изд., 1. варианта]. - Въ ВѢННѢ : печатана при Іосифѣ Курцвекѣ
 Цесаро-Крал. Восточно-Іллурическомъ Типографѣ, 1772. - [32], 561,
 [2] стр. ; 21 см.

ІОСИФЪ Второй императоръ римскій / На
 Іллурическо-славено-сербскій языкъ преведенно и изданно ѡ Конст.
 Флеѣ. Филиппидеса ѡ Гавѡ, Кавалера с(ва)таго и животворщаго Грѡва
 Іеросалимскаго, ихъ же Цесаро-Кралевскаго Величества Австрійскаго
 Правительства Советника. - Въ... ВѢННѢ : Въ Цесаро-Кралевской
 дворной Іллурической и Восточной Типографіи Іосифа Курцвека, 1773. -
 14 стр., [1] лист с таблом ; 29 см.

ИОІКА герополітика или Філософіа нравоучительнаа Символами и
 приподобленіи изяснена. - Въ... ВѢННѢ : при Восточномъ
 Іллурическомъ Типографѣ Іосифѣ Курцвекѣ, 1774. - [8], 309,
 [1] стр., [17] листова с таблом ; 20 см.

ЛАЗАРЕВИЋ, Сава

Начало оученіа хоташимъ оучитиса Книгъ писмены нѣмецкими : с' малими потрєкними наставленіами, ихъ же помошю возможно отрока въ краткомъ времени овчати нѣмецкагѡ языка писаніа совершенно читати, нужднѣйшимъ вещи имановати, и такъ къ разѡмѣнію малыхъ разговоршкѡ привести / кое нынѣ первѣе ради оупотрєкленна Сервскіа юности Сочиненіемъ Саввы Лазаревича Цесаро-Кралев. и ихъ Велич. Високослав. Іллуріч. дворна Депѡтаци Преводчика вл(а)годѣтелствомъ же и иждивеніемъ Іосифа Керестѡріа Високосл. Цес. Крал. мажар. дворна Канцел. какъ и Іллур. дворн. Депѡтаци заклетагѡ вгента издавно есть. - [Б. м.] : иждивеніемъ Іосифа Керестѡріа, 1774 (Въ... Вѣннѣ : при Іллуріч. Восточ. дворн. Тпографѣ и Книгопрод. Іосифѣ Кѡрцвекѣ). - [6], 185 стр. ; 18 см.

М(ѣ)С(А)ЦОГЛОВЪ За иже в' Цесаро-Кралевскихъ державахъ шкрѣтаюшиса греческагѡ не оунитагѡ Закона народъ : на лѣто воплошеніа Хр(и)стова 1776. еже есть високось имѣай днй 366. По оуставѡ иже в' Карловцѣ бывшагѡ не оунитыхъ(ъ) Еп(и)ск(о)повъ Синода. - Напечатанъ в'... Вѣннѣ : При Іосифѣ Кѡрцвекѣ Ц. Кр. восточномъ Іллуріческомъ тпографѣ дворномъ, [1776]. - [35] стр. ; 23 см.

РАЈИЋ, Јован

Катихисісѡ малый или Сокращенное православное исповѣданіе греческагѡ неунитскагѡ закона : во оупотрєкеленіе неунитскіа славено-сервскіа юности, сочиненъ, и ѿ Неунитскагѡ Еп(и)скопскагѡ въ Карловцѣ 1774. лѣта Держаннагѡ Синода подтвержденъ. - [1. изд.]. - Во Вѣннѣ : Напечатанъ, и шкрѣтаетсѡ код Іосифа Кѡрцвек Цесарѡ-Кралев. Іллурічес. и Восточнагѡ Тпографѡ, [1776]. - 331 стр. ; 18 см.

ПРАВИЛА монашеская. - [Въ Виеннѣ : при Іосифѣ ѿ
Кърцбекъ, 1777]. - 10, 113 стр. ; 34 см.

РЕГУЛАМЕНТЪ ... весь иже въ царствѣ Оуггарин, Кроаціи, Славоніи,
въ Темішварскомъ Банатѣ, таже и въ Караштатскомъ и
Барасдинскомъ Генералатѣхъ, иже въ Провінціалныхъ, такъ
въ Мілітарскихъ и Камералныхъ предѣлахъ шверѣтающійся
вышній и нижній греческаго закона нехнитскій Клиръ ѿ нынѣ и въ будущее,
тѣмже образомъ долженъ есть управлять себе, иже и самми реченнаго
греческаго закона мірстіи людіе ... - [Въ... Виеннѣ : при Іосифѣ
ѿ Кърцбекъ, 1777. Январія 2]. - 100, [42] стр. ; 34 см.

РУКОВОДСТВЕІЕ ко арифметики : за употребленіе Іаллуріческихъ
нехнитскихъ въ малыхъ училищахъ учащихъ юности. - [1.
изд.]. - Въ... Виеннѣ : при Іосифѣ ѿ Кърцбекъ
Іаллуріческомъ Восточномъ, Дворномъ Типографѣ и Книгопродав.,
1777. - 155 стр. ; 18 см.

ФЕЛБИГЕР, Јохан Игнац фон

Руководство къ честности и правости то есть: въ малыхъ
училищахъ учащейся Славеносербской Нехнитской юности на
чтеніе шпредѣленной книги. - [1. изд.]. - Напечатанна въ... Виеннѣ
: При Іосифѣ в(а)городномъ ѿ Кърцбекъ Іаллуріческомъ
Восточномъ Дворномъ Типографѣ, 1777. - 263 стр. ; 17 см.

М(Ъ)С(М)ЦОГЛОЕЪ За шврѣтающіѣса въ Кес.
Кралевскихъ державахъ греческаго нехнтарго закона народъ : По
оуставу иже въ лѣто 1774. въ Карловцѣ нехнитшхъ Еп(и)ск(о)пшвѣ
Синода. - Въ... Вѣннѣ : при Іуцифѣ Ѡ Кърцбекѣ Кес. Крал.
восточномъ Іллурическомъ Тупографѣ Дворномъ, [1778]. - [31]
стр., [1] лист с таблом ; 18 см.

Бл(а)гословеніемъ же Архіеп(и)ск(о)па и Митрополита Карловачкаго:
Напечатася Книга сіѣ ІРМОЛОГІЙ. - Во Вѣннѣ : при Іуцифѣ
Лаврентіи Бл(а)городномъ Ѡ Кърцбекѣ Кес. Крал. Іллурическомъ
Восточномъ Тупографѣ и Книгопродавцѣ, 1780. Маіа. - Листови [1-3],
ѧ-рѣв [тј. 1-172], [1] лист с таблом ; 23 см.

ОРФЕЛИН, Захарија

Бѣчннѣ то естъ Ѡ начала да конца міра трающій Календарь,
содержащій въ себѣ Свѣтцесловъ и краткаѣ, по Восточннѣ Ц(е)рквѣ
исчисленію, ш кръгахъ годовыхъ, и прочнхъ принадлежащнхъ
вещей изасненіѣ; къ томѣ фвзическаѣ ш тѣлахъ міра, и ш волннхъ
и воздушннхъ приключеніѣхъ разсужденіѣ; съ прикавленіемъ
с(вѣ)щенннѣ и свѣтскіѣ Хронологіи нынѣ первѣе на славенскомъ нзыкѣ
въ ползу славеносербскнхъ народшвѣ : Съ фігѣрами /
написанъ Захаріемъ Орфеліномъ Цес. Крал. Вѣнскіѣ Іакадеміи
художествѣ членомъ. - [1. изд., 2. варијанта]. - Въ ...
Вѣннѣ : При Іуцифѣ бл(а)городномъ Ѡ Кърцбекѣ, Іллурическомъ
Восточномъ Дворномъ Тупографѣ, 1783. - [2], 366 стр., [9] листовѣ
с таблом ; 21 см.

ОРФЕЛИН, Захарија

Искусный подрямарь : вѣрнѣ наставляющій, какъ Подрямъ, Бѣрадъ, и новаѣ и стараѣ вина содержавати, различнаѣ художественнаѣ дѣлати, поквартинаѣ поправлати; различнаѣ ѿ травъ, кореніи и плодѣвъ къ здравію сляжащаѣ вина, и другѣмъ деликатнаѣ воденаѣ питіѣмъ, и мажѣне ради прохладящихъ питіѣхъ, и притомъ различне художественне ракіѣ, Шербете и оцетъ правити / Н(ы)нѣ первѣе на сербскомъ языкѣ списанъ Захаріѣемъ Орфелиномъ Цес. Крал. Вѣенскіѣмъ Академіѣи художествъ членомъ. - [1. изд.]. - Вѣ... Вѣеннѣ : При Іосифѣ вл(а)городномъ ѿ Кѣрцбекъ, Іллуріческомъ Восточномъ Дворномъ Типографѣ, 1783. - 494 стр. ; 20 см.

МУШКАТИРОВИЋ, Јован

Причте илти По простомъ пословице Тѣмже Сентенціѣ илти Рѣченіѣмъ / Трѣдомъ и прилѣжаніѣемъ Іованна Мушкатиновичъ чрезъ Главноѣ Кралѣвство Маѣарское, и стране емѣ принадлежаще, Заклетога Адвоката сокрана. - У Бечѣ : при Іосифѣ влгород. ѿ Кѣрцбекъ, 1787. - [16], 116 стр. ; 18 см.

ВЕЗИЛИЋ, Алексије

Ялеѣѣа Везіліча Краткоѣ написаніѣ ѿ спокойной жизни. - В'... Вѣеннѣ : Напечатанно при Іосифѣ вл(а)городномъ ѿ Кѣрцбекъ Восточномъ Іллуріческомъ Дворномъ Типографѣ, 1788. - [14], 1-110, 119-142, [2], 56 стр., [1] лист с таблом ; 18 см.

ОБЩІЙ законъ на престѣпленіѣмъ и нѣихова наказаніѣмъ. - У Бечѣ : Кодъ Іосифа Благороднога ѿ Кѣрцбекъ, 1788. - [14], 128 стр. ; 21 см.

ОБРАДОВИЋ, Доситеј

Пѣсна о избавлѣнію Сербіе. - Виеннѣ : При Іосифѣ благородномѣ от Курцбекѣ, 1789. - [8] стр. : илустр. ; 19 см.

ПѢСНИ различныя на господскія праздники. - [Б. м.] : Иждивеніемъ Г. Даміана Кавлиціи Новосадскаго Книго-продавателя, 1790 (В' Виеннѣ : Печатаны Благороднаго Ѡ Курцбекѣ писмены). - Листови ѣ-ѣи [тј. 1-28], ѣд [тј. 24], ѣа-ѣа [тј. 31-41] ; 18 см.

ВЛАДИСАВЪЕВИЋ, Михаило

Стіхи сочинени на похвалѣ его величества государю Леополду Второму, императору римскому царю унгарскому и прочим и прочим. - [Б. м.] : иждивеніемъ Міхдила Владиславлевича Нормалногѣ учителя, 1791 (В' Виеннѣ : Благороднаго Ѡ Курцбекѣ писмены). - 21 стр. ; 17 см.

МАРКИДЕС Пульо

Извѣстіе за новине ; Извѣстіе за Календарѣ ; Извѣстіе за книжицѣ называемѣю клгонравіе / Маркідесѣ Пуліш. - [В' Виеннѣ : при Іосифѣ Ѡ Курцбекѣ, 1791]. - [1] стр. ; 21 см.

НѢМЕЦКІЙ и СЕРБСКІЙ СЛОВАРЬ : на потребу сербскаго народа
 въ Крал. державахъ : описанъ егѡ превосходителствѡ
 въсоковлагодородномъ Господинѡ Господинѡ Францискѡ Ѡ Павла Графѡ Ѡ Балаша, к.к.
 Іллирическомъ дворномъ канцелларію = Deutsch. und Illyrisches Wörterbuch
 zum Gebrauch der Illyrischen Nation in den K.K. Staaten : Zugeeignet Sr.
 Excellenz, dem Hochwohlgebohrnen Herrn Herrn Franz de Paula Grafen von Balassa
 K.K. Illyrischen Hofkanzler. [1 - 2]. - [2. изд., 1. варијанта]. -
 Wien : Auf Kosten Joseph Edlen von Kurzbeck, k.k. Hofbuchdrucker und
 Großhändler, 1791. - [21], 719, [2], 226 [т. 326] стр., [1] лист с
 таблом ; 23 см.

РАЈИЋ, Јован

Боя змаа са орлови / на кратку описанъ Ѡ І.Р.А. в' Лѣто 1789. -
 въ Виѣнѣ : при Іосифѣ влагодородномъ Ѡ Курцбекѡ, 1791. -
 [121] стр. ; 18 см.

СЕРБСКІМ новинамъ повседневнымъ / [Уређују браћа Публије и
 Георгије Маркидес Пуљо]. - Год. 1, бр. 1 (14. март 1791)-год. 2, бр. 99
 (10. дец. 1792). - въ Виѣни : Находатъса при К. К. Оверста хоф
 Постапта-цайтунгса Едпедіци, 1791-1792. - 21 см.

БОГДАНИЋ, Мирко Даниел

Окавленіе : I Ѡ Домашныхъ и Иностранныхъ вещей. II
 Ѡ приключеніяхъ Іллирическаго Народа. III Ѡ Наукѣ Земледѣлія
 полскаго Домостроительства / Сочинитель. - Виѣна : [б. и.], 1792.
 Марта 20. - [2] стр. ; 22 см.

МАКСИМОВИЋ, Михаило

Малій букваръ за велику децу / Издатъ, и сочиненъ Михаиломъ Максимовичъ при высокославной дворной Іллурической канцелларіи дѣйствителнимъ дворнимъ Конципистомъ. - Въ Вѣннѣ : При Г. Стеф. отъ Новаковичъ, въ Славенно-Сербской, Валахійской и Восточныхъ Языковъ Привилег. Тѣпографіи, 1792. - 47 стр. ; 18 см.

МРАЗОВИЋ, Аврам

Рѣководство къ славенскомъ правоученію и правописанію : за употребленіе Национальныхъ Славенно-сербскихъ училищъ. - [1. изд.]. - Въ Вѣннѣ : при Г. Стефанѣ Ѡ Новаковичъ, въ Славенно-Сербской, Валахійской и Восточныхъ Языковъ Привилег. Тѣпографіи, 1792. - 61 стр. ; 18 см.

ОРФЕЛИН, Захарија

Первое ученіе Хоташимъ очитиса книгъ писмени Славенскими, называемое. Букваръ : Съ многими полезными и потребными Наставленіями, по котормъ возможно въ краткомъ времени Отрока, не токмо Церковнымъ, но и Гражданскимъ Славенскимъ языка Писаніемъ совершеннѣ читати оучити; къ прямомъ Б(о)гопознанію и Б(о)гопочитанію наставити; и къ понатію разныхъ въ Гражданскомъ житіи нужныхъ вещей привести. - [2. изд.]. - [Б. м.] : иждивеніемъ Г. Марка Θεодоровича Българъ родомъ изъ Разлога, 1792 (Въ Вѣннѣ : при Г. Стефанѣ Ѡ Новаковичъ, въ Славенно-Сербской, Валахійской и Восточныхъ Языковъ Привилег. Тѣпографіи). - 101, [29] стр. ; 19 см.

СЛАВЕННО-сербскія вѣдомости : посвященни роду и священству / отъ Стефана Новаковичъ дворскаго агента. - Год. 1, бр. 1 (28. дец. 1792)-год. 3, бр. 102 (22. дец. 1794). - Въ Вѣннѣ : въ Славенно-Сербской, Валахійской и Восточныхъ Языковъ Привилег. Тѣпографіи [Стефана Новаковича], 1792-1794. - 24 см.

ЛОСИЊ, Козма

Торжественный испытъ четыредесать и пять учениковъ въ національномъ невинтскагъ закона училищи пештанскомъ, по шкончаномъ теченіи лѣтномъ месеца августъ днѣ 31 лѣта г(о)с(по)днѣ 1793. ивнѣ производиміи. По полуднѣ ш 3 до 6 Часѣвъ. - Въ Вѣннѣ : При в.г. Стефанѣ Новаковичѣ, въ Славенно-Сервской, Балахійской и Восточныхъ азыковъ Привилег. Типографіи, [1793]. - [8] стр. ; 22 см.

НАЗНАЧЕНІЕ На изданіе великія Славенно-Сервскія Господ. Архімандрітомъ Райчѣ списанныя Історіи преднаписавшихся Особѣ. - [Въ Вѣннѣ : при в.г. Стефанѣ Новаковичѣ, 1793]. - [4] стр. ; 22 см.

НОВАКОВИЊ, Стефан

Исторіи хрѣвръхъ славенскихъ народѣвъ а наипаче Болгарѣ, Сервѣвъ и Хорватѣвъ : изъ тми заквеніѣ изатѣ и матернимъ діалектомъ во свѣтъ историческіи произведеннаѣ Ішанномъ Райчѣ учителемъ иногда Клирикѣвъ Бачкіѣ Епархіи, и(ш)нѣ же Архімандрітомъ С(вѣ)то-Арха(н)г(е)лскагъ М(о)н(а)стыра Ковила. - Въ Вѣннѣ : [при в.г. Стефанѣ Новаковичѣ], 1793. - 15 стр. ; 19 см.

НОВАКОВИЃ, Стефан

При Стефанѣ Благородномъ Ш Новаковичѣ, въ Славенно-Геркской Балахиской, и восточныхъ языковъ Привилег. Типографіи у Спасителевой улицы Nro 456. находятся за нынѣ слѣдующія Книги въ простомъ переплетѣ по приложенной цѣнѣ = Bey Stephan Edlen von Novakovics, in der Slawo-Serbisch-Walachiſchen und Orientaliſchen Sprachen privilegirten Buchdruckerey vom hohen Markt in der Salvatorgaſſe Nro. 456 sind für dieſmal folgende Bücher im gemeinen Band um beygeſetzte Preise zu haben. - [У Виенни : При Стефанѣ Новаковичѣ, 1793]. - [4] стр. ; 22 см.

ОБРАДОВИЃ, Доситеј

Собраніе разныхъ нравоучительныхъ вещей въ пользу и увеселеніе Досиѡемъ Обрадовичемъ. - Въ Виеннѣ : При Г. Стеф. Новаковичѣ, 1793. - [4], 316, [2] стр., [2] листа с таблом ; 19 см.

СЕРБСКІЙ Мѣсяцословъ : За общее лѣто 1793. кое има 365 дана, и содржава у себѣ, крѡмѣ восточнаго, и римскія календарь съ Инваггеліями на всякую недѣлю, родословіе дома Австрійскаго, назначеніе Архіереювъ у ц. к. держави, Башари и пр. - Въ Виеннѣ : трѣдомъ и иждивеніемъ Маркідесъ Пхліш и при коихъ находится, 1793 ([Въ Виеннѣ : при в.г. Стефанѣ Новаковичѣ]). - [82] стр. ; 23 см.

КЛАЈН, Самуел

Разсужденіе о постахъ восточной церкви. - [1. изд., 2. варијанта]. - Въ Виеннѣ : Типомъ Г. Стефана Новаковича, 1794. - [2], 66 стр. ; 20 см.

ЛУШТИНА, Викентије

Грамматика италянская : ради употребленія иллѹрическія юности / собранна Викентиємъ Лустина. - Въ ВѢннѢ : При СтефанѢ Благородномъ отъ НоваковичѢ, 1794. - 491, [16] стр. ; 20 см.

МРАЗОВИЋ, Аврам

Рѹководство къ славенстѢй грамматицѢ : во употребленіе славено-сербскихъ народныхъ Училищъ / издано трудомъ Аврама Мразовича. - [1. изд.]. - [Б. м.] : иждивеніемъ же общества новосадскаго, 1794 (въ ВѢннѢ : Тѹпомъ Г. Стефана Новаковича). - [16], 187, [3] стр. ; 20 см.

РАЈИЋ, Јован

Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче БолгарѢ, ХорватовѢ, и СербовѢ. Часть 1 / изъ тмы забвенія изятая и во свѢтѢ историческіи произведенная Іоанномъ Раичемъ архимандритомъ во свято-архаггелскомъ монастырѢ КовилѢ. - Въ ВѢннѢ : При б.Г. СтефанѢ НоваковичѢ, въ Славенно-Сербской, Валахиской и Восточныхъ языковѢ Привилег. Тѹпографій, 1794. - [48], 496, [15] стр., [4] листа с таблама (од тога 2 пресавијена) ; 22 см.

РАЈИЋ, Јован

Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче БолгарѢ, ХорватовѢ, и СербовѢ. Часть 2 / изъ тмы забвенія изятая и во свѢтѢ историческіи произведенная Іоанномъ Раичемъ архимандритомъ во свято архаггелскомъ монастырѢ КовилѢ. - Въ ВѢннѢ : При б.Г. СтефанѢ НоваковичѢ, въ Славенно-Сербской, Валахїиской и Восточныхъ языковѢ Привилег. Тѹпографій, 1794. - [6], 702 стр., [6] листова с таблама (од тога 5 пресавијених) ; 22 см.

РАЈИЋ, Јован

Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, и Сербовъ. Часть 3 / изъ тмы забвенія изытая и во свѣтъ историческій произведенная Іоанномъ Раичемъ архимандритомъ во свято-архаггелскомъ монастырѣ Ковилѣ. - Въ Виеннѣ : При б.г. Стефанѣ Новаковичѣ, въ Славенно-Сербской, Валахїиской и Восточныхъ языковъ Привилег. Типографїи, 1794. - [4], 363, [1] стр., [1] пресавијен лист с таблом ; 22 см.

ТЕОДОСИЈЕ Хиландарац

Житіе Свѣтыхъ Сербскихъ Просвѣтителея Сумешна и Саввы / списанное Диметїаномъ Геромонахомъ Хиландарскимъ во свѣтъ Горѣ Админствїи, Ученикомъ свѣтаго Саввы Перваго Архіепіскопа Сербскаго ; сокращенно же и шчищено Курїиломъ Живковичемъ православымъ Епископомъ Пакрачкимъ и Славонїи. - Печатано въ Виеннѣ : Въ Славенно Сербской Типографїи владгород. Г. Стефана Новаковича, 1794. - [76] стр. ; 25 см.

Повелѣніемъ Правительствующихъ Напечатана сіа Богодохновенная Книга ДѢЛАНІЙ свѣтыхъ апостолъ : (во общую духовную пользу всѣхъ православныхъ Хрістіанъ). - Въ... Виеннѣ : [при в.г. Стефанѣ Новаковичѣ], 1795. М(есе)ца Маїа. - Листови [1-2], а-ѣ [тј. 1-6], а-сїа [тј. 1-231] ; 31 см.

РАЈИЋ, Јован

Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, и Сербовъ. Часть 4 / изъ тмы забвенія изятая и во свѣтъ історическій произведенная Іоанномъ Райчемъ архимандритомъ во свято-архаггелскомъ монастырѣ Ковилѣ. - [1. изд.]. - Въ Виеннѣ : При б.г. Стефанѣ Новаковичѣ, въ Славенно-Сербской, Валахійской и Восточныхъ языковъ Привилег. Тупографіи, 1795. - Стр. [1-4], 1-270, 207, [1-124] ; 22 см.

Мы Францъ Второй... Понеже оне БАНКО-цедялѣ, которе Іго Ноемвриа 1784. года сочинене, а по Патентѣ Іго Іюніа 1785. лѣта ходити зачеле есѣ, шсовито пак ѿ 5 и 10 форинтвѣхъ понайвыше веѣхъ тако покварене нахоуд се, да аки нехпотребиме уничтожити се морале... - У... Бечѣ [тј. Бѣдимъ : Писмени Кралевскагѡ Всеучилища Пештанскагѡ], 1796. Августа 19. - [4] листа, [1] лист банко-цедуле ; 41 см.

ГЕНЕРАЛЪ пардонъ : ѿ страны Егѡ Римо-Иѡстрийскагѡ Императорскагѡ, въ Венгріи же и Ческой Кралевскагѡ Апостолическагѡ Величества, посредствіемъ сегѡ всѣмъ и всакомѡ вѣдомо творитсѡ / [Маѣиміліанъ Графъ Баллѣ ѿ Латѡрѡ, Крѣгспрезидентъ] ; [Чрезъ Императ. и Иперат. Кралевское Апостолическое Величество Дне и года икоже горѡ Івсифѡ ѿ Сѡппѡ]. - [Въ Виеннѣ : в. и., 10. Ноемвриа 1805]. - [1] двојни лист ; 53 см.

ТЕКЕЛИЈА, Сава

Земљоображеніе Србске, Босне, Далмаціе, Дубровне, Црне горе и огранічніхъ Предѣлѣ / собранное трудми Савве ѿ Тюкюли ... - [Беч : С. Текелија], 1805. - 1 геог. карта : у бојама ; 48 х 63 см на листу 66 х 51 см.

61

ДАВИДОВИЋ, Димитрије

Обявленіе : сверху изданія славено-сербскихъ новинъ / [Димитриі Давидовичъ и Фрушичъ]. - У Віенни : [б. и.], 19. Априліа [1813]. - [4] стр. ; 25 см.

62

НОВИНЕ сербске изъ царствующаго града Віенне / Учредниці Димитриі Давидовичъ и Фрушичъ. - Год. 1, бр. 1 (1. авг. 1813)-год. 10, бр. ? (1822). - [Бечъ] : Печатано писмени Г. Іоанна Шнирера, 1813-1822. - 23 см.

63

82
ЈАКШИЋ, Григорије

Пѣснь радостная на день торжественнаго вхожденія єго величества Франца І. въ столичный градъ Віенну 4. юнія 1814 / отъ Григ. Якшича М.О.К. - [Беч : Шнирер, 1814]. - [4] стр. ; 25 см.

64

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Мала прстонароднѣа славено-сербска песнарица / издана Вуком Стефановићем. - У Віени : У печатњи Г. Іоанна Шнирера, 1814. - 120, [1] стр., [1] лист с таблом ; 20 см.

65

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Писменица сербскога іезика / по говору простаго народа написана Вуком Стефановићем Сербіанцем. - У Віенни : У печатњи Г. Іоанна Шнирера, 1814. - XI, [1], 106, [9] стр. ; 20 см.

ЖИВКОВИЋ, Стефан

Благодѣтелна муза или Чувствованія и мысли кѣ образованію сердца и кѣ украшенію душе. Кн. 1 / сабрane и изданe Стефаномѣ Живковичемѣ. - У Бечу : писмены Г. Шнирера, 1815. - [10], 356, [4] стр., [1] лист с таблом ; 20 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српски рјечник : истолкован њемачким и латинским ријечма / скупио га и на свијет издао Вук Стефановић = Wolf Stephansohn's Serbisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch = Lupi Stephani F. Lexicon Serbico-Germanico-Latinum. - У Бечу (Wien, Viennae) : gedruckt bei den P.P. Armeniern, 1818. - LXXI, [1] стр., 928 ст. ; 23 см.

ЗАБАВНИКЪ. За годину 1820 / Димитриемѣ Давидовићемѣ саставлѣнѣ. - У Виѣни : Печатанѣ у ц.к. привилегираной печатњи восточны и западны езика честн. Отаца Ермена, 1820. - [14], 228 стр., [1] лист са сликом цара Душана ; 15 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Додатак к Санктпетербургским сравнительним рјечницима свију језика и нарјечија : с особитим огледима бугарског језика / написао Вук Стефановић, Санктпетербуршкога вољног општества љубитеља Руске словесности, и Краковскога ученог друштва член корреспондент. - У Бечу : [б. и.], 1822. - [2], 54 стр. ; 25 см.

АТАНАЦКОВИЋ, Платон

Огледало човечности. Св. 1 / Издано Павломъ Атанацковићемъ, Кр. Педагогіума Србскогъ Катихетомъ Я. Р. Свилодѣлія Профессоромъ, Учебногъ Сосѣданія Писмоводителѣмъ и Парохоомъ Сомборскимъ. - У Бечу : Писмены Ч.Ч. О.О. Ермена, 1823. - [10], 272, [8] стр. : илустр. ; 19 см.

МАГАРАШЕВИЋ, Георгије

Исторія најважнии политични европейски приключенія : от Виенског мира 1809. до 1821. год. / списана от Георгиа Магарашевића ... - У Бечу : У печатњи содружества Мехитаристическог, 1823. - VIII, [2], 338 стр. ; 19 см.

ДАНИЦА. Забавник за годину 1826. Год. 1 / издао Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : у штампарији Јерменскога намастира, 1826. - [24], 134 стр. ; 14 см.

ХУФЕЛАНД, Кристоф Вилхелм

Христ. Вилх. Хуфеланда... Макровиотика или Наука о продуженію живота човеческог. Част 1 / преведена и с додатцима умложена от Иоанна Стеића, М.К. - У Бечу : У типографіи конгрегаціе Мехитариста, 1826. - XXXIV, [2], 268, [10] стр., [1] лист с таблом ; 21 см.

ХУФЕЛАНД, Кристоф Вилхелм

Христ. Вилх. Хуфеланда ... Макровиотика или Наука о продуженію живота човеческог. Част 2 / преведена и с додатцима умложена от Іоанна Стеића, м. к. - У Бечу : У типографіи конгрегаціе Мехитариста, 1826. - [4], 382, [1] стр. ; 21 см.

ХОРАЦИЈЕ Флак, Квинт

К. Орація Флакка О стихотворству књига = Q. Horatii Flacci De Arte poetica / кою є двојко на Србскій єзык превео Милош Светић. - У Виєни : Печатано код Г. Мартина Хрїстїана Адолфа, 1827. - 104 стр. ; 22 см.

СТЕЈИЋ, Јован

Др. Јована Стеића Забаве за разум и срце. 1. - У Бечу : У Типографии Конгрегаціе Мехитариста, 1828. - X, [2], 220, [13] стр. ; 21 см.

СТЕЈИЋ, Јован

Позив на пренумерацію : на Забаве за разум и срце / [Јов. Стеић]. - У Бечу : [б. и.], о новой години 1828. - [4] стр. ; 21 см.

ОБРАДОВИЋ, Доситеј

Доситея Обрадовича Буквице : на сохрaненію бивше до данасъ кодъ Господара Георгіа Куріаковича купца Новосадскога и особитогъ Родолюбца. - У Новомъ Саду : издана пакъ на типъ трошкомъ Константина Каулиціе Книгопродавца, 1830 (у Бечу : У Печатни О.О. Мехітаріста). - 79 стр. ; 19 см.

МУШИЦКИ, Лукијан

Ѡда на високоторжественный день рожденіа егѡ священнѣйшагѡ імператорско-кравлевскагѡ величества Франца І. 1831. 31. Іан./12. Февр. / поднесенна Лѡкианомъ Мушицкимъ, Карлштадтскимъ Восточнымъ Православнымъ Церкве Єпископомъ. - Во Бѣнѣ : Въ Типографіи Братства Мехітарістѡвъ, 1831. - [8] стр. ; 28 см.

РУЖИЦА. За лѣто 1831 : Еже есть простое, имѡюще 365 дней / [Учредникъ Аѡанасій Ніколићъ]. - У Н. Саду : добити се може кодъ Константина Каулицій, 1831 (У Бечу : Печатана кодъ ОО. Мехітаріста). - 79 стр. ; 13 см.

ВИДАКОВИЋ, Милован

Исторіа ш прекрасномъ Ішсифѡ / На Єтіхове составлена Милованомъ Видаковичемъ, Слышателемъ Поетическіа науки. - [Новый Садъ] : На типъ же издана Г. Константиномъ Каулицій Новосадскимъ Книгопродавцемъ, 1833 (У Бечѡ печатано : [в. и.]). - 79 стр. ; 19 см.

БУЛИЋ, Василије

Наставленія числителна / списана Васіліємъ Буличъ при Кр. Предуготовническомъ Народномъ Институту Численице, Землѣописанія, и Езыка Мадѣарскогъ Професоромъ я. р. - У Бечу : Писмены Господина Антоніа благородн. отъ Шмидъ, ц.к. привілегіраногъ Кнѣгопечатателя, и Кнѣгопродавца, 1836. - 87 стр. ; 19 см.

СРБСКА зора. Забавник за годину 1836. Год. 1 / издао Спиридон Јовић. - У Бечу : у штампарији Јерменскога намастира, 1836 (У Бечу : у Типографіи Конгрегаціе Мехитариста). - 215, [9] стр., [1] лист са илустр. ; 14 см.

ГРУЈИЋ, Глигорије

Позивъ Србске зоре : на пренумерацію за годину 1837 / [Глигоріе Грујићъ]. - У Бечу : [б. и.], 1837. - [1] стр. ; 18 см.

THAL, Emanuel

Serbiens Neuzeit : in geschichtlicher, politischer, topographischer, statistischer und culturhistorischer Hinsicht / dargestellt von Emanuel Thal. - Leipzig : Bei Friedrich Volckmar ; Wien : Bei Tendler & Schaefer, 1840. - [2], VIII, 196 str., [1] presav. list s tabelom ; 20 cm.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 1 : у којој су различне женске пјесме / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. - У Бечу : у штампарији Јерменскога манастира, 1841. - [2], XIV, 640 стр. ; 21 см.

ПЕТРОВИЋ Његош, Петар

Три дана у Триесту : у мјесецу јануарију 1844. - У Бечу : у штампарији Ерменскога манастира, [1844]. - [6] стр. ; 26 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије Писма високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу, православноме владици будимскоме о српскоме правопису, с особитијем додацима о српском језику. - У Бечу : У Штампарији Ерменскога манастира, 1845. - 95 стр. ; 22 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 2 : у којој су пјесме јуначке најстарије / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : у штампарији Ерменскога манастира, 1845. - [8], 664 стр. ; 21 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 3 : у којој су пјесме јуначке средњијех времена / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : у штампарији Ерменскога манастира, 1846. - [8], 592 стр. ; 21 см.

METZL, Heinrich

Staniza : historische Erzählung aus den Kriegen der Serben mit den Türken 1813 / Von Heinrich Metzl. - Wien : in Kommission bei Schmidt und Leo, 1847. - 63, [1] str. ; 23 cm.

МЕЦЛ, Хајнрих

Станица : хисторичка приповиест из србског ратованя сѣ Турцѣма 1813 год. / од Хаѣриха Метцла ; с немачког на србски преведена М.Л. - У Бечу : у Штампарији Јерменскога манастира, 1847. - 56 стр. ; 23 см.

МИЛАНКОВИЋ, Урош

Просвѣта човека, и образование естетства / написао Урош Миланковић. - У Бечу : у Штампарији Јерменскога манастира, 1847. - [24], 95 стр. ; 19 см.

НОВИ завјет Господа нашега Исуса Христа / превео Вук Стеф. Караџић. - [1. изд., 1. варијанта]. - У Бечу : у Штампарији Јерменскога манастира, 1847. - [4], XV, [1], 607 стр. ; 23 см.

ПЕТРОВИЋ Његош, Петар

Горскій віенацѣ : историческо событіе при свршетку XVII віека / сочиненіе П.П.Н. владыке црногоскога. - У Бечу : словима ч.о.о. Мехитариста, 1847. - [8], 116 стр., [1] лист с таблом ; 26 см.

РАДИЧЕВИЋ, Бранко

Песме Бранка Радичевића. 1. - У Бечу : у Јерменскомем намастиру, 1847. - 162, [10] стр. ; 22 см.

ШИЛЕР, Фридрих фон

Вилхелм Тел / Драматичка игра од Фридриха Шилера ; преведена Божидаром Радичевићем. - У Бечу : у штампарији Јерменскога манастира, 1847. - 188, [10] стр. ; 19 см.

КАРАЏИЋ, Вук Стефановић

Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона. 1 / В. С. К. - У Бечу : У штампарији Јерменскога манастира, 1849. - [4], 154 стр., [1] лист с портретом Ришњанина ; 22 см.

КАРАЏИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи / издао их Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : У штампарији Јерменскога манастира, 1849. - LIII, [1], 388 стр. ; 22 см.

НИКОЛИЋ, Исидор

Войводство Срба аустријски / писао Исидоръ Николичъ. - [У Виенни] : Трошкомъ светл. княза Михаила Обреновића, 1849 (У Виенни : печатано у Књигопечатњи Ерменскога манастира). - [8], 175 стр. ; 23 см.

ПАТЕНТЪ царскій за Войводство Србије и Темешкій Банатъ : 18га (6га) Ноемвриа 1849 проистекшиј / посерблѣнъ Пл. А. - У Бечу : У Књигопечатњи Ерменскога Монастыра, 1849. - 30 стр. ; 21 см.

СВЕОБШТИЙ грађанскій законикъ : за све нѣмачке наслѣдне землѣ Аустрійске монархіе. Часть 1. - У Бечу : писмены Ц.К. дворне и Државне печатнѣ, 1849. - [12], 84 стр. ; 22 см.

СТОЈАЧКОВИЋ, Александар

Черте живота народа србскогъ у унгарскимъ областима : одъ времена, кадъ су Мађари у ове дошли, па до славногъ доба воскресенія Войводовине Сербіе, или одъ године 895-1848. : Съ Додаткомъ, садржавајућимъ и себи за права оностранскогъ Народа Србскогъ најважнія писма и повластице најновијегъ времена / Списао и издао Александеръ Стојачковићъ. - У Бечу : Писмены Ерменскогъ Монастыра, 1849. - VIII, 145 стр. ; 21 см.

ДАНИЧИЋ, Ђура

Мала српска граматика / написао Ђ. Даничић. - У Бечу : У штампарији Јерменскога манастира, 1850. - [4], 79, [12] стр. ; 24 см.

ДАНИЧИЋ, Ђура

Приповетке из Старога и Новог завета. - У Бечу : у Штампарији Јерменскога манастира, 1850. - 274, [6] стр. ; 17 см.

ПЕТРАНОВИЋ, Божидар

О Аустрійскомъ грађанскомъ законуку и о србскомъ преводу истога / Написао Божидаръ Петрановићъ. - У Бечу : Писмены Ц.К. дворне и Државне печатнѣ, 1850. - [8], 47 стр. ; 24 см.

107

ПЕТРОВИЋ Његош, Петар

Кула Ђуришића и Чардак Алексића : 1847 године / [Владика Црногорски П.П.Њ.]. - У Бечу : у штампарији Јерменскога намастира, 1850. - 36 стр. ; 23 см.

108

СВЕОБШТИЙ државо-законскій и правителъственный листъ : за Царевину Аустријску. - Год 1, бр. 1 (1850)-год. 3 (1852). - У Бечу : Изъ ц. кр. дворске и државне штампарије, 1850-1852. - 28 см.

109

SUBOTIĆ, Jovan

Einige Grundzüge aus der Geschichte der serbischen Literatur / von J. Subbotić. - Wien : Verlag der slawischen Buchhandlung von Albert A. Wenedikt, 1850 (Wien : Gedruckt bei Ad. della Torre). - 56 str. ; 18 cm.

110

АТАНАЦКОВИЋ, Богобој

Пупољци : романи, новеле, приповетке, драме и друге забавне ствари. Св. 1, Два идола. Део 1 / издаје Богобој Атанацковић. - У Бечу : у Штампарији Јерменскога намастира, 1851. - [6], 152 стр. ; 19 см.

111

BETRACHTUNGEN über das Fürstenthum Serbien. - Wien : Bei J. F. Gress, 1851 (Wien : Gedruckt bei J. P. Sollinger's Witwe). - 85, [2] str. ; 19 cm.

БУДУЋИ да бы непрекословно найпожелателније было то, да Православни Восточни Епископи, долазећи често посломъ у царску престолну Варошъ Бечъ, овдѣ подъ свой кровъ приимани биваю, и као сожителѣи вароши Беча сматраю се, а не као странни... - [У Бечу : б. и., 1. Априліа 1851]. - [3] стр. ; 28 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српски рјечник / [Вук Стеф. Караџић]. - У Бечу : [б. и.], 17. Септемврија 1851. - [2] стр. ; 29 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српски рјечник : истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима / скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : у штампарији Јерменскога наместира, 1852. - [16], 862, [1] стр. ; 26 см.

ОБРЕНОВИЋИ : кратко начертанѣ житія чланова ове княжевске породице : [са шестѣ литографираны образа]. - у Бечу : у штампарији Ерменскога манастира, 1852. - 38 стр., [6] табли са литографијама ; 24 см.

РАШИЋ, Милан Давид

Космајка, или Погледѣ на станѣ Княжества Србије одѣ Кочине краине до нашиѣ времена / написао, у везаномѣ слогу, сѣ повѣстничкимѣ и другимѣ примѣтбама, Миланѣ Давидѣ Рашићѣ. - У Бечу : Печатано у Ерменскомѣ манастиру, 1852. - 120 стр., [1] лист с таблом : илустр. ; 20 см.

СВЕТОВИДЪ : Централный листъ за просвету, новости, трговину и моду / Учредникъ и издавателъ Александеръ Андрићъ. - Год. 1, бр. 1 (2. јула 1852)-год. 18, бр. 97 (7. септ. 1869). - Темишвар : Словима I. Байхеловы наслѣдника ; Беч : Тискомъ Ерменскогъ манастира ; Београд : Книгопечатњом Александра Андрића, 1852-1869. - 41 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне приповијетке / скупиле их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. - У Бечу : у Штампарији Јерменскога манастира, 1853. - [4], XII, 263 стр. ; 20 см.

СУБОТИЋ, Јован

Цвѣтникъ србске словесности : читанка за выше гимназіе у Аустрији. Св. 1 / саставио Јованъ Субботићъ. - У Бечу : Трошкомъ ц. к. администраціе школскихъ књига кодъ св. Анне, 1853. - 571 стр. ; 21 см.

СУБОТИЋ, Јован

Цвѣтникъ србске словесности : читанка за выше гимназіе у Аустрији. Св. 2 / саставио Јованъ Субботићъ. - У Бечу : Трошкомъ ц. к. администраціе школскихъ књига кодъ св. Анне, 1853. - 582 стр. ; 21 см.

ДИМА, Александар

Графъ одъ Монте-Христо. Часть 1 / по Александру Дыма, посрбио Миланъ Д. Рашићъ. - У Бечу : Писмены Сомера, 1854. - [6], 196 стр., [4] листа с таблама ; 18 см.

Книга сіа ПНОЛОГІОНЪ сієсть Цвѣтословъ : во всема
крязѣ лѣтнѣма по Мѣсцословѣ предпразднствѣма, и праздникѣма
г(о)с(по)дскимъ, и в(о)городичнымъ, и с(вѣ)тымъ оугодникѣма
в(о)жїимъ, нѣкотрымъ осовѣа, и овшыа слѣжы комѣ, когда, и какѣ, по
ц(є)рковномѣ оуставѣ пѣти повелѣваетса. - Вѣ... Кїєннѣ : [в. и.],
1855. - Листови ѡ-ѡ [тј. 1-2], ѡ-ѡми [тј. 1-448], [1] :
илустр. ; 36 см.

Книга сіа ПЕНТІКОСТАРІОНЪ, еже єсть Пятдєсатница. - Вѣ...
Кїєннѣ : [в. и.], 1855. - Листови [1], ѡ-тѣг [тј. 1-323], [1] ;
35 см.

СВЕТОЗОРЪ : Прилогъ Световида за белетристику / Учредникъ и
издаватель Александеръ Андрићъ. - Год. 1, бр. 1 (1. јул 1855)-год. 2, бр. 39
(30. септ. 1856). - Беч : Тискомъ Єрменскогъ монастира, 1855-1856. -
32 см.

СУБОТИЊ, Јован

Србска читанка за гимназіє. Кнѣ. 1, За 1. и 2. нижу классу / одъ
Дра. Јованна Субботића. - У Бечу : Трошкомъ ц.к. школске кнїге
продаюће администраціє кодъ св. Анне, [1855]. - 321, [3] стр. ;
21 см.

СРБСКІЙ календаръ : (украшенъ сѣ 30 дрвореса). За преступну
годину 1856 / одъ Д. Поповића. - У Бечу : Трошкомъ Алберта А.
Венедикта, [1856] ([У Бечу] : Писмени Єрменскогъ Монастира). - 86,
[2] стр. ; 19 см.

127

STRATIMIROVIĆ, Đorđe

Die Reformen in der Türkei / Beleuchtet von Georg von Stratimirovics.
- Wien : Verlag von Eduard Hügel, 1856 ([s. 1.] : Druck von U. Klopfsen. & Alex. Eurich). - [4], 124 str. ; 23 cm.

128

АТАНАЦКОВИЋ, Платон

Књига упражненія при наставленію у рачунању за ученике III. разреда србскихъ народныхъ училишта у Аустрійскомъ Царству. - У Бечу : Трошкомъ ц.к. Дирекціе училиштныхъ књига, 1857 ([Бечъ] : Печатано кодъ Л. Грунда). - 98 стр. ; 18 см.

129

АТАНАЦКОВИЋ, Платон

Училиштна и домашня Бібліа. [Део 1], Старый завѣтъ / [Епископъ Платонъ]. - У Бечу : Печатано кодъ Мехитаріста, 1857. - XII, 317, [1] стр., [21] лист с таблама ; 21 см.

130

АТАНАЦКОВИЋ, Платон

Училиштна и домашня Бібліа. [Део 2], Новый завѣтъ. - У Бечу : Печатано кодъ Мехитаріста, 1857. - [4], 333 стр., [23] листа с таблама ; 21 см.

131

АТАНАЦКОВИЋ, Платон

Православнога Восточнога Вѣроисповѣданія Катихисисъ за вышше ученичке разреде у Богоспасаемой Епархіи Бачкой. - У Бечу : У ц.к. наклада школскихъ књига, 1858 ([Бечъ] : Печатано кодъ Леополда Грунда). - 136 стр. ; 18 см.

НАТОШЕВИЋ, Ђорђе

Упутство за предаванѣ букварски наука учительима народнихѣ училишта у Аустријскомѣ царству / саставио Ђорђе Натошевићѣ. - У Бечу : У ц.к. наклади школскихѣ књига, 1858 ([Беч] : У штампарији Ерменскогѣ Манастира). - XVI, 375, [1] стр. : граф. прикази ; 21 см.

UTJEŠENOVIĆ-Ostrožinski, Ognjeslav

Die Hauskommunionen der Südslaven : Eine Denkschrift zur Beleuchtung der volksthümlichen Acker- und Familienverfassung des serbischen und des kroatischen Volkes / von Og. M. Utješenić. - Wien : F. Manz & Compagnie, 1859 (Wien : Mechitaristen-Buchdruckerei). - [4], 277, [1] str. ; 23 см.

АТАНАЦКОВИЋ, Платон

Практично езикословіе нѣмачко за четвртый разредѣ градскихѣ и главнихѣ училишта у Аустријскомѣ Царству. - У Бечу : У цес. кр. наклади училиштнихѣ књига, 1860 ([Бечѣ] : Печатано кодѣ Л. Грунда). - [2], 201, [1] стр. ; 18 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

"Правителствујући совѣтѣ сербскіи" за времена Кара-Ђорђијева или Отимање ондашњијех великаша око власти / написао Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : у штампарији Ерменскога манастира, 1860. - [2], III, 178 стр. ; 23 см.

136

ОСНОВИ кои су одъ ц. кр. долњно-аустријскогъ намѣстничтва дана 14. Новембра 1860. год. број 52063 одобрени за установленъ восточно-православне србске парохіалне обштине у Бечу. - У Бечу : Тисакъ Л. Грунда, 1860. - 3 стр. ; 24 см.

137

УТЈЕШЕНОВИЋ-Острожински, Огњеслав

Недѣљко : Народна пѣсма јуначка : (Уломак из већег дѣла) / Спѣвао Огњеслав Утјешеновић-Острожински. - У Бечу : Тиском Ерменског Манастира, 1860. - IV, 181 стр. ; 17 см.

138

АТАНАЦКОВИЋ, Платон

Прва езикословна читанка за србска народна училишта. - У Будиму : собственостъ књигопечатње угарс. кр. свеучилишта, 1861 ([Бечъ] : Печатано кодъ Л. Грунда). - 175, [1] стр. ; 18 см.

139

ШЕКСПИР, Вилијам

Венус и Адонис Вилијама Шекспира / србски од Аце Поповића. - У Бечу : тиском Ерменског манастира, 1861. - 69 стр. ; 19 см.

140

КАНИЦ, Феликс

Византијски споменици по Србији / превео Александар Сандић. - У Бечу : штампано у Царској краљевској дворској и државној штампарији, 1862. - [2], 28 стр., [11] листова с таблама ; 57 см.

КАНИЦ, Феликс

Књижевни оглас : Византијски споменици по Србији / [Ф. Каниц]. - У Бечу : [б. и.], на Спасовдан 1862. - [2] стр., [1] волантан лист ; 29 см.

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 4 : у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : у штампарији Јерменскога манастира, 1862. - [16], 545 стр., [1] лист са портретом Михаила Обреновића ; 24 см.

СТАНКОВИЋ, Корнелије

Православно црквено појанѣ у србског народа. Књ. 1, Божественна сљжка : Бо сватѣхъ отца нашегѣ Іванна Златохстагѣ / у ноте написао за четири гласа и клавир удесио Корнилие Станковић. - У Бечу : своина Композитерова, 1862 (in Wien : Druck von F. Ofner). - 1 партитура (32 стр.) : ноте ; 33 см. - ([Корнелије Станковић]. К. С. ; 1)

СТАНКОВИЋ, Корнелије

Србске Народне Песме. Књ. 1 / скупио и у ноте за певанѣ и клавир написао Корнилие Станковић. - У Бечу = Vienne : Gustave Albrecht, 1862. - 1 партитура (38 стр.) : ноте ; 33 см. - ([Gustave Albrecht]. G. A. ; 358)

ВУКИЋЕВИЋ, Никола Ђ.

Огледало христјанске добродјелѣи : састављено изъ Житія светихъ кои се у православној источној цркви и у србскомъ народу особито почитую / трудомъ Николе Ђ. Вукићевића, учителя у Србскомъ учительишту Сомборскомъ. - У Бечу : Трошкомъ ц.кр. Дирекціе училиштнихъ књига, 1863 ([У Бечу] : Печатано у ц.кр. дворској и државној печатњи). - [2], 170 стр. ; 21 см.

СТАНКОВИЋ, Корнелије

Србске народне песме : (Мелодије) : II. Књига / [Корнелије Станковић]. - У Бечу : [б. и.], 28. фебруара 1863 ([Нови Сад] : Брзотиском епископске књигопечатње). - [1] стр. ; 29 см.

ЂОРЂЕВИЋ, Владан

На гробу Др-а Вука Стеф. Караџића / говорио Владан Ђорђевић. - [Беч] : о свом трошку [издао В. Ђорђевић], 1864 (у Бечу : у штампарији јерменскога манастира). - [7] стр. ; 23 см.

ПСАЛТИР Давидов / превео Ђуро Даничић. - У Бечу : Издање А. Рајхарда и др. му, 1864 (У Пешти : у штампарији Хорњанскога и Хуммела). - 135 стр. ; 20 см.

ПУЦИЋ, Медо

Cvijeta / spjevaо Medo Pucić. - U Beču : Tijeskom Lava Sommera, 1864. - 94 str. : note ; 21 cm.

САНДИЋ, Александар

Беседа на опелу др-а Вука Стеф. Караџића, (29. јануара 1864. год. у Грчкој капели) / говорио Александар Сандић. - У Бечу : о свом трошку, 1864 (Беч : у Штампарији Јерменскога манастира). - [22] стр. ; 26 см.

ШЛЕЦЕР, Аугуст Лудвиг

Приправа за историју свега свијета : ради дјеце. Књ. 1-[2] / Превео с њемачкога по А. Л. Шлецеру покојни Димитрије Владисављевић бивши учитељ при српској школи у Трсту ; прегледао и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : У наклади Ане удове В. С. Караџића, 1864 (У Бечу : У штампарији Л. Сомера). - 202 стр. ; 18 см.

КАРАѢИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 5 : у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца / скупио их Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : у наклади Ане удове В.С. Караџића, 1865 ([Беч] : У штампарији Л. Сомера). - [4], 559 стр. ; 22 см.

STEIHAUSER, A.

Orts & Strassen- Karte der Königreiche Ungarn, Croatien und Slavonien des Grossfürstenthums Siebenbürgen und k. k. Militair Graenze / bearbeitet von A. Steihauser ; gestochen von Dominik Biller. - Wien : Artaria & Comp., 1865 (Wien : Wernigk). - 1 geog. karta : u bojama ; 47 x 80 cm na listu 54 x 73 cm, u omotu presavijena na 18 x 13 cm

154

УТЈЕШЕНОВИЋ-Острожински, Огњеслав

Позив : Нестаде нам најзаслужнијега радина на пољу књижевности србске, неумрлога препородитеља нѣзина, старине Вука Стефановића-Караџића ... / [Огњеслав Утјешеновић, Франђо Миклошић, Јован Суботић]. - У Бечу : у Књигопечатњи Л. Соммера, [1865]. - [4] стр. ; 31 см.

155

БАРТЕНШТАЈН, Јохан Кристоф

(Јована Христиф. барона Бартенштајна) Кратак извештај о стању расејаногa многобројногa илирскогa народа по цар. и краљ. наследничким земљама / превео Александар Сандић. - У Бечу : Штампарија и издање Јерменскогa манастира, 1866. - XXXII, 120 стр. ; 26 см.

156

КАРАѢИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме из Херцеговине : (женске) / за штампу их приредио Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : у наклади Ане удове В.С. Караџића, 1866 ([Беч] : у штампарији Л. Соммера). - XVI, 359, [9] стр. ; 21 см.

157

КАРАѢИЋ, Вук Стефановић

Живот и обичаји народа српскогa / описао их и за штампу приуговорио Вук Стеф. Караџић. - У Бечу : У наклади Ане удове В. С. Караџића, 1867 ([Беч] : У штампарији Л. Соммера). - X, 356 стр. ; 21 см.

МИЛ, Џон Стјуарт

О слободи / од Џона Стјуарта Миља ; посрбио кнежевић П. А. Кара-Ђорђевић. - У Бечу : у штампарији Јерменскога манастира, 1868. - XIII, [5], 145 стр. ; 24 см.

НАЙВИШИ рескрипт од 10-га аугуста 1868 о закључцима србског народног сабора од године 1864/5 за обсег Ц.Кр. Воене Краине. - У Бечу : Ерменски манастир, 1868. - 63 стр. ; 34 см.

НАТОШЕВИЋ, Ђорђе

БукварѢ за србска училишта у АустријскомѢ царству. - У Бечу : У ц. кр. наклади училиштнихѢ књига, 1868 ([Беч] : Печатано кодѢ Карла Горишека). - [2], 89, [1] стр. ; 18 см.

ГРЧИЋ, Јован Миленко

Песме. Део 1 / певао их Миленко. - У Бечу : Из тискарне Л. Соммера и друга, 1869. - 223, [1] стр. ; 17 см.

КАРАЦИЋ, Ана

Књижевни оглас : "Српске народне приповијетке" које је скупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић (Друго умножено издање) / [Ана, удовица Вука Стеф. Караџића]. - У Бечу : у Штампарији Л. Соммера и др., 16. Септемврија 1869. - [2] стр. ; 28 см.

СТОЈАНОВИЋ, Мијат

Воћарство : Упута, како се добива свакојаких оплемењених воћака много и брзо и о малом трошку : (Са пет сликаних таблица, представљајућих састављање, калемљење, уцијепљивање и гњечење воћа) / Написао полег Михаља Пијервипфла Мијат Стојановић. - У Бечу : У цес. краљ. наклади школских књигах, 1869 (у Бечу : Печатано код Ђ Карла Горешека). - 75 стр. : илустр. ; 23 см.

ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован

Песме Мирза-Шафије : већином по Боденстету / од Јована Јовановића. - Беч : на свет издао Ђорђе Рајковић, 1871 (Беч : штампарија Јерменскога манастира). - VIII, 142 стр. ; 14 см.

РАЈКОВИЋ, Ђорђе

Факсимиле од рукописа знаменити Срба : На камену писано у Литографском заводу Е. Бехера у Бечу. Св. 1 / Скупио, на свет издао и историјски протумачио Ђорђе Рајковић. - Беч : Штампарија Л. Соммера и др., 1871. - IV, 10, [34] стр. : факс. ; 26 см.

УТЈЕШЕНОВИЋ-Острожински, Огњеслав

Вила Острожинска : ситне пјесме и основа естетике / Извео Огњеслав Утјешеновић-Острожински. - Друго знатно повећано издање. - [Беч : издање аутора], 1871 (У Бечу : Из штампарије Л. Соммера и друг.). - XIV, [2], 324 стр. ; 18 см.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović

Deutsch-serbisches Wörterbuch / von Vuk Steph. Karadschitsch. - Wien : Im Verlage der Witwe Anna Karadschitsch, 1872 (Wien : Druck von Leopold Sommer & Comp.). - IV, 252 str. ; 22 cm.

MILETIĆ, Svetozar

Memorandum, gerichtet an die europäischen christlichen, die Pariser Verträge garantirenden Grossmächte, über die gegenwärtige Lage und die Leiden der Christen in Bosnien : (Ueberreicht am 12. August/31. Juli und 13./1. August Sr. Majestät dem Kaiser von Oesterreich und den Vertretungen der übrigen europäischen Grossmächte). - [S. 1.] : Verlag der Unterzeichneten, 1873 (In Wien : Mechihtar.-Buchdr.). - 19 str. ; 19 cm.

СРБАДИЈА : илустрован лист за забаву и поуку / [власник и издавалац Јован Стефановић Виловски]. - Год. 1, бр. 1 (1874)-год. 3, бр. 1 (1877). - У Бечу : Ј. С. Виловски, 1874-1877 (у Бечу : Штампарија Јерменскога манастира Сајдла и Мајера). - 39 cm.

БОШКОВИЋ, Стојан

Историја света и природне науке : приступно предавање Стојана Бошковића, професора опште историје у великој школи у Београду / Стојан Бошковић. - Беч : Штампарија јерменскога манастира, Сајдла и Мајера, 1875. - 29 стр. ; 17 cm.

171

"ЗОРА" : књижевни рад Српског ђачког друштва у Бечу : с додатком.
- У Бечу : Српско академич. друштво "Зора", 1875 (Беч : Штампарија
Јанка С. Ковачева). - 174, [1] стр. ; 21 см.

172

МЛАДА Србадија : илустровани лист, забавни и поучни / [властник и
издавац Никола Капамација]. - Год. 1, бр. 1 (1876)-год. 1, бр. 3 (1876). -
У Бечу : Н. Капамација, 1876 (у Бечу : Штампарија јерменскога
манастира Сајдла и Мајера). - 39 см.

106

173

СРПСКА зора : забавно-поучни лист са илустрацијама : [илустрован
лист за забаву и поуку] / власник Тодор Стефановић Виловски. - Год. 1, св.
1 (1876)-год. 6, св. 12 (1881). - У Бечу : К. Мандровић, 1876-1881 (у
Бечу : штампарија Јерменскога манастира Карла Сајдла). - 31 см.

174

ГОРЉЕВИЋ, Spiridon

Der Krieg Montenegro's gegen die Pforte im Jahre 1876. : mit einer
Kartenbeilage, Schlachtpläne enthaltend / von Spiridion Gopčević. - Wien
: In Commission bei J. W. Seidel & Sohn, 1877 (Wien : Druck von F.
Eipeldauer u. Comp.). - [6], 146 [i.e. 145], [4] str., [1] presavijen list sa
planovima bitaka ; 24 cm.

ЉУБИША, Стефан Митров

Причања Вука Дојчевића / скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша. - [Беч] : издаје Уредништво "Српске зоре", 1877 (У Бечу : Штампарија Јанка С. Ковачева). - 32 стр. ; 20 см.

СТЕФАНОВИЋ, Јован

Сава са свим својим сурекама и супотоцима од извора па до ушћа ; нацртао Јоца Стефановић Виловски. - Беч : [б. и.], 1877. - геог. карта : у две боје ; 43 x 55 см на листу 52 x 63 см.

VALTROVIĆ, Mihailo

О пробојома : Mittheilungen über neue Forschungen auf dem Gebiete serbischer Kirchenbaukunst / von M. Waltrovits ... - Wien : Lehmann & Wentzel Buchhandlung für Technik und Kunst, 1878 (Wien : Druck von Wilhelm Köhler). - 23 str., [1] dvojni list sa tablom ; 29 cm.

ЉУБИША, Стефан Митров

Животопис / Стефан Митров Љубиша. - [Беч] : Издао Уредништво "Српске зоре", 1878 (У Бечу : Штампарија В. Хајнриха). - 36 стр. : портрет Стефана М. Љубише ; 20 см.

179

ЧИЖЕК, Драгутин

Независност Србије : Опус 102 / за гласовир саставио Драгутин
Чижек. - Панчево : Браћа Јовановић, 1878 (Wien : Jos. Eberle &
Co.). - ([Браћа Јовановић]. Б. Ј. ; 3)

180

МАРИНКОВИЋ, Јосиф

Звучна даворија : Ор. 3 : са напевом црногорске песме "Онам'
онамо" : композиција за гласовир / од Јосифа Маринковића. - Панчево :
наклада Књижаре браће Јовановића, 1879 (Wien : Jos. Eberle & Co).
- 5 стр. : ноте ; 31 см. - ([Браћа Јовановић]. Б.Ј. ; 8)

181

СТЕФАНОВИЋ-Виловски, Тодор

Један листак из српске приповедачке књижевности : у спомен Стјепану
Митровом Љубиши / написао Тодор Стефановић Виловски. - У Бечу :
Штампарија јерменског манастира (В. Хајнриха), 1879. - 18 стр. ; 21 см.

182

MANOJLOVIĆ, Svetozar

Serbische Frauenlieder / ausgewählt und im Versmaße der Originale ins
Deutsche übertragen von Svetozar Manojlović. - Eisenstadt : Im
Selbstverlage des Uebersetzers, 1882 (Wien : Druck von Carl Fischer
(vorm. Ferd. Ullrich u. Sohn). - [6], 43 стр. ; 16 см.

НЕНАДОВИЋ, Константин Н.

Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа Врховног Вожда, ослободиоца и Владара Србије и живот његови Војвода и јунака : Као градиво за Србску Историју од године 1804 до 1813 и на даље : Са 14 литографски слика. Књ. 1 / Сабро написао и издо Константин Н. Ненадовић. - У Бечу : У Штампарии Јована Н. Вернаја, 1883. - LXV, 548 стр., [9] листова с таблама, [1] пресавијен лист ; 24 см.

ПРИМОРАЦ : лист за забаву, поуку и књижевност / одговорни уредник Л. Кажимир Лукетић. - Год. 1, бр. 1 (1883)-год. 2, бр. 6 (1884). - Беч : Филип Ј. Ковачевић, 1883-1884 (Беч : Фридрих Јаспер). - 30 см.

РЕД по коме ће се обавити свечани пренос земних остатака Бранка Радичевића са св.-Марковог гробља у Бечу на Стражилово код Карловаца [програм] : 25. јунија (7. јулија) и 5. (17.) до 11. (23.) јулија 1883. - У Бечу и Карловцима : Одбор за пренос костију Бранка Радичевића, [1883] (Нови Сад : Српска штампариија С. Милетића). - [4] стр. ; 24 см.

НЕНАДОВИЋ, Константин Н.

Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа Врховног Вожда, ослободиоца и Владара Србије и живот његови Војвода и јунака : Као градиво за Србску Историју од године 1804 до 1813 и на даље : Са 19 литографски слика. Књ. 2 / Сабро написао и издо Константин Н. Ненадовић. - У Бечу : У Штампарии Јована Н. Вернаја, 1884. - LXVIII, 842 стр. ; 24 см.

STEFANOVIĆ-Vilovski, Todor

Die Serben im südlichen Ungarn, in Dalmatien, Bosnien und in der Herzegovina / Von Theodor Ritter Stefanović Vilovsky ; Mit einem Anhang: Die südungarischen Bulgaren von Geza Czirbusz. - Wien ; Teschen : Verlag der k. k. Hofbuchhandlung Karl Prochaska, 1884 (Teschen : K. K. Hofbuchdruckerei Karl Prochaska). - [12], 403 str. ; 23 cm. - (Die Völker Oesterreich-Ungarns : ethnographische und culturhistorische Schilderungen ; Bd. 11)

MANOJLOVIĆ, Svetozar

Serbische Dichtungen / ausgewählt und übersetzt von Svetozar Manojlović. - Zweite, bedeutend vermehrte Ausg. der "Serbischen Frauenlieder". - Eisenstadt : Im Selbstverlage des Verfassers, 1885 (Wien : Druck von Carl Fischer (vorm. Ferd. Ullrich u. Sohn). - VI, 112 str. ; 18 cm.

ŽUJOVIĆ, Jovan M.

Geologische Übersicht des Königreiches Serbien : mit einer geologischen Uebersichtskarte / von J. M. Žujović. - Wien : Alfred Hölder, K.k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1886. - 56 str., [1] presavijen list s geol. kartom u bojama ; 27 cm.

PETROVIĆ Njegoš, Petar

Der Bergkranz : (die Befreiung Montenegros) : historisches Gemälde aus dem Ende des siebzehnten Jahrhunderts / von Petar Petrović Njeguš ; zum ersten Male aus dem Serbischen in das Deutsche übertragen von J. Kirste. - Wien : Verlag von Carl Konegen, 1886 (Wien : Druck von Adolf Holzhausen). - VII, [1], 122 str. ; 23 cm.

ТОЛИНГЕР, Роберт

Црногорском војнику : мушки збор на речи Р. Рогановића : дело 18 / Роберт Толинггер. - [Велика Кикинда] : Друштво "Гусле", [1886] (Wien : Jos. Eberle & Co). - 1 партитура (5 стр.) : ноте ; 29 см. - (Издања друштва "Гусле" ; бр. 12) ([Роберт Толинггер]. R. T. ; 13)

НЕМАЊА : илустровани лист за поуку и забаву / уређује Бранко Ановић, Симеун Кољевић ; за уредништво одговара Фрања Јонак. - Год. 1, бр. 1 (јула 1887)-год. 2, бр. 5 (маја 1888). - Беч : Константин Мандровић, 1887-1888 (Беч : Ј. Н. Вернај). - Илустр. ; 38 см.

ПЕСМЕ у два гласа. 1. : за ученике народних школа / саставио Мита Топаловић. - Панчево : Књижара браће Јовановића, 1887 (Wien : J. Eberle). - 1 партитура (12 стр.) : ноте ; 26 см. - ([Браћа Јовановић]. В. Ј. ; 5)

БЛАЖЕК, Драгутин

Наука главних појмова музике / написао Драгутин Блажек. - У Сомбору : Издање Књижаре Мил. Каракашевића, 1889 (у Бечу : Штампарија Јована Н. Вернаја). - 58, [1] стр. : ноте ; 25 см.

GOPČEVIĆ, Spiridon

Makedonien und Alt-Serbien : mit 67 Original-Illustrationen (14 Tafeln, 2 Doppelbilder, 51 Textbilder) und einer ethnographischen Karte (1: 300.000) i fünf Blättern und fünfzehnfachem Farbendruck / von Spiridion Gopčević. - Wien : Verlag von L. W. Seidel & Sohn k.k. Hof-Buchhändler, 1889 (Wien : Mechitaristen-Buchdruckerei (W. Heinrich's Nachfolger)). - VII, [1], 511, [1] str., [13] listova sa tablama (od toga 1 na presavijenom listu), V presavijenih listova sa etnograf. kartom u bojama : ilustr. ; 30 cm.

ĐUKIĆ, Avram

Ein Rückblick auf die Geschichte der österreichisch-ungarischen Donauflotte / Vortrag des k.k. Landwehr-Intendanten A. Gjukić, gehalten im Militär-wissenschaftlichen Verein zu Zara am 22. März 1889. - Wien : Verlag der Oesterr-ungar. Wehr-Zeitung "Der Kamerad", 1889 ([s. 1.] : Druck von Ch. Reißer & M. Werthner). - 57 str. ; 17 cm.

GOPČEVIĆ, Spiridon

Die Wahrheit über Makedonien : (Antwort auf die Hron'sche Schmähschrift: "Das Volksthum der Slaven Makedoniens") / von Spiridion Gopčević. - Wien : Welt, 1890. - 56 str. ; 21 cm.

СТАТУТИ "друштва за потпомагање сиромашних Срба ћака на великим школама у Бечу". - У Бечу : Штампарија И. Н. Вернаја, 1890. - 8 стр. ; 17 cm.

ВУКИЧЕВИЋ, Ђура

Четир српске романсе / од Вида. - У Бечу : Наклада Косте Мандровића, [1892] (Беч : Штампарија Фридриха Јаспера). - 31, [1] стр. ; 20 см.

MANOJLOVIĆ, Svetožar

Schwertlilien : Gesänge für k. u. k. Militär-Zöglinge und solche, die es werden wollen / von Svetožar Manojlović. - Wien : der Verfasser, [1892] (Wien : Mechitharisten-Buchdruckerei). - 46, [2] str. ; 15 cm.

VUČETIĆ, Marija

Seltenere Formen der Tabes dorsalis und Verhalten der Patellarsehnenreflexe bei Tabes cervicalis : nebst statistischen Verhältnissen der an der medic. Klinik in Zürich während der Jahre 1883-1893 vorgekommenen Tabesfälle : Mit zwei Tafeln in Farbendruck : Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde vorgelegt der hohen medicinischen Facultät der Universität Zürich / von Maria Vučetić, geb. Prita. - Wien : Verlag von Josef Šafár, 1893 (Brünn : Druck von Leopold Karafiat). - [2], 75 str. ; 23 cm.

ГРУБИЋ, Стево

Карта Карловачког Владичанства / по статистици год. 1880. израдио: Стево Грубић, у Бечу 1893. - [Б. м. : б. и.], 1893 (Wien : C. Loos). - 1 геог. карта : у бојама ; 42 x 54 cm на листу 47 x 63 cm.

203

RUVARAC, Ilarion

Katharina, die Tochter Tvrtko's I., 1353-1377 Banus und 1377-1391 Königs von Bosnien / von Hilarion Ruvarac. - Wien : In Commission bei Carl Gerold's Sohn, 1894 ([Wien] : Druck von Adolf Holzhausen). - [2], 6 str. ; 28 cm.

204

RUVARAC, Ilarion

Die Privilegien des Hauses Ohmučević-Grgurić : mit einer Abbildung im Texte / von Hilarion Ruvarac ; mit zwei Anhängen: Die Burgruine Tuheljgrad von W. Radimský und Ein alter Plan der Župa Smučka von Vid Vuletić-Vukasović. - Wien : In Commission bei Carl Gerold's Sohn, 1894 (Wien : Druck von Adolf Holzhausen). - [2], 13, [1] str. : ilustr. ; 29 cm.

114

205

СРПСКИ звуци : народне песме и игре / за клавир удесио Тихомир Остојић. - Нови Сад : Издавачка књижарница Светозара Ф. Огњановића, [1894] (Wien : Josef Eberle). - 7 стр. : ноте ; 35 см. - (Едиција С. Ф. Огњановића. С. Ф. О. ; 12)

206

SUBOTIĆ, Vojislav

Zur Kenntniß der perisplenischen Blutcysten / von V. Subbotić ... - [Wien : s. n.], 1894 (Wien : Druck von Gottlieb Gistel & Comp.). - 4 str. ; 25 cm.

KOSTIĆ, Lazar

Südslavische Volksschauspiele primitivster Art / von Dr. Lazar Kostić.
- Wien : In Commission bei Carl Gerold's Sohn, 1895 (Wien : Druck von
Adolf Holzhausen). - 6 str. ; 29 cm.

RUVARAC, Ilarion

Zwei bosnische Königinnen / von Hilarion Ruvarac. - Wien : In
Commission bei Carl Gerold's Sohn, 1895 ([Wien] : Druck von Adolf
Holzhausen). - 17 str. ; 29 cm.

STEFANOVIĆ-Vilovski, Todor

General Stephan Šuplikac de Vitez : ein Geschichtsbild aus dem Jahre
1848. / von Theodor Ritter von Stefanović-Vilovsky. - Wien : Druck von
Rudolf Brzezowsky & Söhne, 1895. - 20 str. ; 24 cm.

MANDIĆ, Simo

Methode und Apparat zur anschaulichen Entwicklung des Pythagoräischen
Lehrsatzes / von Simo Mandić. - Wien : Verlag von A. Pichler's Witwe &
Sohn, Buchhandlung für pädagogische Literatur und Lehrmittel-Anstalt, [1896]
(Sarajevo : Landesdruckerei). - 30 str., [1] presav. list s graf.
prikazima ; 23 cm.

MILAŠ, Nikodim

Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche / nach den allgemeinen Kirchenrechtsquellen und nach den in den autokephalen Kirchen geltenden Special-Gesetzen verfasst von Nikodim Milaš ; übersetzt von Alexander R. v. Pessić. - Zara : Selbstverlag des Verfassers : Im Vertriebe des griechisch-orientalischen Erzbischöflichen Consistoriums in Czernowitz, 1897 (Wien : K.K. Univ.-Buchdruckerei Karl Gorischeck). - XVI, 621, [2] str. ; 27 cm.

МИРОСЛАВЉЕВО јеванђеље = Évangélique ancien Serbe du prince Miroslav. - [Б. м.] : Издање Његова величанства Александра I краља Србије, [1897] (У Бечу : Фотографска репродукција и штампа ц. и к. дворског уметничког фотографског завода Ангерера и Гешла : Штампа ц. и к. дворске и универзитетске штампарије Адолфа Холцхаузена). - [IX], [2], 229 стр. ; 48 cm.

Mirjana Brković

Jasna Kartalović

KATALOG

ВУК СТЕФ. КАРАЏИЋ.

Vuk Stefanović Karadžić

Einleitung zum Katalog

Die Ausstellung mit dem Katalog *Das serbische Buch in Wien 1741-1900* ist in der Bibliothek der Matica srpska in Novi Sad vorbereitet worden, unter Mitwirkung von der Nationalbibliothek Serbiens in Belgrad und ist in der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien aufgestellt. Die Ausstellung stellt die Realisation der Initiative von Vuks Stiftung in Belgrad und des "Vereins zur Förderung des Werkes von Vuk Stefanović Karadžić" in Wien dar, um der Wiener Öffentlichkeit die bedeutendsten und repräsentativsten Werke der Serben vorzustellen, die im Laufe des 18. und 19. Jahrhunderts in Wien - dem damaligen Zentrum des serbischen Drucks - publiziert waren.

Das Anfangsjahr - 1741 - ist ein bedeutendes Datum in der Geschichte der serbischen Kultur, insbesondere in der Entwicklung der serbischen Graphik. In der Kupferstichwerkstätte des Wiener Graveurs Thomas Messmer ist damals die *Stematographie* von Hristofor Džefarović gedruckt worden. Das Buch ist von den Kupfertafeln abgedruckt und ist genau 103 Jahre nach dem *Psalter* von Bartholomeus Ginami (Venedig, 1638) erschienen, dem letzten Buch aus der älteren Zeit des serbischen Buchdrucks.

Nach der *Serbischen Bibliographie des 18. Jahrhunderts* von Georgije Mihailović (Belgrad, 1964) sind im 18. Jahrhundert 413 verschiedene serbische Publikationen veröffentlicht worden, davon 220 in Wien gedruckt. Die meisten Wiener Ausgaben (151) stammen aus der Universitätstypographie des Druckers und Buchhändlers Joseph Lorenz von Kurzbeck, 67 aus der Buchdruckerei von Stephan Novaković und zwei Bücher davon sind bei Johann Christoph Kaliwoda gedruckt worden.

In der Zeitspanne von 1771 bis Anfang des 1792 Jahres sind in der Druckerei von Joseph Kurzbeck zahlreiche Schul- und Kirchenbücher, Werke aus dem Bereich der Philosophie, des Rechts, der Literatur usw. erschienen. In dieser Typographie sind Werke berühmter serbischer Schriftsteller dieser Zeit gedruckt - von Jovan Rajić (vier Ausgaben des *Katechismus* - 1776, 1784, 1785, 1792 und *Der Kampf des Drachen mit den Adlern* 1791), von Jovan Muškatirović (*Kurze Überlegung über die Feiertage* 1786; *Erzählungen...* 1787), von Aleksije Vezilić (*Kurze Schrift über private und öffentliche Sachen*, 1785, 1792 und *Kurze Schrift über das ruhige Leben* 1788), von Dositej Obradović (*Das Gedicht über die Erlösung Serbiens* 1789), von Zaharija Orfelin (*Der hundertjährige Kalender* 1783, 1789 und *Der erfahrene Kellermeister* 1783), von Pavle Julinec (Übersetzung des französischen Romans von Jean Francois Marmontel *Belisaire* 1776, 1777) und anderer. Die Buchdruckerei von J. Kurzbeck hinterliess einen dauerhaften Stempel ebenso in der Geschichte der serbischen Publizistik, indem dort die erste serbische Zeitung - *Serbische Tageszeitung* (1791-1792) - gedruckt wurde.

Als die Buchdruckerei von Joseph Kurzbeck in die Hände des Serben Stephan Novaković kam, hatte dies eine gute Aufnahme in der Öffentlichkeit. In dieser Buchdruckerei, die sich durch ihre Qualität besser zeigte als die von Kurzbeck, ist der Reihe nach die zweite serbische Zeitung - *Slaveno-serbische Nachrichten* (1792-1794) - veröffentlicht worden, und von hier erschienenen Büchern besonders wertvoll sind *Sammlung der lehrhaften Sachen* von Dositej Obradović (1793) und die grosse, vierbändige *Geschichte der tapferen slavischen Völker...* von Jovan Rajić (1794-1795).

Nach dem Umzug der Buchdruckerei von Stephan Novaković nach Budim 1796, wo sie das Eigentum der Universität geworden ist, ist der Druck der serbischen Bücher in Wien vorläufig eingestellt. Im Jahre 1813 wurde er fortgesetzt, zuerst in der Druckerei von Johann Schnierer und vom Jahre 1822 bei den Mechitaristen, in der Druckerei des armenischen Klosters, wie auch in einigen anderen, weniger bedeutenden Druckereien.

Den Anfang des serbischen Druckes in Wien im 19. Jahrhundert haben *Novine srbske* (*Serbische Zeitung*) aus der Kaiserstadt Wien (1813-1822) markiert, die Dimitrije Davidović und Dimitrije Frusic herausgaben. Zu dieser Zeit werden zeitweise andere Publikationen herausgegeben, von denen besonders hervorzuheben sind *Zabavnik* (*Unterhaltungsblatt*) von Dimitrije Davidović (1815-1816, 1819-1821) und der Almanach *Danica* (*Morgenstern*) (1826-1828, 1834) deren Redakteur Vuk Stefanović Karadžić war.

Unter den Wiener Ausgaben des 19. Jahrhunderts nehmen die Werke von Vuk Stefanović Karadžić eine bedeutende Stelle ein. Das sind: *Kleines slaveno-serbisches Volksliederbuch* (1814), *ABC Buch der serbischen Sprache* (1814), *Serbisches Volksliederbuch* (1815), *Serbisches Wörterbuch* (1818, 1852), verschiedene Ausgaben von serbischen Volksliedern, Sprichwörtern, Erzählungen u. a.

Vuks Übersetzung des *Neuen Testaments*, *Der Bergkranz* von Petar Petrović Njegoš und *Gedichte* von Branko Radičević sind im Jahre 1847 in Wien in serbischer Sprache erschienen. Das sind wertvolle Beispiele der Verwirklichung von Vuks Ideen und seiner Reformen im Kampf um die Volkssprache.

Im Laufe des 19. Jahrhunderts sind in den Wiener Druckereien auch Werke zahlreicher anderer serbischer Schriftsteller herausgegeben, wie von Dositej Obradović, Lukijan Mušicki, Đura Daničić, Platon und Bogoboj Atanacković, Jovan Stejić, Georgije Magarašević, Vikentije Rakić u. a.

Ausser den Büchern ist es angebracht auch eine reiche Produktion der serbischen nicht literarischen kleinen Schriften in Wien zu erwähnen, wie Landeskarten, Pläne, Musikalien, Anzeigen u. a.

Serbische Publikationen im 18. und 19. Jahrhundert, die im Wien herausgegeben wurden, sind verschiedenartig dem Typ, dem Inhalt und dem künstlerischen Einband und Verzierung nach. Bis jetzt kennen wir 1000 bibliographische Einheiten, die über verschiedene Interessen der Serben dieser Zeit zeugen. Diese Verwirklichungen sind Ergebnisse des erwachten und entwickelten des nationalen

Geistes der Serben in der Österreichischen Monarchie und ihrer Einschaltung in die zeitgemäße europäische Wissenschaft und Kultur. Im Einklang mit dem Zeitgeist entwickelt sich auch der neuere serbische Buchdruck des 18. und 19. Jahrhunderts, dessen Mittelpunkt Wien ist.

Während der Wahl der Exponate für die Ausstellung hatten die Autoren des Katalogs vor Augen alle katalogischen Einheiten, die in der Bibliothek der Matica srpska bestehen, bzw. 710 originale Wienerausgaben, die die Bibliothek besitzt. Es wurden vor allem Bücher gewählt, die die serbischen Dichter in ihrer Muttersprache geschrieben haben. Es wurden die verschiedensten Bereiche des menschlichen Wissens aufgenommen - so finden wir unter den Exponaten literarische Werke, Wörterbücher, pädagogische Literatur, Kirchenbücher, Rechtsbücher, wie auch Bücher aus den Bereichen der Mathematik, Geologie, Biologie, Musikologie, Medizin und verschiedenen anderen Bereichen.

Das Ziel war neben den Originalwerken des 18. und 19. Jahrhunderts auch zu zeigen, dass die Serben aus verschiedenen Fremdsprachen literarische, philosophische und andere Werke übersetzt haben. Aber, Ende des Jahrhunderts gibt es immer mehr Serben, die ihre Werke in der deutschen Sprache verfassen. In der Auswahl befindet sich auch eine Frau, Marija Vučetić.

Ausgestellt sind die erste, zweite und dritte Zeitung, die während ihres Bestehens alle in Wien gedruckt wurden, wie auch einige Kalender und Martyrologien, die typisch für die Literatur des 19. Jahrhunderts sind. Musikwerke, die ausgestellt sind, wurden nach der Bedeutung der Autoren für die serbische Musikgeschichte gewählt. Landkarten sind ihrem Inhalt nach verschieden, weil sich unter ihnen auch ein Stadtplan von Jerusalem befindet, wie auch eine Landkarte der serbischen Länder, aber auch die Landkarte des Flussgebietes vom Fluss Sava. Anzeigen, wenig bekannt und sehr selten, sind als Anhang zu einigen Zeitungsnummern und Bekanntmachungen zu einzelnen Büchern gewählt, durch die diese angekündigt wurden und als begleitende Elemente wichtiger geschichtlicher Ereignisse, oder als illustrativer Stoff, der das Leben der Serben in der Hauptstadt Österreichs darstellt.

Die Ausstellung ist bereichert durch Bildnisse serbischer Dichter, deren Werke ausgestellt sind, wie auch einiger bedeutender Persönlichkeiten aus der Geschichte der Serben, von denen in den ausgestellten Publikationen gesprochen wird. Die Bildnisse stammen aus dem Buch *Berühmte Serben des 19. Jahrhunderts* von Andra Gavrilović (Zagreb, 1903-1904).

Aus der elektronischen Basis der Bibliothek der Matica srpska sind 212 Titel ausgewählt und mit der elektronischen Basis der Österreichischen Nationalbibliothek verglichen, so sind die Exponate aus Wien gewählt worden. Es sind 86 solcher und zwar unter den Nummern: 6, 13, 14, 15, 21, 31, 35, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 62, 63, 67, 69, 71, 73, 74, 78, 82, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 104, 107, 108, 109, 111, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 124, 125, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 147, 148, 149, 152, 155, 157, 158, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 178, 183, 186, 187, 189, 190, 192, 194, 199, 210 und 211. Die restliche 128 Publikationen

stammen aus der Bibliothek der Matica srpska. In der Ausstellung werden 214 Exponate sein, weil in zwei Fällen je 1 Exemplar aus beiden Bibliotheken ausgestellt ist.

Unter den 212 katalogischen Einheiten befinden sich 165 Bücher, 21 Titel von periodischen Publikationen, 15 kleine nichtliterarische Dokumente, 7 Musikalien und 5 Landkarten. Die meisten Bücher in der Ausstellung sind bei Mechitaristen - 62 gedruckt worden, etwas weniger bei J. Kurzbeck 28, bei S. Novaković 18, bei L. Sommer 12, in dem Schulbücherverlag 10, in der K. und k. Hof- und Staatsbuchdruckerei 6, bei J. Eberle, J. N. Wernai und J. Schnierer je 5, und in den anderen kleineren Buchdruckereien noch einige.

Der Katalog der Ausstellung beinhaltet die Beschreibung der Exponate nach zeitgemäßen Prinzipien und stammt aus dem elektronischen Katalog der Bibliothek der Matica srpska. Katalogische Beschreibungen sind chronologisch angeordnet, ohne Rücksicht auf den bibliothekarischen Stoff. Auf der linken obigen Ecke ist die katalogische Nummer des Exponats angeführt, danach kommt die Beschreibung der Publikation in der Sprache des Originals. Die Beschreibung der Exponate in der deutschen Sprache kommt in gekürzter Form vor, ebenfalls chronologisch geordnet.

Der Katalog hat auch einen Autorenregister.

Die Illustrationen im Katalog beinhalten 70 Aufnahmen der ausgestellten Exponate. Die Illustrationen sind auf Grund der Exemplare der Bibliothek der Matica srpska gemacht. Gewählt sind die ältesten Ausgaben der einzelnen Buchdruckereien, die ersten, oder bedeutendsten Werke der wichtigsten Autoren, wie auch einige Exemplare der ersten Zeitungsseiten, der Kalender, der Musikalien, einige Anzeigen und Landkarten. Unter den Illustrationen befinden sich auch 10 Bildnisse von serbischen Schriftstellern.

Die ausgewählten Bücher wurden in der Konservierungs- und Restaurierungsabteilung der Bibliothek der Matica srpska behandelt. Während der Arbeit an der Bestandsauswahl hatten wir zur Einsicht auch manche Einheiten für die serbische retrospektive Bibliographie bekommen, welche in der Nationalbibliothek Serbiens vorbereitet wird. Es wurde mit Fachkollegen aus der Nationalbibliothek Serbiens in Belgrad und auch mit manchen anderen Fachleuten für das serbische Buch des 18. und 19. Jahrhunderts diskutiert.

Die Einleitung zum Katalog und die verkürzte Katalogisierungen hat Ivana Mrazović-Radović ins Deutsche übersetzt.

Wir sind verpflichtet der Nationalbibliothek Serbiens, der Österreichischen Nationalbibliothek, dem "Verein zur Förderung des Werkes von Vuk Stefanović Karadžić" in Wien, der Vuks Stiftung und dem Ministerium für Kultur Serbiens zu danken, die wesentlich bei der Vorbereitung der Ausstellung geholfen haben.

1.
DŽEFAROVIĆ, Hristofor
Stematographie. - Wien : T. Messmer, 1741. - 54 Bl.; 21 cm.
2.
DŽEFAROVIĆ, Hristofor
Stematographie. - Wien : T. Messmer, 1741. - 54 Bl.; 21 cm.
3.
KANON. - Wien : T. Messmer, 1742. - 17 Bl.; 12 cm.
4.
LEHRBUCH für Priester. - Wien : [s. n.], 1742. - 12 Bl.; 15 cm.
5.
EXTRACTUS punctorum privilegialium. - [Wien : Kaliwodiano, 1743]. - 8 S.; 40 cm.
6.
PRIVILEGIA per divos imperatores, Leopoldum, Josephum, et Carolum VI. - [Wien : Kaliwodiano, 1743]. - 26 S.; 33 cm.
7.
Das PRIVILEGIUM des seligen Kaisers Lepold Joseph. - Wien : H. Džefarović, 1745. - [2], 28, [4] S.; 34 cm.
8.
DŽEFAROVIĆ, Hristofor
Die alte Stadt Jerusalem. - [Wien : H. Džefarović, 1748]. - 1 Stadtplan; 37 x 48 cm.
9.
FIBEL. - Wien : J. Kurzbeck, 1770. - [36] Bl.; 17 cm.
10.
Das GEBETBUCH. - Wien : J. Kurzbeck, 1770. - [1-116] Bl.; 14 cm.
11.
GEORGIJEVIĆ, Jovan
Sammlung ausgewählten Gebete. - Wien : J. Kurzbeck, 1771. - [1-2, 1-54, 1] Bl., 2 Taf.; 38 cm.
12.
MARTYROLOGIUM. - Wien : J. Kurzbeck, 1771. - [14] Bl.; 18 cm.
13.
Wir Maria Theresia... VORGESETZE... - Wien : J. Kurzbeck, 1771. - [1-27, 8] Bl.; 35 cm.
14.
VUJANOVSKI, Stefan
Deutsche Grammatik. - Wien : J. Kurzbeck, 1772. - [32], 561, [2] S.; 21 cm.
15.
JOSEPH der Zweite. - Wien : J. Kurzbeck, 1773. - 14 S., 1 Taf.; 29 cm.
16.
PHILOSOPHIE. - Wien : J. Kurzbeck, 1774. - [8], 309, [1] S., 17 Taf.; 20 cm.

17.
LAZAREVIĆ, Sava
Erste Grundlage zum deutschen Lesen. - Wien : J. Kurzbeck, 1774. - [6], 185 S.; 18 cm.
18.
MARTYROLOGIUM. - Wien : J. Kurzbeck, [1776]. - [35] S.; 23 cm.
19.
RAJIĆ, Jovan
Kleiner Katechismus. - Wien : J. Kurzbeck, [1776]. - 331 S.; 18 cm.
20.
MOENCHSREGELN. - [Wien : J. Kurzbeck, 1777]. - 10, 113 S.; 34 cm.
21.
REGULAMENT. - [Wien : J. Kurzbeck, 1777]. - 100, [42] S.; 34 cm.
22.
ANLEITUNG zur Rechenkunst. - Wien : J. Kurzbeck, 1777. - 155 S.; 18 cm.
23.
FELBIGER, Johann Ignaz von
Anleitung zur Ehrsamkeit. - Wien : J. Kurzbeck, 1777. - 263 S.; 17 cm.
24.
MARTYROLOGIUM. - Wien : J. Kurzbeck, [1778]. - [31] S., [1] Taf.; 18 cm.
25.
IRMOLOGIA. - Wien : J. Kurzbeck, 1780. - [1-3, 1-172] Bl., [1] Taf.; 23 cm.
26.
ORFELIN, Zaharija
Hundertjähriger Kalender. - Wien : J. Kurzbeck, 1783. - [2], 366 S., [9] Taf.; 21 cm.
27.
ORFELIN, Zaharija
Der erfahrene Kellermeister. - Wien : J. Kurzbeck, 1783. - 494 S.; 20 cm.
28.
MUŠKATIROVIĆ, Jovan
Erzählungen. - Wien : J. Kurzbeck, 1787. - [16], 116 S.; 18 cm.
29.
VEZILIĆ, Aleksije
Kurze Aufschrift über das ruhige Leben. - Wien : J. Kurzbeck, 1788. - [14], 1-110, 119-142, [2], 56 S., [1] Taf.; 18 cm.
30.
ALLGEMEINES Gesetz über das Verbrechen. - Wien : J. Kurzbeck, 1788. - [14], 128 S.; 21 cm.
31.
OBRADOVIĆ, Dositej
Gedicht über die Erlösung Serbiens. - Wien : J. Kurzbeck, 1789. - [8] S.; 19 cm.
32.
VERSCHIEDENE Gedichte. - Wien : J. Kurzbeck, 1790. - [1-28, 24, 31-41] Bl.; 18 cm.

33.
VLADISAVLJEVIĆ, Mihailo
Ode an den Leopold II. - Wien : J. Kurzbeck, 1791. - 21 S.; 17 cm.
34.
MARKIDES, Puljo
Bericht für die Zeitung; Bericht für den Kalender; Bericht für das Büchlein. - [Wien : J. Kurzbeck, 1791]. - [1] S.; 21 cm.
35.
DEUTSCH und illyrisches Wörterbuch. [1-2]. - Wien : J. Kurzbeck, 1791. - [21], 719, [2], 226 [bzw. 326] S., 1 Taf.; 23 cm.
36.
RAJIĆ, Jovan
Kampf des Drachen mit den Adlern. - Wien : J. Kurzbeck, 1789. - [121] S.; 18 cm.
37.
SERBISCHE Tageszeitung. Jahr 1. - Wien, 1791-1792; 21 cm.
38.
BOGDANIĆ, Mirko Daniel
Anzeige. - Wien : [s. n.], 1792. - [2] S.; 22 cm.
39.
MAKSIMOVIĆ, Mihailo
Kleine Fibel für grosse Kinder. - Wien : S. Novaković, 1792. - 47 S.; 18 cm.
40.
MRAZOVIĆ, Avram
Anleitung zur slavischen Rechtschreibung. - Wien : S. Novaković, 1792. - 61 S.; 18 cm.
41.
ORFELIN, Zaharija
Fibel. - Wien : S. Novaković, 1792. - 101, [29] S.; 19 cm.
42.
SLAVENO-SERBISCHE Zeitung. Jahr 1. - Wien : [S. Novaković], 1792-1794; 24 cm.
43.
JOSIĆ, Kozma
Die festliche Prüfung. - Wien : S. Novaković, 1793. - [8] S.; 22 cm.
44.
ANKUENDIGUNG der Ausgabe der grossen Geschichte von J. Rajić für die Abonnenten. - [Wien : S. Novaković, 1793]. - [4] S.; 22 cm.
45.
NOVAKOVIĆ, Stefan
Geschichte der tapferen slavischen Völker: Bulgaren, Serben und Kroaten. - Wien : [S. Novaković], 1793. - 15 S.; 19 cm.
46.
NOVAKOVIĆ, Stefan
Bey Stephan Edlen von Novaković... Bücher im gemeinen Band um beygesetzte Preise zu

haben. - Wien : S. Novaković, 1793. - [4] S.; 22 cm.

47.

OBRADOVIĆ, Dositej

Verschiedene belehrende Sachen. - Wien : S. Novaković, 1793. - [4], 316, [2] S., 2 Taf.; 19 cm.

48.

SERBISCHES Martyrologium. - Wien : Markides Puljo, 1793. - [82] S.; 23 cm.

49.

KLEIN, Samuel

Abhandlung über das Fasten. - Wien : S. Novaković, 1794. - [2], 66 S.; 20 cm.

50.

LJUŠTINA, Vikentije

Italienische Grammatik. - Wien : S. Novaković, 1794. - 491, [16] S.; 20 cm.

51.

MRAZOVIĆ, Avram

Anleitung zur slavischen Grammatik. - Wien : S. Novaković, 1794. - [16], 187, [3] S.; 20 cm.

52.

RAJIĆ, Jovan

Die Geschichte der verschieden slawischen Völker. Theil 1. - Wien : S. Novaković, 1794. - [48], 496, [15] S., [4] Taf.; 22 cm.

53.

RAJIĆ, Jovan

Die Geschichte der verschiedenen slawischen Völker. Theil 2. - Wien : S. Novaković, 1794. - [6], 702 S., [6] Taf.; 52 cm.

54.

RAJIĆ, Jovan

Die Geschichte der verschiedenen slawischen Völker. Theil 3. - Wien : S. Novaković, 1794. - [4], 363, [1] S., [1] Taf.; 22 cm.

55.

TEODOSIJE, Hilandarac

Lebensbeschreibung des hlg. Simeon und des hlg. Sava. - Wien : S. Novaković, 1794. - [76] S.; 25 cm.

56.

WIRKEN der heiligen Aposteln. - Wien : S. Novaković, 1795. - [1-2, 1-6, 1-231] Bl.; 31 cm.

57.

RAJIĆ, Jovan

Die Geschichte der verschiedenen slawischen Völker. Theil 4. - Wien : S. Novaković, 1795. - [1-4], 1-270, 207, [1-124] S.; 22 cm.

58.

Wir Franz der Zweite... BANKGESCHAEFTE... - Wien, 1796. - [4, 1] Bl.; 41 cm.

59.
ALLGEMEINE Verzeihung. - [Wien : s. n., 1805]. - [1] Doppelbl.; 53 cm.
60.
TEKELIJA, Sava
Die Landkarte von Serbien, Bosnien, Dalmatien, Dubrovnik, Montenegro und Grenzgebiete. - [Wien : S. Tekelija], 1805. - 1 geogr. Karte; 66 x 51 cm.
61.
DAVIDOVIĆ, Dimitrije
Anzeige. - Wien : [s. n., 1813]. - [4] S.; 25 cm.
62.
SERBISCHE Zeitung aus der kaiserlichen Stadt Wien. - [Wien] : J. Schnierer, 1813-1822; 23 cm.
63.
JAKŠIĆ, Grigorije
Das fröhliche Gedicht. - Wien : J. Schnierer, 1814. - [4] S.; 25 cm.
64.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Kleines slawisch-serbisches Gesangbuch. - Wien : J. Schnierer, 1814. - 120, [1] S., 1 Taf.; 20 cm.
65.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Alphabet der serbischen Sprache. - Wien : J. Schnierer, 1814. - XI, [1], 106, [9] S.; 20 cm.
66.
ŽIVKOVIĆ, Stefan
Die Muse der Aufklärung. - Wien : J. Schnierer, 1815. - [10], 356, [4] S., [1] Taf.; 20 cm.
67.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Serbisches Wörterbuch. - Wien : Bei Armeniern, 1818. - LXXI, [1] S., 928 Sp.; 23 cm.
68.
UNTERHALTUNGSBLATT für das Jahr 1820. - Wien : Bei Armeniern, 1820. - [14], 228 S., [1] Taf.; 15 cm.
69.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Anhang zu den St. Peterburger vergleichenden Wörterbüchern aller Sprachen. - Wien : [s. n.]. 1822. - [2], 54 S.; 25 cm.
70.
ATANACKOVIĆ, Platon
Spiegel der Menschlichkeit. Heft 1. - Wien : Bei Armeniern, 1823. - [10], 272, [8] S.; 19 cm.
71.
MAGARAŠEVIĆ, Georgije
Die politische Geschichte Europas. - Wien : Bei Mechitaristen, 1823. - VIII, [2], 338 S.; 19

cm.

72.

DANICA [Morgenstern]. Unterhaltungsblatt für das Jahr 1826. Jahr 1. - Wien : Bei Armeniern, 1826. - [24], 134 S.; 14 cm.

73.

HUFELAND, Christoph Wilhelm

Makrobiotik. Teil 1. - Wien : Bei Mechitaristen, 1826. - XXXIV, [2], 268, [10] S., 1 Taf.; 21 cm.

74.

HUFELAND, Christoph Wilhelm

Makrobiotik. Teil 2. - Wien : Bei Mechitaristen, 1826. - [4], 382, [1] S.; 21 cm.

75.

HORATIUS, Flaccus, Quintius

Über die Verselei. - Wien : M. Ch. Adolf, 1827. - 104 S.; 22 cm.

76.

STEJIĆ, Jovan

Unterhaltungen für den Verstand und das Herz. 1. - Wien : Bei Mechitaristen, 1828. - X, [2], 220, [13] S.; 21 cm.

77.

STEJIĆ, Jovan

Vorladung zum Abonnement. - Wien : [s. n.], 1828. - [4] S.; 21 cm.

78.

OBRADOVIĆ, Dositej

ABC-Buch. - Wien : Bei Mechitaristen, 1830. - 79 S.; 19 cm.

79.

MUŠICKI, Lukijan

Ode zum Geburtstag des Franz I. - Wien : Bei Mechitaristen, 1831. - [8] S.; 28 cm.

80.

RUŽICA [Röslein] für das Jahr 1831. - Wien : Bei Mechitaristen, 1831. - 79 S.; 13 cm.

81.

VIDAKOVIĆ, Milovan

Die Geschichte vom schönen Joseph. - Wien : [s. n.], 1833. - 79 S.; 19 cm.

82.

BULIĆ, Vasilije

Mathematischer Unterricht. - Wien : A. Schmidt, 1836. - 87 S.; 19 cm.

83.

SERBISCHES Morgenrot. Unterhaltungsblatt für das Jahr 1836. - Wien : Bei Mechitaristen, 1836. - 215, [9] str., [1] Taf.; 14 cm.

84.

GRUJIĆ, Grigorije

Vorladung der Serbischen Zora (Morgenröte). - Wien : [s. n.], 1837. - [1] S.; 18 cm.

85.
THAL, Emanuel
Serbiens Neuzeit. - Wien : Tendler & Schäfer, 1840. - [2], VIII, 196 S., 1 Bl. mit Tab.; 20 cm.
86.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Serbische Volkslieder. Buch 1. - Wien : Bei Armeniern, 1841. - [2], XIV, 640 S.; 21 cm.
87.
PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar
Drei Tage in Trieste. - Wien : Bei Armeniern, [1844]. - [6] S.; 26 cm.
88.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Briefe an den hochhehrwürdigen Herrn Platon Atanacković über die serbische Rechtschreibung. - Wien : Bei Armeniern, 1845. - 95 S.; 22 cm.
89.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Serbische Volkslieder. Buch 2. - Wien : Bei Armeniern, 1845. - [8], 664 S.; 21 cm.
90.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Serbische Volkslieder. Buch 3. - Wien : Bei Armeniern, 1846. - [8], 592 S.; 21 cm.
91.
METZL, Heinrich
Staniza. - Wien : Schmidt u. Leo, 1847. - 63, [1] S.; 23 cm.
92.
METZL, Heinrich
Stanica. - Wien : Bei Armeniern, 1847. - 56 S.; 23 cm.
93.
MILANKOVIĆ, Uroš
Menschen-Aufklärung. - Wien : Bei Armeniern, 1847. - [24], 95 S.; 19 cm.
94.
Das NEUE Testament. - Wien : Bei Armeniern, 1847. - [4], XV, [1], 607 S.; 23 cm.
95.
PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar
Der Bergkranz. - Wien : Bei Mechitaristen, 1847. - [8], 116 S., [1] Taf.; 26 cm.
96.
RADIČEVIĆ, Branko
Gedichte. 1. - Wien : Bei Armeniern, 1847. - 162, [10] S.; 22 cm.
97.
SCHILLER, Friedrich von
Wilhelm Tell. - Wien : Bei Armeniern, 1847. - 188, [10] S.; 19 cm.

98.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović

Schatzkästlein für Geschichte, Sprache und Sitten der Serben aller drei
Religionsbekenntnisse. - Wien : Bei Armeniern, 1849. - [4], 154 S., [1] Taf.; 22cm.

99.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović

Serbische Volkssprüche. - Wien : Bei Armeniern, 1849. - LIII, [1], 388 S.; 22 cm.

100.

NIKOLIĆ, Isidor

Wojwodschaft der österreichischen Serben. - Wien : Bei Armeniern, 1849. [8], 175 S.; 23
cm.

101.

KAISERLICHES Patent für die Wojwodschaft Serbien. - Wien : Bei Armeniern, 1849. - 30
S.; 21 cm.

102.

ALLGEMEINES bürgerliches Gesetzbuch. Teil 1. - Wien : Hof- und Staatsdruckerei, 1849.
- [12], 84 S.; 22 cm.

103.

STOJAČKOVIĆ, Aleksandar

Eigentümlichkeiten des Lebens vom serbischen Volk. - Wien : Bei Armeniern, 1849. -
VIII, 145 S.; 21 cm.

104.

DANIČIĆ, Đura

Kleine serbische Grammatik. - Wien : Bei Armeniern, 1850. - [4], 79, [12] S.; 24 cm.

105.

DANIČIĆ, Đura

Erzählungen aus dem Alten und Neuen Testament. - Wien : Bei Armeniern, 1850. - 274,
[6] S.; 17 cm.

106.

PETRANOVIĆ, Božidar

Über das Österreichische Bürgergesetzbuch. - Wien : Hof- und Staatsbuchdruckerei,
1850. - [8], 47 S.; 24 cm.

107.

PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar

Đurišić Turm und Aleksić Wachturm. - Wien : Bei Armeniern, 1850. - 36 S.; 23 cm.

108.

ALLGEMEINES staatliches Gesetzblatt. - Jahr 1. - Wien : K. u. k. Hof- und
Staatsbuchdruckerei, 1850-1852; 28 cm.

109.

SUBOTIĆ, Jovan

Einige Grundzüge aus der Geschichte der serbischen Literatur. - Wien : Wenedikt, 1850. -
56 S.; 18 cm.

110.
ATANACKOVIĆ, Bogoboj
Knospen. Heft 1, Zwei Idolen. Teil 1. - Wien : Bei Armeniern, 1851. - [6], 152 S.; 19 cm.
111.
BETRACHTUNGEN über das Fürstenthum Serbien. - Wien : J. F. Gress, 1851. 85, [2] S.;
19 cm.
112.
Die ORTODOXEN morgenländischen Erzbischöfe sollte man in Wien wie Einheimische
aufnehmen, weil sie oft in der kaiserlichen Hauptstadt verweilen... - [Wien : s. n., 1851]. -
[3] S.; 28 cm.
113.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Serbisches Wörterbuch. - Wien : [s. n.], 1851. - [2] S.; 29 cm.
114.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Serbisches Wörterbuch. - Wien : Bei Armeniern, 1852. - [16], 862, [1] S.; 23 cm.
115.
Die OBRENOVICI. - Wien : Bei Armeniern, 1852. - 38 S., [6] Taf.; 24 cm.
116.
RAŠIĆ, Milan David
Kosmajka oder Geschichte Serbiens. - Wien : Bei Armeniern, 1852. - 120 S., [1] Taf.; 20
cm.
117.
SVETOVID. - Wien : Bei Armeniern, 1852-1869. - 41 cm.
118.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Serbische Volksmärchen. - Wien : Bei Armeniern, 1853. - [4], XII, 263 S.; 20 cm.
119.
SUBOTIĆ, Jovan
Lesebuch. Heft 1. - Wien : Schulbucherverlag, 1853. - 571 S.; 21 cm.
120.
SUBOTIĆ, Jovan
Lesebuch. Heft 2. - Wien : Schulbucherverlag, 1853. - 582 S.; 21 cm.
121.
DUMAS, Alexander
Graf von Monte Christo. - Wien : L. Sommer, 1854. - [6], 196 S., [4] Taf.; 18 cm.
122.
ANTHOLOGIE oder Lesebuch. - Wien : [s. n.], 1855. - [1-2, 1-448, 1] Bl.; 35 cm.
123.
PENTIKOSTARION. - Wien : [s. n.], 1855. - [1, 1-323, 1] Bl.; 35 cm.
124.
SVETOZOR (Das Panorama). - Wien : Bei Armeniern, 1855-1856; 32 cm.

125.

SUBOTIĆ, Jovan

Serbisches Lesebuch für Gymnasien. Buch 1. - Wien : Schulbücherverlag, [1855]. - 321, [3] S.; 21 cm.

126.

SERBISCHER Kalender für das Schaltjahr 1856. - Wien : Bei Armeniern, [1856]. - 86, [2] S.; 19 cm.

127.

STRATIMIROVIĆ, Đorđe

Die Reformen in der Türkei. - Wien : E. Hügel, 1856. - [4], 124 S.; 23 cm.

128.

ATANACKOVIĆ, Platon

Rechenbuch für die 3. Klasse der serbischen Volksschulen. - Wien : L. Grund, 1857. - 98 S.; 18 cm.

129.

ATANACKOVIĆ, Platon

Schul- und Hausbibel. [Teil 1], Das alte Testament. - Wien : Bei Mechitaristen, 1857. - XII, 317, [1] S., [21] Taf.; 21 cm.

130.

ATANACKOVIĆ, Platon

Schul- und Hausbibel. [Teil 2], Das neue Testament. - Wien : Bei Mechitaristen, 1857. - [4], 333 S., [23] Taf.; 21 cm.

131.

ATANACKOVIĆ, Platon

Katechismus für obere Schulklassen. - Wien : Schulbücherverlag, 1858. - IV, 134 S.; 18 cm.

132.

NATOŠEVIĆ, Đorđe

Handbuch für den Elementarunterricht in der Volksschule. - Wien : Schulbücherverlag, 1858. - XVI, 375, [1] S.; 21 cm.

133.

UTJEŠINOVIĆ-OSTROŽINSKI, Ognjeslav

Die Hauskommunionen der Südslaven. - Wien : F. Manz & Com., 1859. - [4], 277, [1] S.; 23 cm.

134.

ATANACKOVIĆ, Platon

Praktisches deutsches Sprachbuch für die IV. Klasse. - Wien : L. Grund, 1860. - [2], 201, [1] S.; 18 cm.

135.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović

Rechtsrat zur Zeit von Karadorđe. - Wien : Bei Armeniern, 1860. - [2], III, 178 S.; 23 cm.

136.

GRUNDZUEGE für die Gründung der morgenländischen orthodoxen serbischen Kirchengemeinde in Wien. - Wien : L. Grund, 1860. - 3 S.; 24 cm.

137.

UTJEŠINOVIĆ-OSTROŽINSKI, Ognjeslav

Nedeljko. - Wien : Bei Armeniern, 1860. - IV, 181 S.; 17 cm.

138.

ATANACKOVIĆ, Platon

Erstes sprachliches Lesebuch für serbische Volksschulen der Österreichischen Monarchie. - Wien : L. Grund, 1861. - 175, [1] S.; 18 cm.

139.

SHAKESPEARE, William

Venus und Adonis. - Wien : bei Armeniern, 1861. - 69 S.; 19 cm.

140.

KANITZ, Felix

Byzantische Denkmäler in Serbien. - Wien : K. u. k. Hof- und Staatsbuchdruckerei, 1862. - [2], 28 S., [11] Taf.; 57 cm.

141.

KANITZ, Felix

Literaturanzeige. - Wien : [s. n.], 1862. - [2] S., [1] Bl.; 29 cm.

142.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović

Serbische Volkslieder. Buch 4. - Wien : Bei Armeniern, 1862. - [16], 545 S., [1] Taf.; 24 cm.

143.

STANKOVIĆ, Kornelije

Der orthodoxe Kirchengesang bei dem serbischen Volk. - Wien : F. Ofner, 1862. - 1 Partiture (32 S.); 33 cm.

144.

STANKOVIĆ, Kornelije

Serbische Volkslieder. - Wien : F. Ofner, [1862]. - 1 Partiture (38 S.); 33 cm.

145.

VUKIĆEVIĆ, Nikola Đ.

Der Spiegel christlicher Wohltat. - Wien : K. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1863. - [2], 170 S.; 21 cm.

146.

STANKOVIĆ, Kornelije

Serbische Volkslieder. - Wien : [s. n.], 1863. - [1] S.; 29 cm.

147.

ĐORĐEVIĆ, Vladan

Am Grabe des Dr. Vuk Stef. Karadžić. - Wien : Bei Armeniern, 1864. - [7] S.; 23 cm.

148.

Die PSALMEN Davids. - Wien : A. Reihard, 1864. - 151 S.; 16 cm.

149.

PUCIĆ, Medo

Cvijeta (Flora). - Wien : L. Sommer, 1864. - 94 S.; 21 cm.

150.

SANDIĆ, Aleksandar

Rede bei dem Begräbniss des Vuk Stefanović Karadžić. - Wien : Bei Armeniern, 1864. - [24] S.; 22 cm.

151.

SCHLÖZER, August Ludwig

Vorschule für die Geschichte der ganzen Welt. Buch 1-[2]. - Wien : L. Sommer, 1864. - 202 S.; 18 cm.

152.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović

Serbische Volkslieder. Buch 5. - Wien : L. Sommer, 1865. - [4], 559 S.; 22 cm.

153.

STEIHAUSER, A.

Karte der Ungarn. - Wien, 1865.- 1 Karte; 80 x 54 cm.

154.

UTJEŠENOVIĆ-OSTROŽINSKI, Ognjeslav

Einladung. - Wien : L. Sommer, [1865]. - [4] S.; 31 cm.

155.

BARTENSTEIN, Johann Christoph

Kurzer Bericht über den Zustand des illyrischen Volkes. - Wien : Bei Armeniern, 1866. - XXXII, 120 S.; 26 cm.

156.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović

Serbische Volkslieder aus der Herzegowina. - Wien : A. Karadžić, 1866. - XVI, 359, [9] S.; 21 cm.

157.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović

Leben und Gewöhnheiten des serbischen Volkes. - Wien : A. Karadžić, 1867. - X, 365 S.; 21 cm.

158.

MILL, John Stuart

Über die Freiheit. - Wien : Bei Armeniern, 1868. - XIII, [5], 145 S.; 24 cm.

159.

Das HOECHSTE Erlass von 10. August 1868 über die Beschlüsse des Volksversammlungs. - Wien : Bei Armeniern, 1868. - 63 S.; 34 cm.

160.

NATOŠEVIĆ, Đorđe

Fibel für serbische Schulen in Österreichischer Monarchie. - Wien : Schulbücherverlag, 1868. - [2], 89, [1] S.; 18 cm.

161.
GRČIĆ, Jovan Milenko
Gedichte. Teil 1. - Wien : L. Sommer, 1869. - 223, [1] S.; 17 cm.
162.
KARADŽIĆ, Ana
Literaturanzeige. - Wien : L. Sommer, 1869. - [2] S.; 28 cm.
163.
STOJANOVIĆ, Mijat
Obstbau. - Wien : Schulbücherverlag, 1869. - 75 S.; 23 cm.
164.
JOVANOVIĆ-ZMAJ, Jovan
Gedichte von Mirza Šafija. - Wien : Đ. Rajković, 1871. - VIII, 142 S.; 14 cm.
165.
RAJKOVIĆ, Đorđe
Facsimiles der Handschriften der bedeutenden Serben. Heft 1. - Wien : Đ. Rajković, 1871.
- IV, 10, [34] S.; 26 cm.
166.
UTJEŠINOVIĆ-OSTROŽINSKI, Ognjeslav
Nympe von Ostrožin. - [Wien] : L. Sommer, 1871. - XIV, [2], 324 S.; 18 cm.
167.
KARADŽIĆ, Vuk Stefanović
Deutsch-serbisches Wörterbuch. - Wien : A. Karadžić, 1872. - IV, 252 S.; 22 cm.
168.
MILETIĆ, Svetozar
Memorandum, gerichtet an die europäischen christlichen, die Pariser Verträge garantirenden
Grossmächte... - Wien : Bei Mechitaristen, 1873. 19. S.; 19 cm.
169.
SRBADIJA (Serben). Jahr 1. - Wien : Bei Armeniern, 1874-1883. - 39 cm.
170.
BOŠKOVIĆ, Stojan
Weltgeschichte und Naturwissenschaften. - Wien : Bei Armeniern, 1875. - 29 S.; 17 cm.
171.
"ZORA" (Morgenröte). - Wien : J. S. Kovačev, 1875. - 174, [1] S.; 21 cm.
172.
MLADA Srbadija (Junge Serben). Jahr 1. - Wien : Bei Armeniern, 1876. - 39 cm.
173.
SRPSKA zora (Serbische Morgenröte). Jahr 1. - Wien : Bei Armeniern, 1876-1881. - 31 cm.
174.
GOPČEVIĆ, Spiridon
Der Krieg Montenegros gegen die Pforte im Jahre 1876. - Wien : J. W. Seidel & Sohn,
1877. - [6], 146 [i. e. 145], [4] S., [1] Bl. mit Plänen; 24 cm.

175.
LJUBIŠA, Stefan Mitrov
Vuk Dojčević Geschichten. - [Wien] : "Srpska zora", 1877. - 32 S.; 20 cm.
176.
STEFANOVIĆ, Jovan
Die Save mit allen Nebenflüssen von der Quelle bis zur Mündung. - Wien : [s. n.], 1877.
- 1 Karte; 52 x 63 cm.
177.
VALTROVIĆ, Mihailo
Mitteilungen über neue Forschungen auf dem Gebiete serbischer Kirchenbaukunst. -
Wien : Lehmann & Wentzel, 1878. - 23 S., [1] Taf.; 29 cm.
178.
LJUBIŠA, Stefan Mitrov
Lebenslauf. - [Wien] : "Srpska zora", 1878. - 36 S.; 20 cm.
179.
ČIŽEK, Dragutin
Die Unabhängigkeit Serbiens. - Wien : Jos. Eberle & Co. , 1878; 33 cm.
180.
MARINKOVIĆ, Josif
Klangvolle Lieder. - Wien : Jos. Eberle & Co., 1879. - 5 S.; 31 cm.
181.
STEFANOVIĆ-VILOVSKI, Todor
Ein Blättchen aus der serbischen Literatur. - Wien : Bei Armeniern, 1879. - 18 S.; 21 cm.
182.
MANOJLOVIĆ, Svetozar
Serbische Frauenlieder. - Wien : C. Fischer, 1882. - [6], 43 S.; 16 cm.
183.
NENADOVIĆ, Konstantin N.
Leben und Taten des grossen Đorđe Petrović Kara-Đorđe. Buch 1. - Wien : J. N.
Wernai, 1883. - LXV, 548 S, [9] Taf.; 24 cm.
184.
DALMATINER. Jahr 1. - Wien : F. Jasper, 1883-1884; 30 cm.
185.
PROZEDUR der festlichen Übertragung der leiblichen Reste von Branko Radičević aus
Wien nach Stražilovo. - Wien und Karlovci, [1833]. - [4] S.; 24 cm.
186.
NENADOVIĆ, Konstantin N.
Leben und Taten des grossen Đorđe Petrović Kara-Đorđe. Buch 2. - Wien : J. N.
Wernai, 1884. - LXVIII, 842 S.; 24 cm.
187.
STEFANOVIĆ-VILOVSKI, Todor
Die Serben im südlichen Ungarn, in Dalmatien, Bosnien und in der Herzegowina. - Wien

- : Teschen Verlag, 1884. - [12], 403 S.; 23 cm.
188.
MANOJLOVIĆ, Svetozar
Serbische Dichtungen. - Wien : C. Fischer, 1885. - VI, 112 S.; 18 cm.
189.
ŽUJOVIĆ, Jovan
Geologische Übersicht des Königreiches Serbien. - Wien : A. Hölder, 1886. - 56 S., 1
Karte; 27 cm.
190.
PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar
Der Bergkranz. - Wien : C. Konegen, 1886. - VII, [1], 122 S.; 23 cm.
191.
TOLINGER, Robert
Dem montenegrinischen Soldat. - Wien : Jos. Eberle & Co., [s. a.]. - 1 Partiture (5 S.); 29
cm.
192.
NEMANJA. - Jahr 1. - Wien : J. N. Wernai, 1887-1888? - 38 cm.
193.
GESAENGE für zwei Stimmen. 1. - Wien : J. Eberle, 1887. - 1 Partiture (12 S.); 26 cm.
194.
BLAŽEK, Dragutin
Wissenschaft der Hauptbegriffe der Musik. - Wien : J. N. Wernai, 1889. - 58, [1] S.; 25 cm.
195.
GOPČEVIĆ, Spiridon
Makedonien und Alt-Serbien. - Wien : L. W. Seidel & Sohn, 1889. - VII, [1], 511, [1] S, 13
Taf., V Karten; 30 cm.
196.
DUKIĆ, Avram
Ein Rückblick auf die Geschichte der österreichisch-ungarischen Donauflotte. - Wien :
Verlag der Österr.-ungar. Wehr-Zeitung "Der Kamerad", 1889. - 57 S.; 17 cm.
197.
GOPČEVIĆ, Spiridon
Die Wahrheit über Makedonien. - Wien : Welt, 1890. - 56 S.; 21 cm.
198.
STATUTE des Vereins für Unterstützung der armen Serben an den Hochschulen in
Wien. - Wien : J. N. Wernai, 1890. - 8 S.; 17 cm.
199.
VUKIĆEVIĆ, Đura
Vier serbische Romanzen. - Wien : F. Jasper, [1892]. - 31, [1] S.; 20 cm.
200.
MANOJLOVIĆ, Svetozar
Schwertlilien. - Wien : Bei Mechitaristen, 1892. - 46, [2] S.; 15 cm.

201.

VUČETIĆ, Marija

Seltenere Formen der Tabes dorsalis und Verhalten der Patellarsehnenreflexe bei Tabes cervicalis. - Wien : J. Šafar, 1893. - [2], 75 S.; 23 cm.

202.

GRUBIĆ, Stevo

Die Landkarte des Erzbischofstums von Karlovci. - Wien : C. Loos, 1893. - 1 Karte; 47 x 63 cm.

203.

RUVARAC, Ilarion

Katharina, die Tochter Tvrtko's I. - Wien : C. Gerold's Sohn, 1894. - [2], 6 S.; 28 cm.

204.

RUVARAC, Ilarion

Die Privilegien des Hauses Ohmučević-Grgurić. - Wien : C. Gerold's Sohn, 1894. - [2], 13, [1] S.; 29 cm.

205.

SERBISCHE Klänge. - Wien : J. Eberle, [1894]. - 7 S.; 35 cm.

206.

SUBOTIĆ, Vojislav

Zur Kenntniss der perisplenischen Blutcysten. - Wien : G. Gistel, 1894. - 4 S.; 25 cm.

207.

KOSTIĆ, Lazar

Südslavische Volksschauspiele primitivster Art. - Wien : C. Gerold's Sohn, 1895. - 6 S.; 29 cm.

208.

RUVARAC, Ilarion

Zwei bosnische Königinnen. - Wien : C. Gerold's Sohn, 1895. - 17 S.; 29 cm.

209.

STEFANOVIĆ-VILOVSKI, Todor

General Stephan Šuplikac de Vitez. - Wien : R. Brzezowsky & Söhne, 1895. - 20 S.; 24 cm.

210.

MANDIĆ, Simo

Methode und Apparat zur anschaulichen Entwicklung des Pythagoräischen Lehrsatzes. - Wien : A. Pichler's Witwe & Sohn, [1896]. - 30 S., 1 Taf.; 23 cm.

211.

MILAŠ, Nikodim

Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. - Wien : K. Gorischek. - XVI, 621, [2] S.; 27 cm.

212.

MIROSLAVS Evangelium. - Wien : A. Holzhausen, [1897]. - [IX], [2], 229 S.; 48 cm.

AUTORSKI REGISTAR

AUTORENREGISTER

Atanacković, Bogoboj 110
Atanacković, Platon 70, 128, 129, 130, 131, 134, 138
Bartenstein, Johann Christoph (Bartenstajn, Johan Kristof) 155
Blažek, Dragutin 194
Bogdanić, Mirko Daniel 38
Bošković, Stojan 170
Bulić, Vasilije 82
Čížek, Dragutin 179
Davidović, Dimitrije 61
Daničić, Đura 104, 105
Dumas, Alexandre (Dima, Aleksandar) 121
Đorđević, Vladan 147
Đukić, Avram 196
Džefarović, Hristofor 1, 2, 8
Felbiger, Johann Ignaz von (Felbiger, Johan Ignac fon) 23
Georgijević, Jovan 11
Gopčević, Spiridon 174, 195, 197
Grubić, Stevo 202
Grujić, Gligorije 84
Grčić, Jovan Milenko 161
Horatius Flaccus, Quintus (Horacije Flak, Āvint) 75
Hufeland, Christoph Wilhelm (Hufeland, Kristof Vilhelm) 73, 74
Jakšić, Grigorije 63
Jovanović-Zmaj, Jovan 164
Josić, Kozma 43
Kanitz, Felix (Kanic, Feliks) 140, 141
Karadžić, Ana 162
Karadžić, Vuk Stefanović 64, 65, 67, 69, 86, 88, 89, 90, 98, 99, 113, 114, 118, 135, 142,
152, 156, 157, 167
Klein, Samuel (Klajn, Samuel) 49
Kostić, Lazar 207
Lazarević, Sava 17
Ljubiša, Stefan Mitrov 175, 178
Ljuština, Vikentije 50
Magarašević, Georgije 71
Maksimović, Mihailo 39
Mandić, Simo 210
Manojlović, Svetozar 182, 188, 200

Marinković, Josif 180
Markides Puljo 34
Metzl, Heinrich (Mecl, Hajnrih) 91, 92
Milanković, Uroš 93
Milaš, Nikodim 211
Miletić, Svetozar 168
Mill, John Stuart (Mil, Džon Stjuart) 158
Mrazović, Avram 40, 51
Mušicki, Lukijan 79
Muškatirović, Jovan 28
Natošević, Đorđe 132, 160
Nenadović, Konstantin N. 183, 186
Nikolić, Isidor 100
Novaković, Stefan 45, 46
Obradović, Dositej 31, 47, 78
Orfelin, Zaharija 26, 27, 41
Petranović, Božidar 106
Petrović Njegoš, Petar 87, 95, 107, 190
Pucić, Medo 149
Radičević, Branko 96
Rajić, Jovan 19, 36, 52, 53, 54, 57
Rajković, Đorđe 165
Rašić, Milan David 116
Ruvarac, Ilarion 203, 204, 208
Sandić, Aleksandar 150
Schiller, Friedrich von (Šiler, Fridrih fon) 97
Schlözer, August Ludwig (Šlecer, August Ludvig) 151
Shakespeare, William (Šekspir, Vilijam) 139
Stanković, Kornelije 143, 144, 146
Stefanović-Vilovski, Todor 187, 209
Steihauser, A. 153
Stejić, Jovan 76, 77
Stefanović, Jovan 176
Stefanović-Vilovski, Todor 181
Stojačković, Aleksandar 103
Stojanović, Mijat 163
Stratimirović, Đorđe 127
Subotić, Jovan 109, 119, 120, 125

Subotić, Vojislav 206
Tekelija, Sava 60
Teodosije Hilandarac 55
Thal, Emanuel (Tal, Emanuel) 85
Tolinger, Robert 191
Utješinović-Ostrožinski, Ognjeslav 133, 137, 154, 166
Valtrović, Mihailo 177
Vezilić, Aleksije 29
Vidaković, Milovan 81
Vladisavljević, Mihailo 33
Vujanovski, Stefan 14
Vukićević, Nikola Đ. 145
Vukićević, Đura (Vid) 199
Vučetić, Marija 201
Živković, Stefan 66
Žujović, Jovan M. 189

ILUSTRACIJE

143

ILLUSTRATIONEN

СТЕМАТОГРАФІА,
ЮЖЕ ВЗВІСНЮПАМАТЪ,
БЛГО ПОЛУЧНАГО ПОТВЕРЖЕНІА,
СВІДІШЕМОУ: БЛЖЕННІИШЕМОУ, ГДНЪ ГДНЪ,
АРСЕНІЮ ЧЕТВЕРТМУ,
АРХІЕПІПХ ПЕКЪМЪ,
ВСІХЪ СЕРБЪВЪ БОЛГАРЪВЪ ЗАПАДНА
ГО ПОМОРІА, ДАЛМАЦІИ БОСНЫ ОБОПЪ
ДЪНАА, ИЦІЛАГО ИЛУВКА,
ПАТРІАРХЪ
ГДНЪ ГДНЪ МИЛОСТИВІИШЕМОУ
ХРИСТОФОРЪ ЖЕФАРОВИЧЪ ИЛУВКА РАСІАНСКОІ
ОБІШІИ ЗВІРАФЪ ВЕСПОМОМО ПІПИСЕТОУ,
И ВО ЗАЛОГА СЫНОВСКОГО БІЛО
ГОДІНА ДІДЕТОУ.
ВЪІВННІИ 1742

2

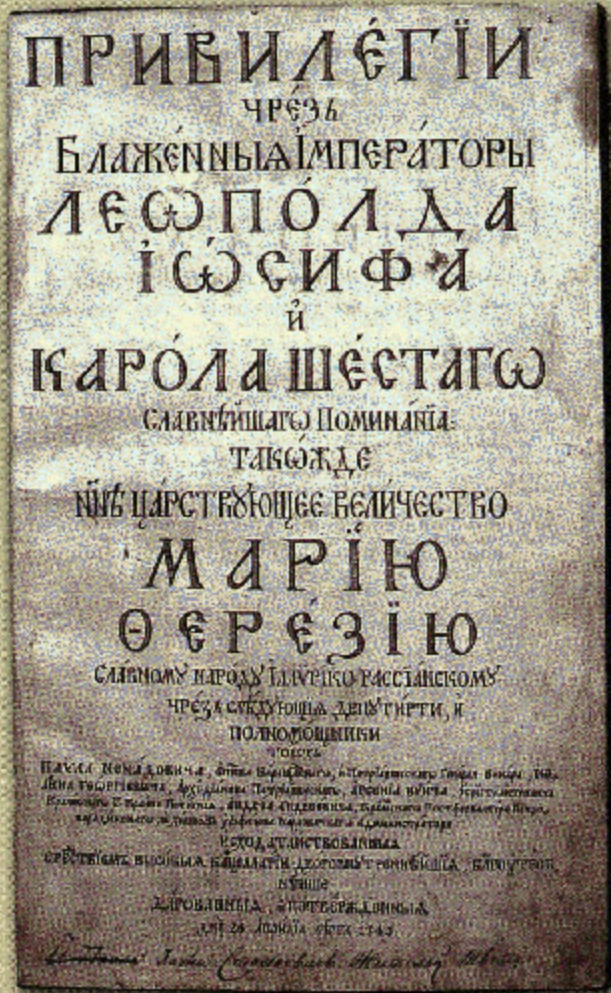
144

2

4

7

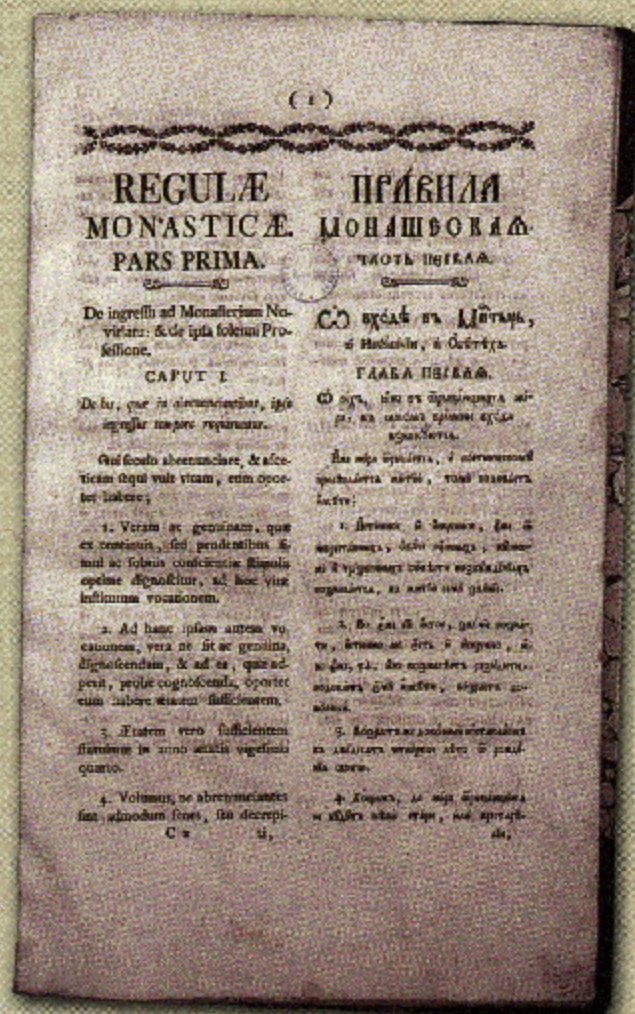
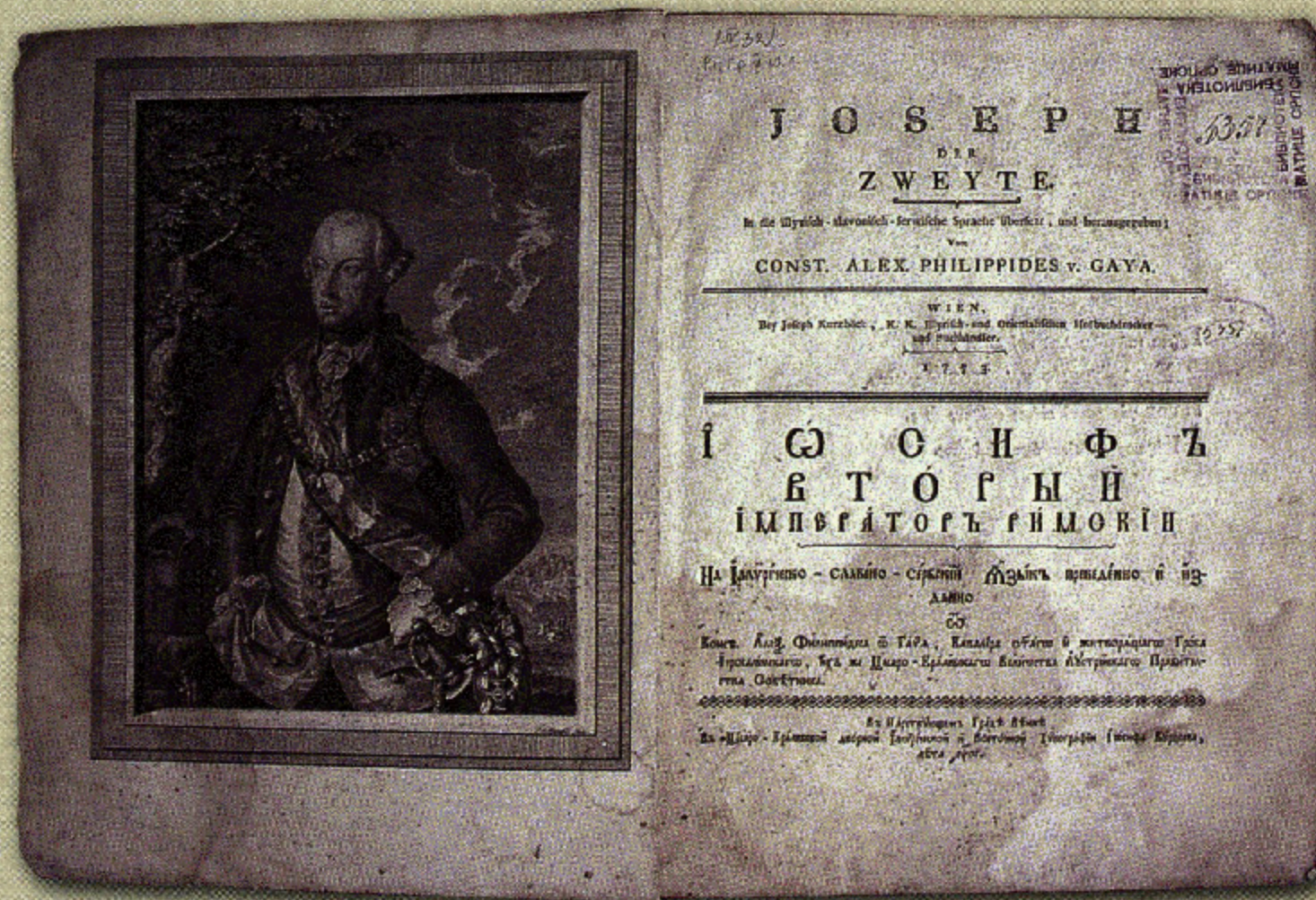
8

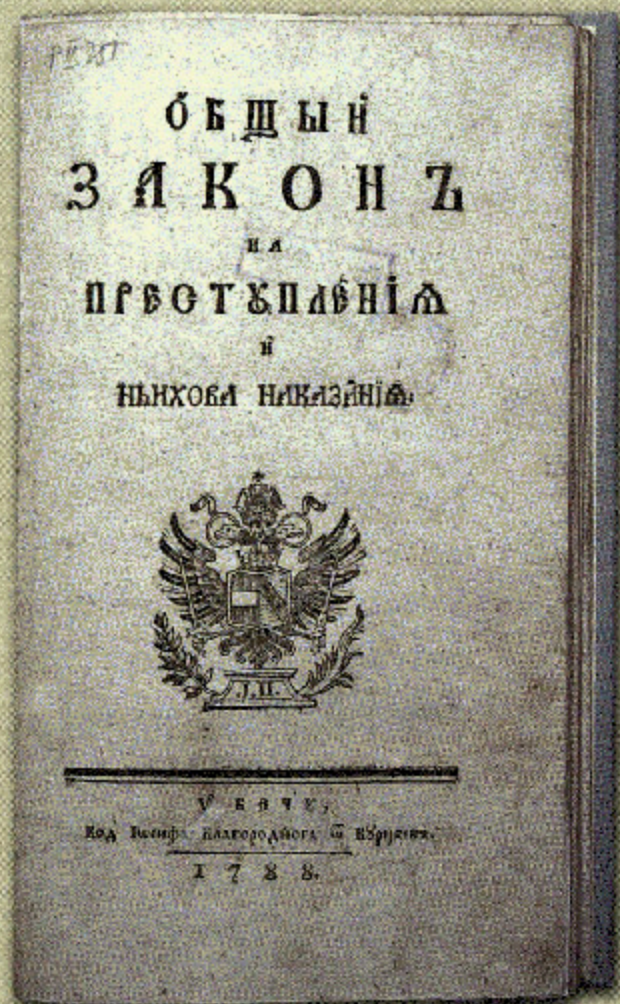

9

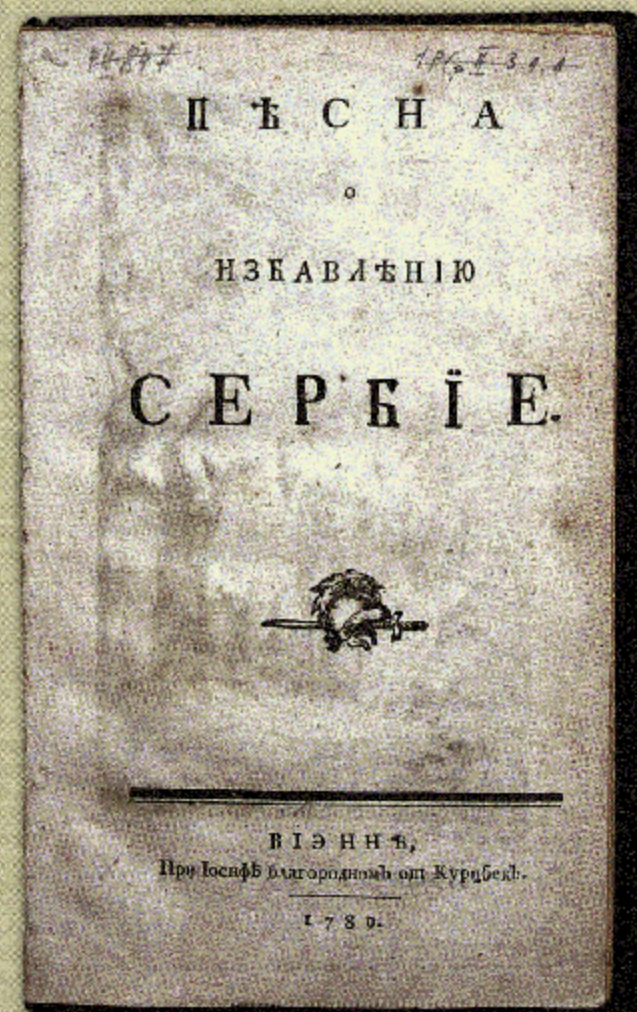

14

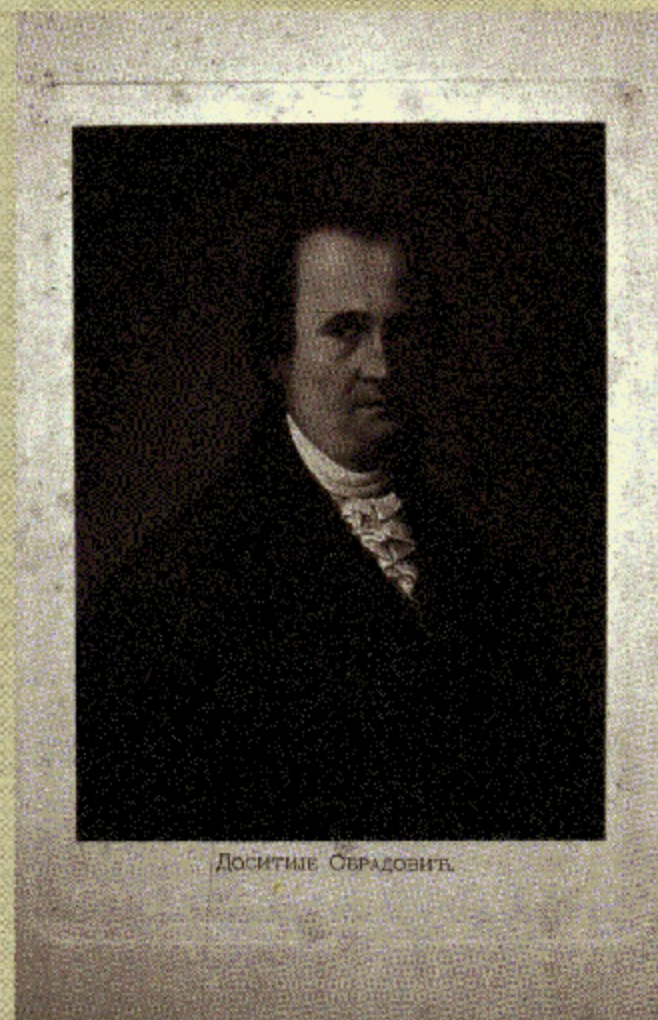
30

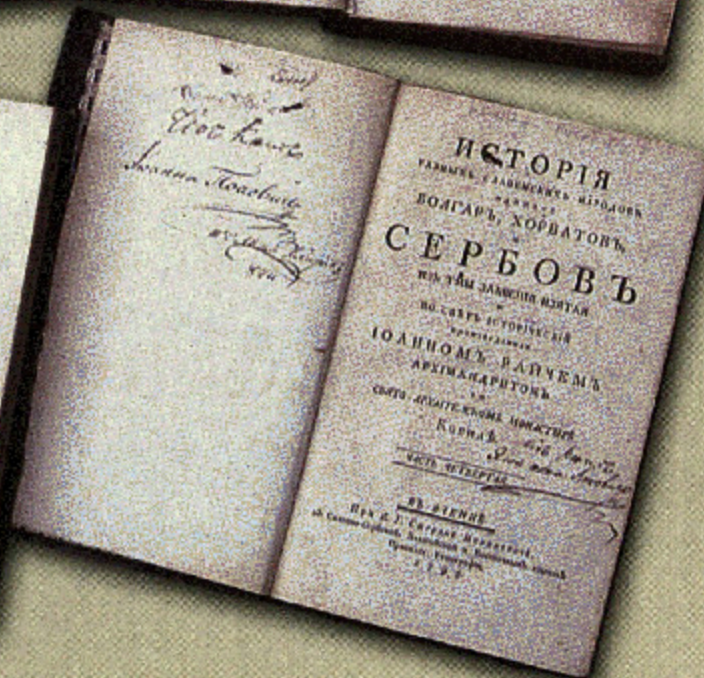
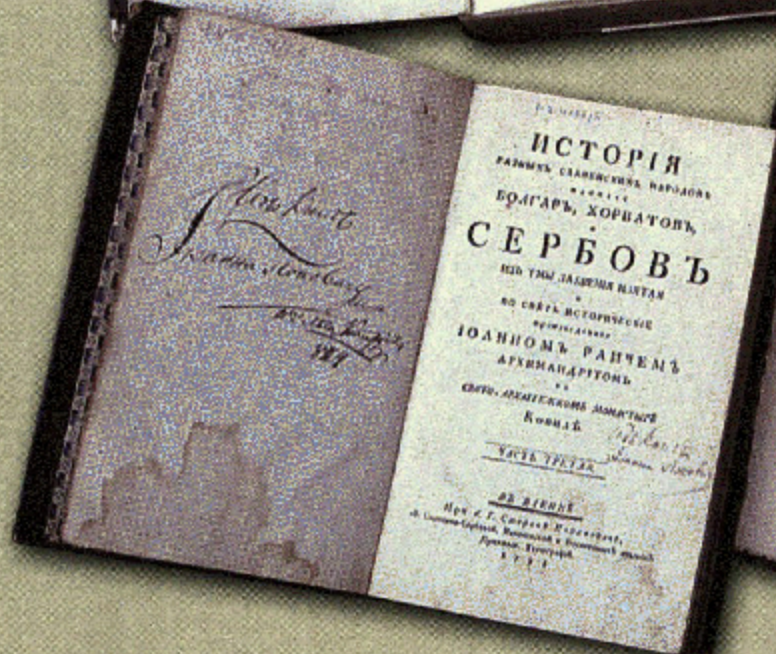
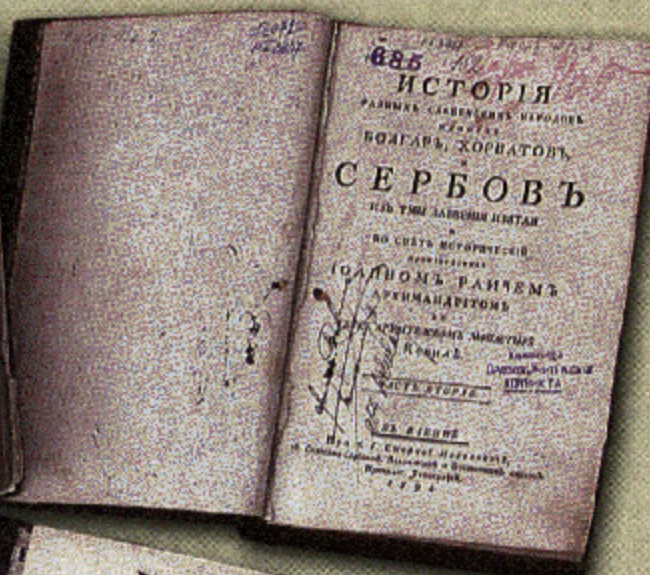
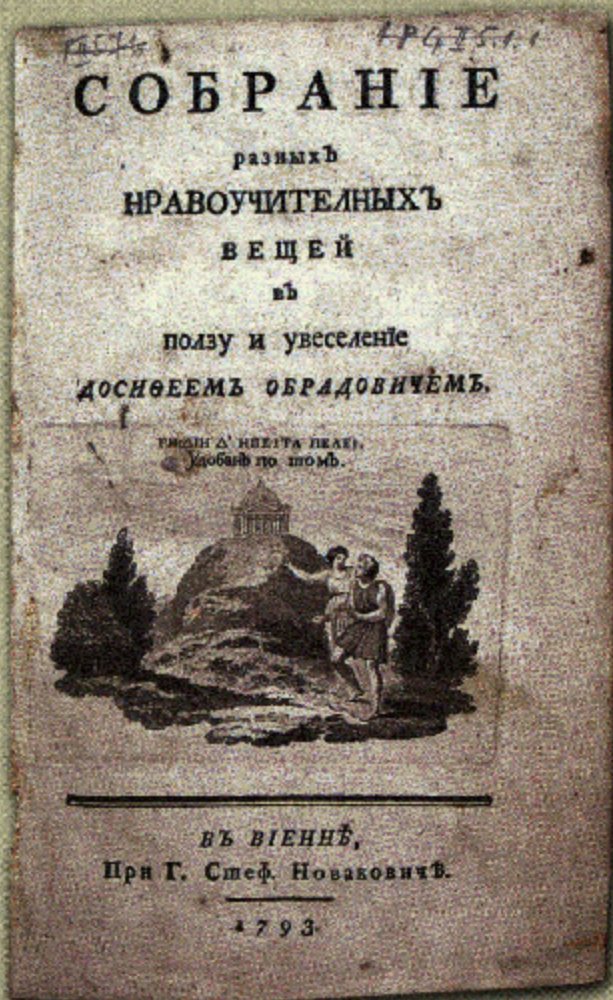
31

31

Dositej Obradović

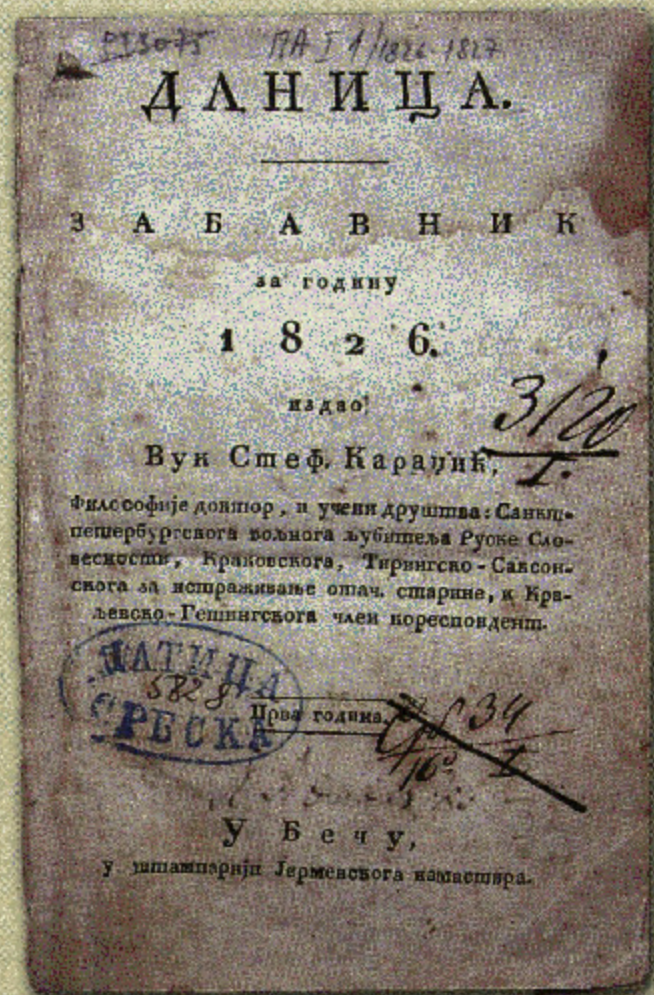

70

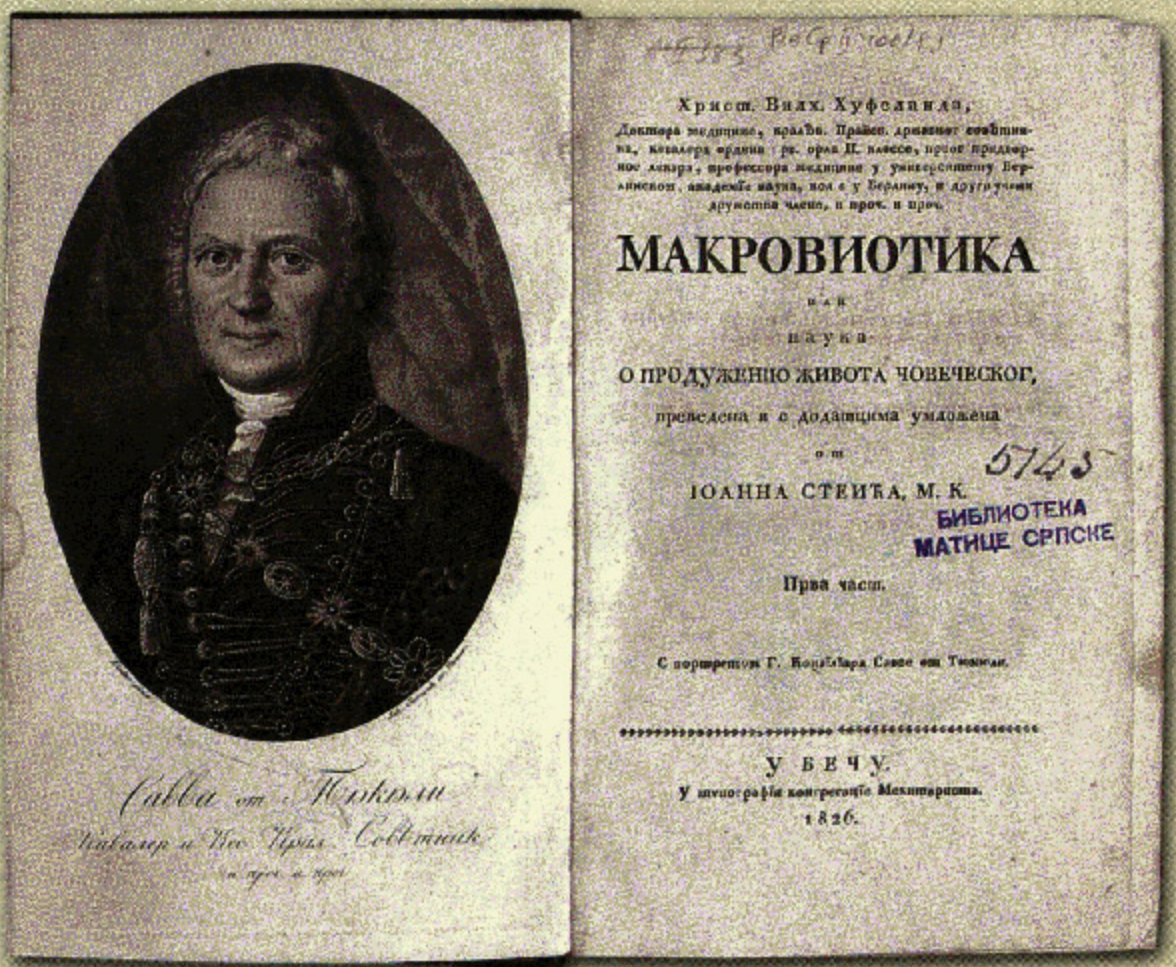

Platon Atanacković

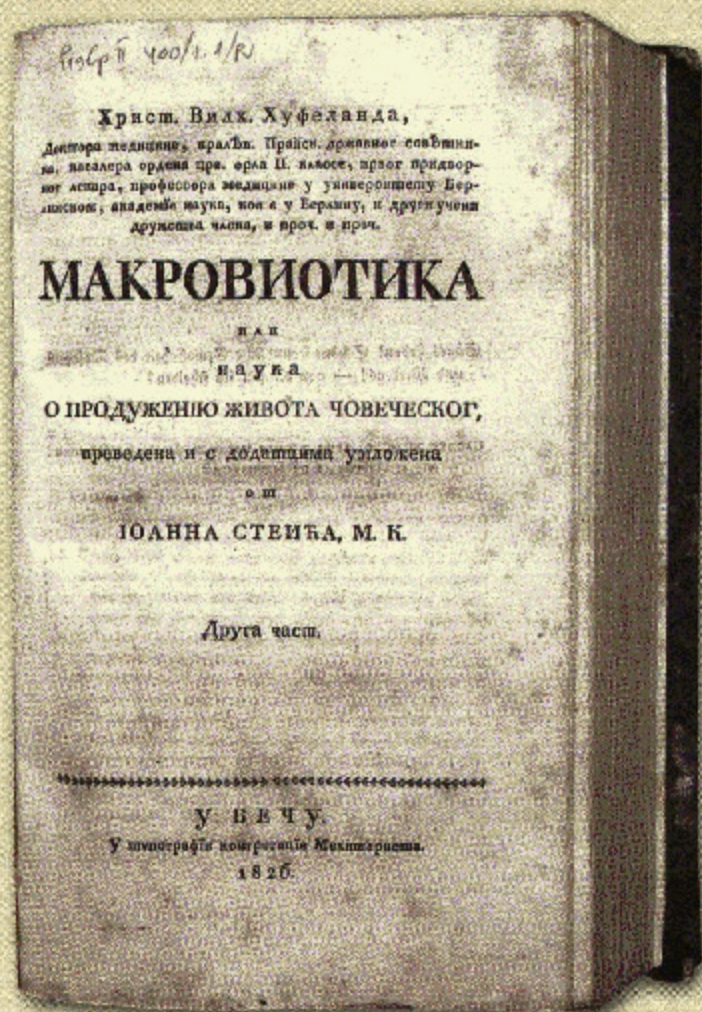
152

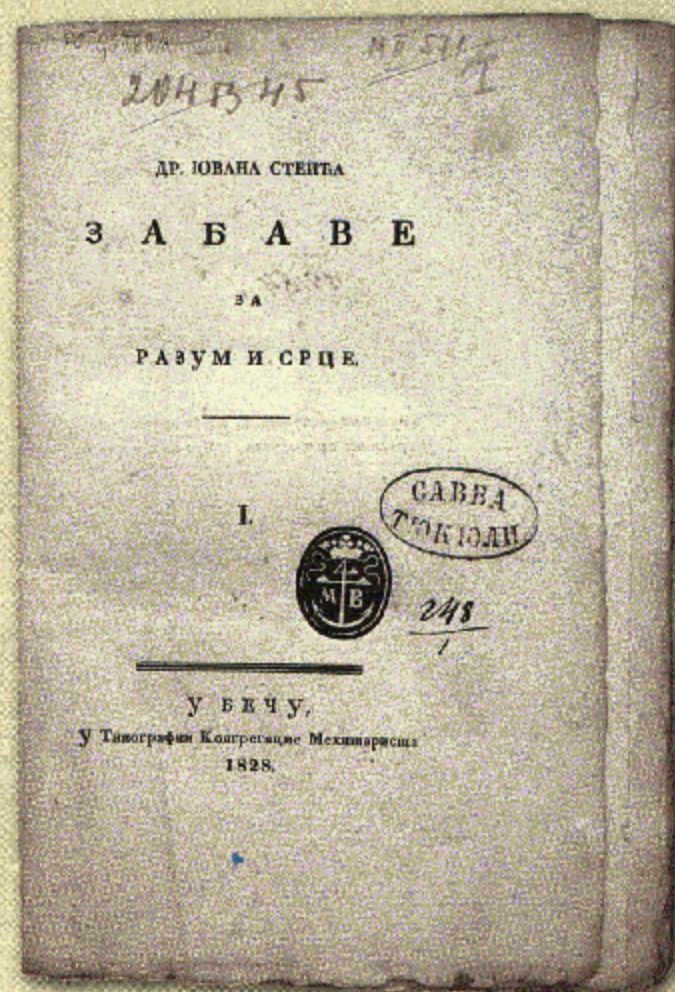
72

73

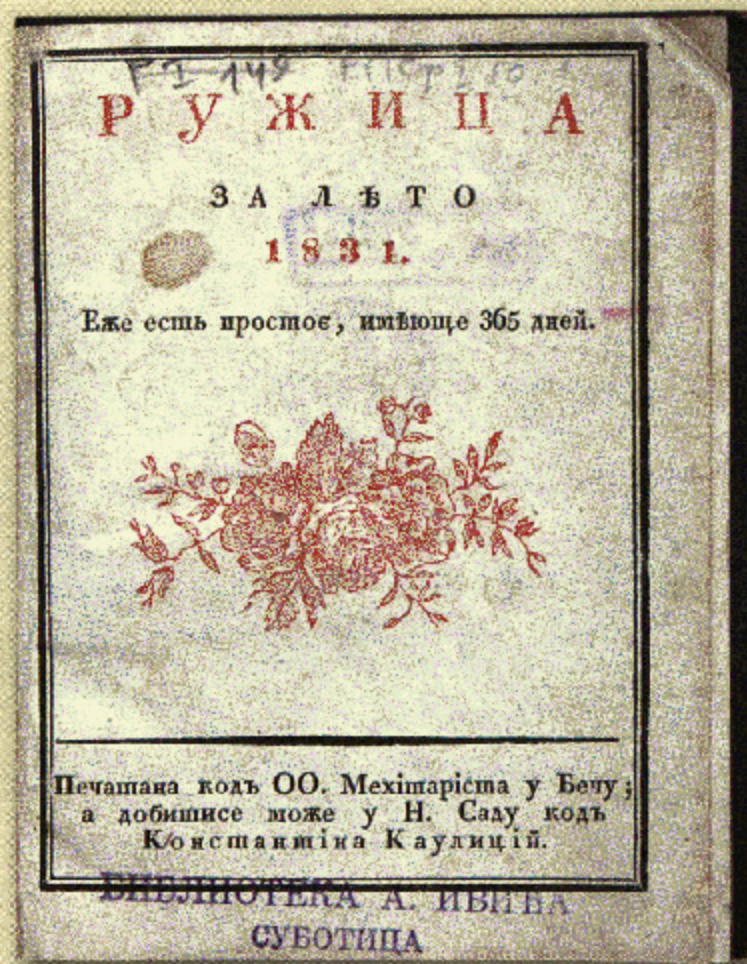
74

76

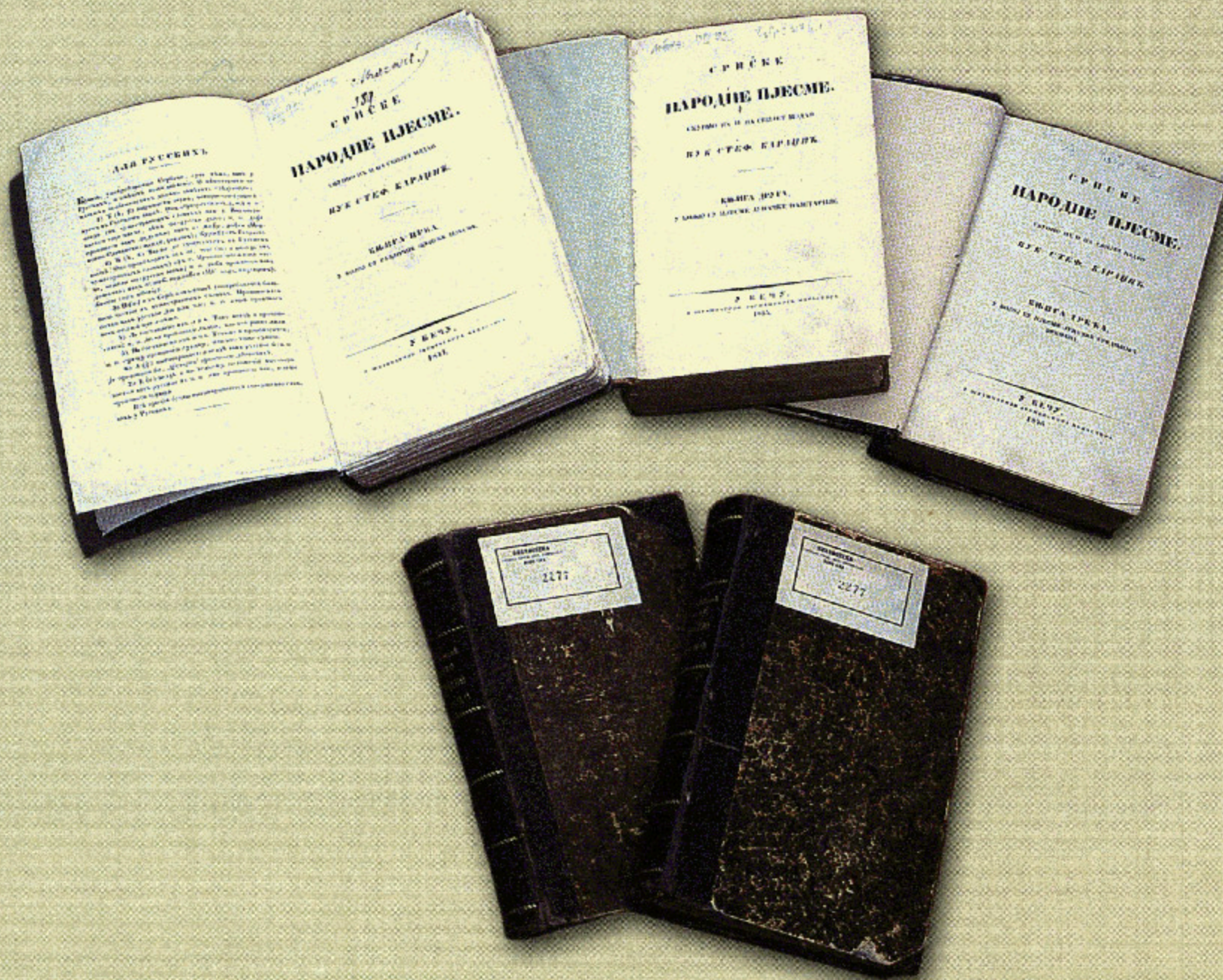

78

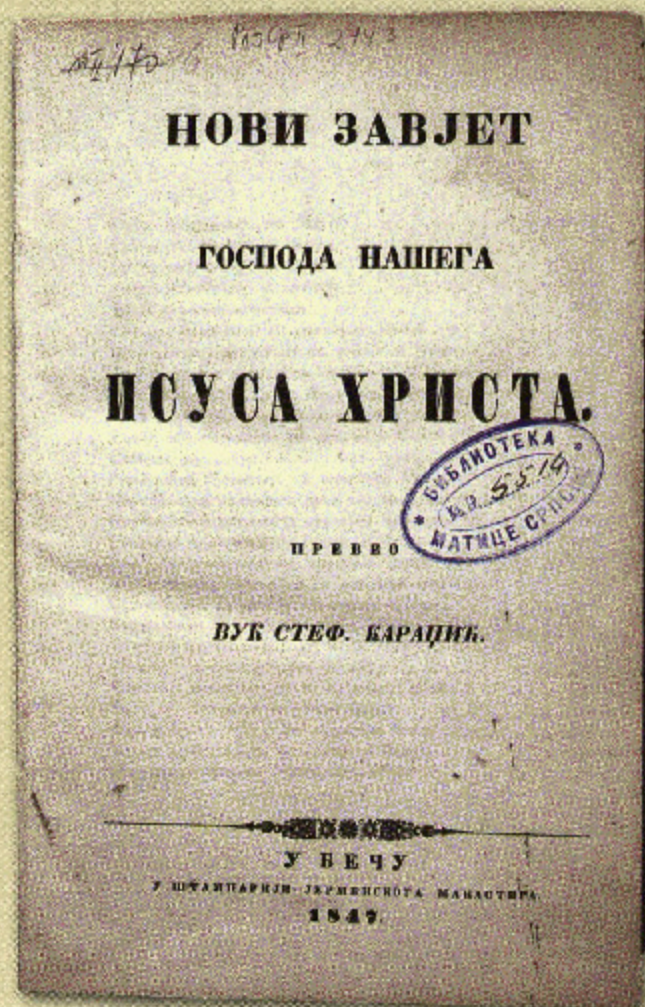
80

153

ВУК СТЕФ. КАРАЏИЋ

Vuk Stefanović Karadžić

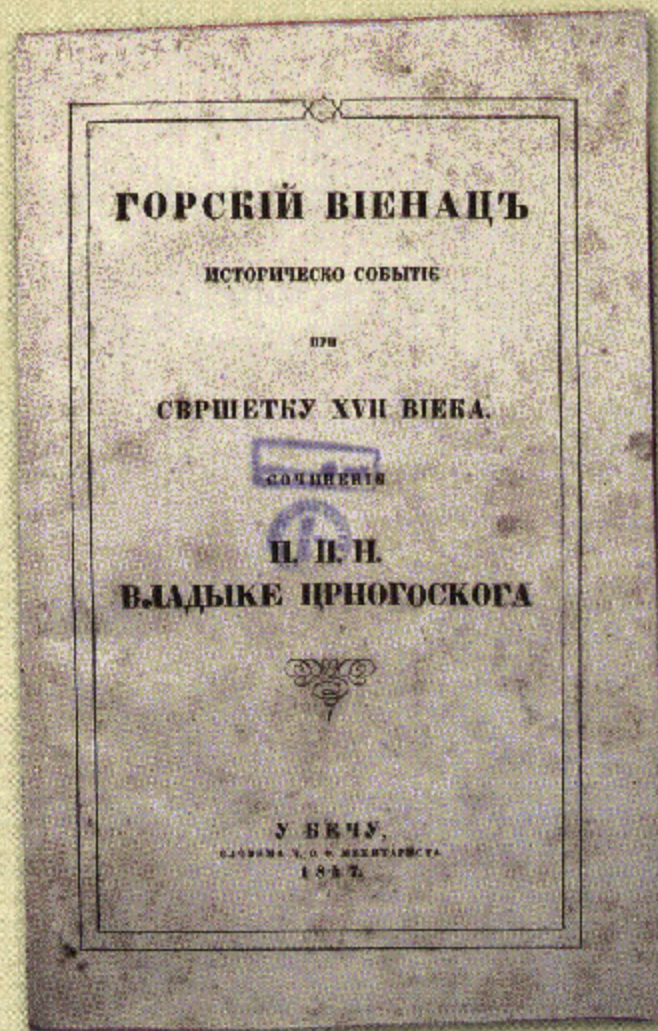

94

155

Petar Petrović Njegoš

95

1827. 100/11-2 13/101

ПЕСМЕ

БРАНКА РАДИЧЕВИЋА.

I.

У БЕЧУ
У ЈЕРМЕНСКОМ МОНАСТИРУ
1847.

96

БРАНКО РАДИЧЕВИЋ.

Branko Radičević

156

100/11-35

ВИЛХЕЛМ ТЕА

Драматичка игра

од

Фридриха Шилера,

преведена

Божидаром Радичићем

ПЕТАР ПОПОВИЋ

У БЕЧУ, 1847.
У ШТАМПАРНИ ЈЕРМЕНСКОГ МОНАСТИРА.

97

100/11-4

ВОЙВОДСТВО

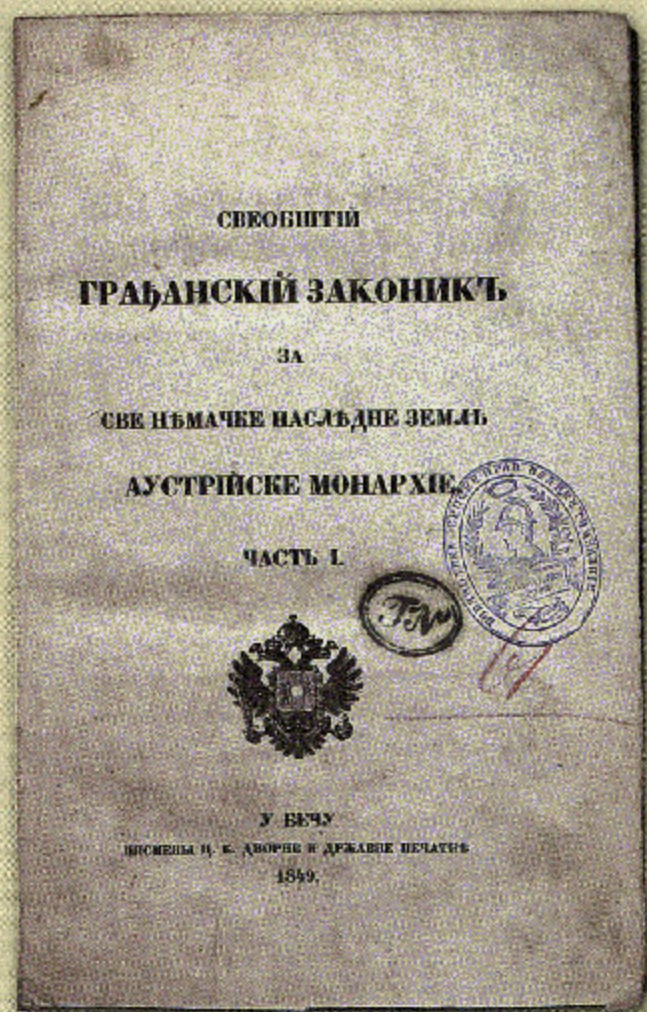
СЕРБА АУСТРИЈСКИ.

и ПОСЛО

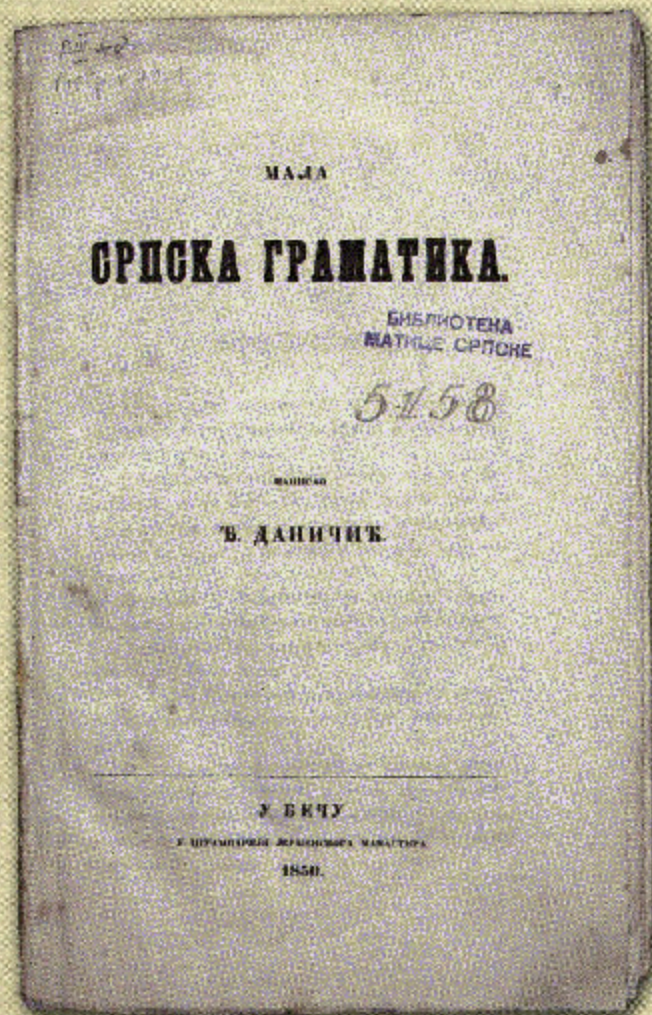
ИСИДОРЪ НИКОЛИЧЪ.

У ВЈЕННИ
ПЕЧАТАНО У ВИДЕЛСКОЈ ШТАМПАРНИ ЈЕРМЕНСКОГ МОНАСТИРА
1849.

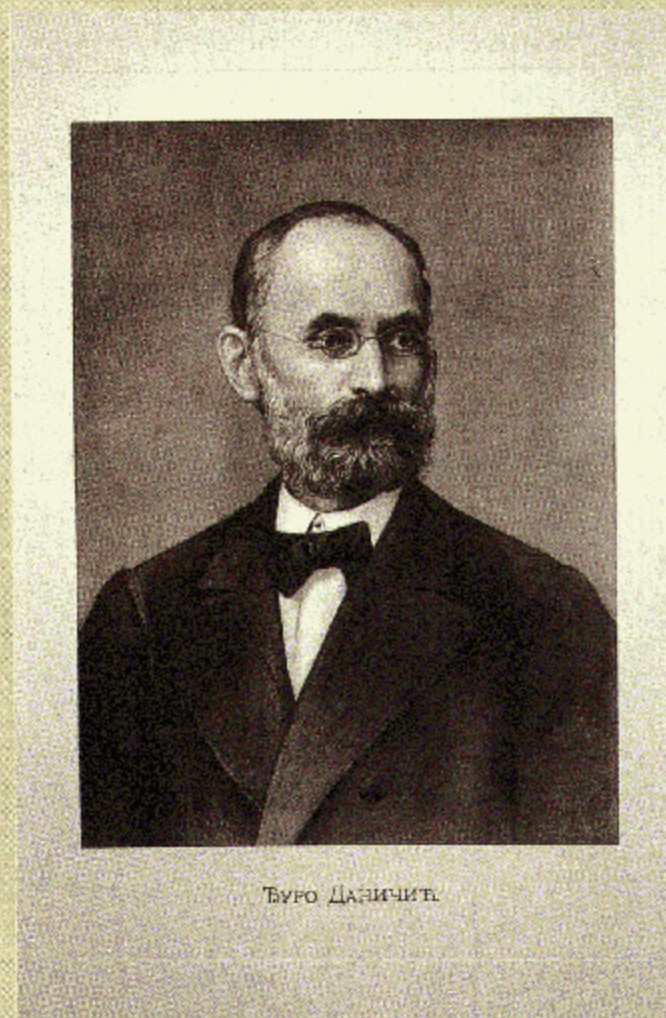
100

102

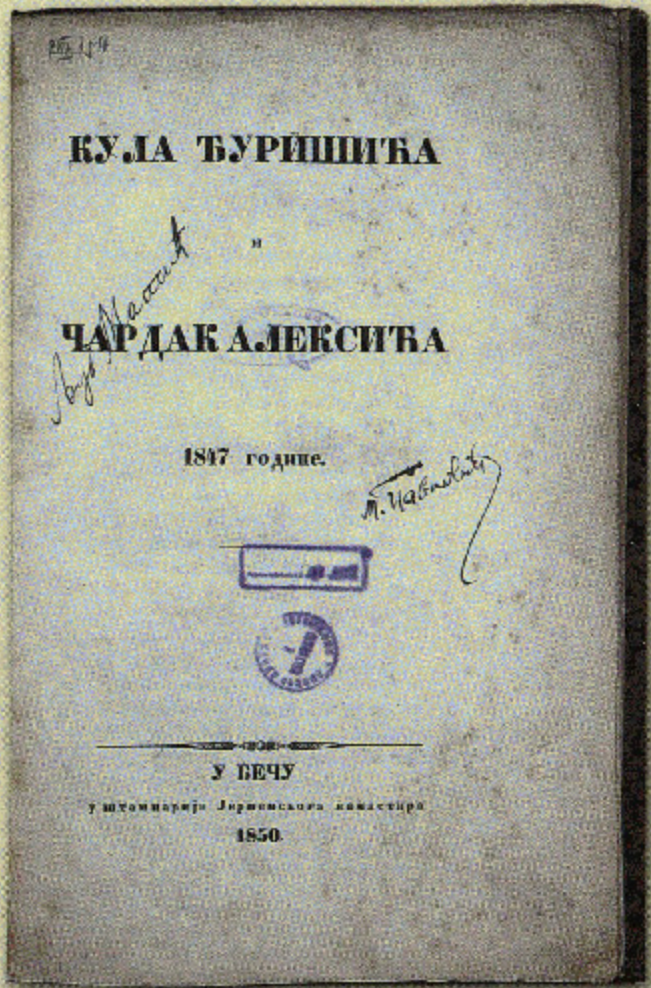
104

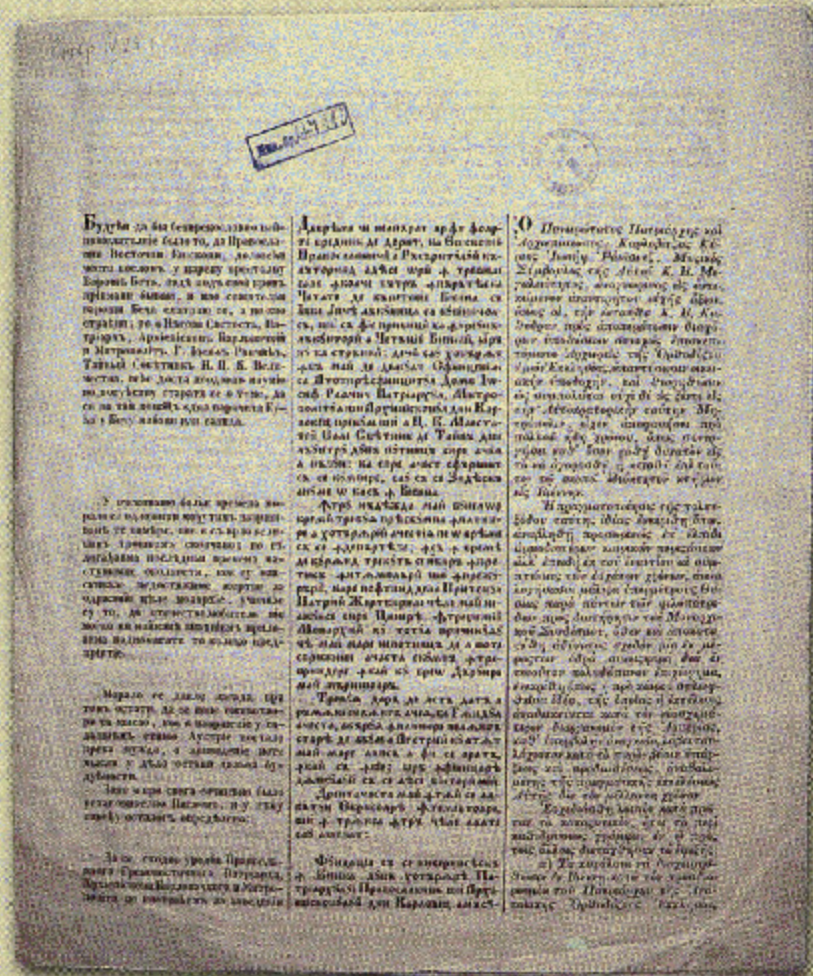
Vukobran Daničić

104

157

107

112

158

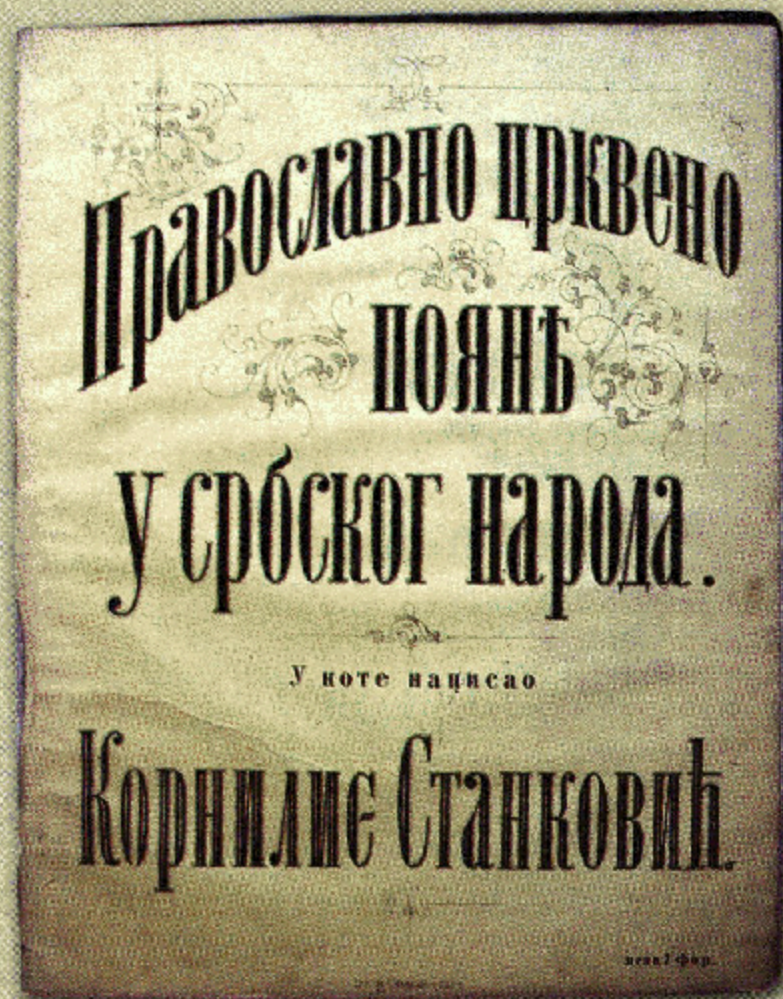

119, 120

ЈОВАН СУБОТИЋ

Jovan Subotić

143

143

Kornelije Stanković

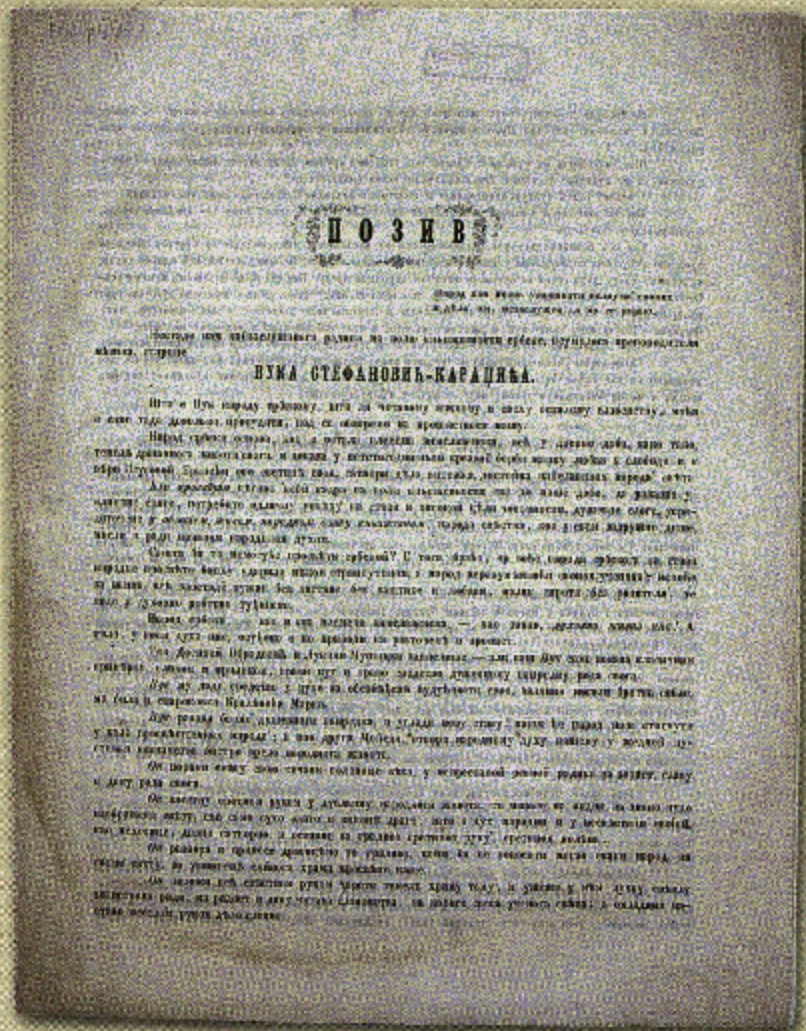
160

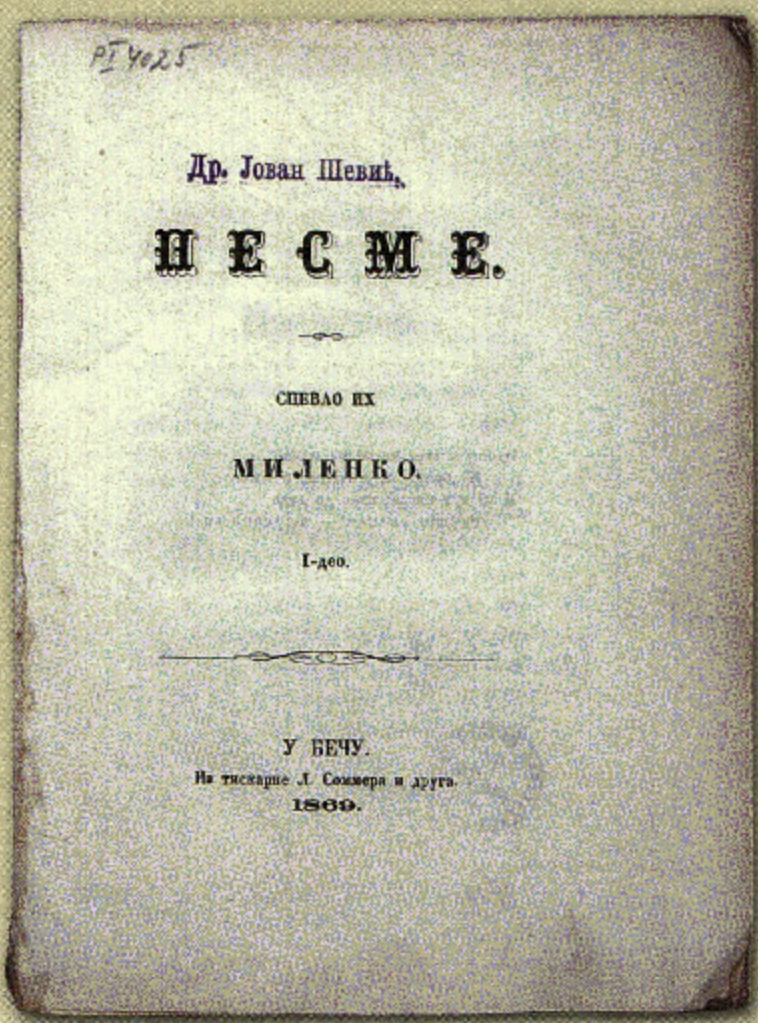
144

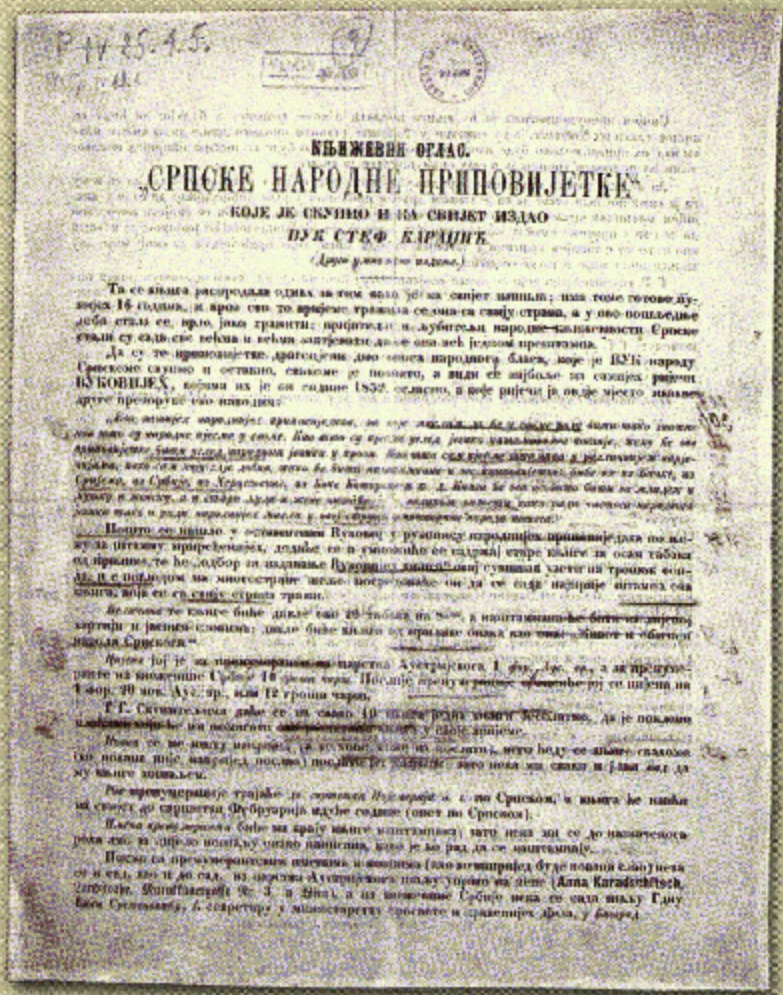
148

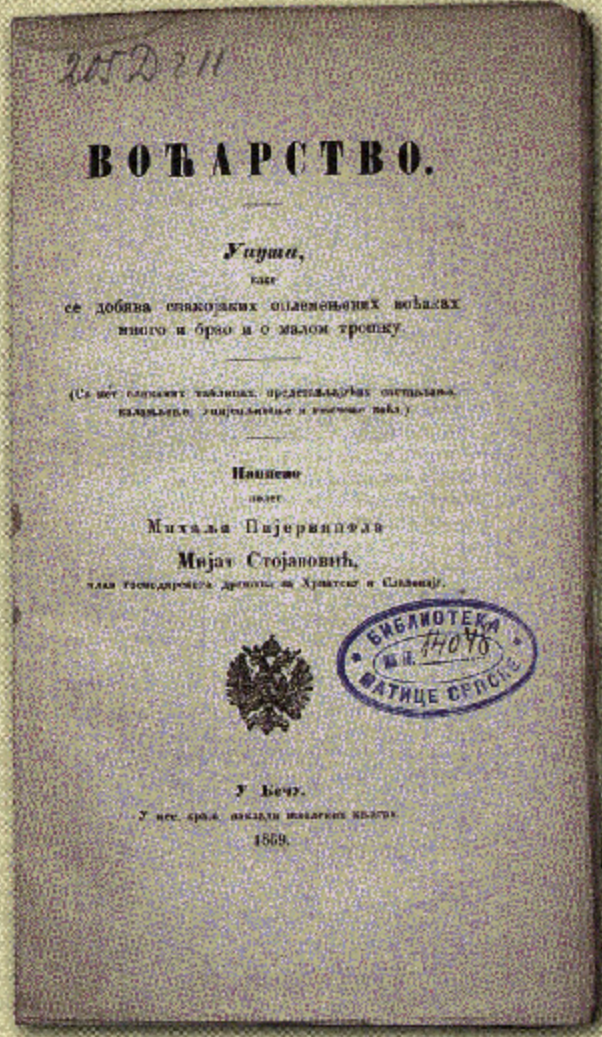
154

161

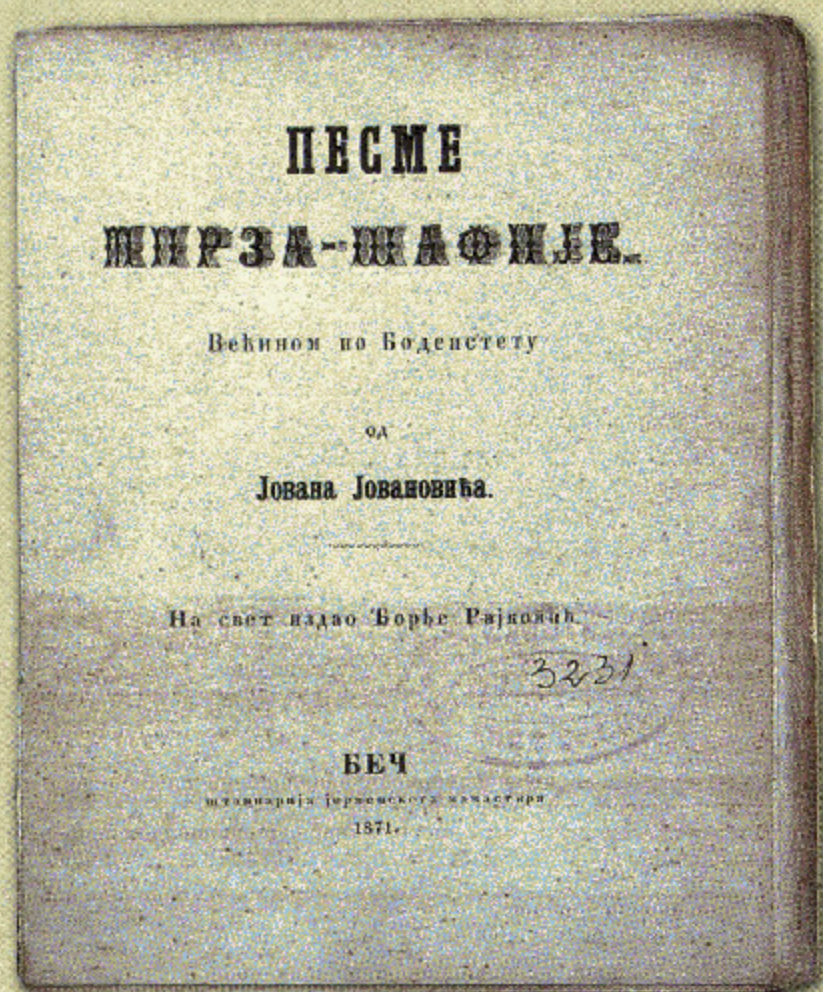

162

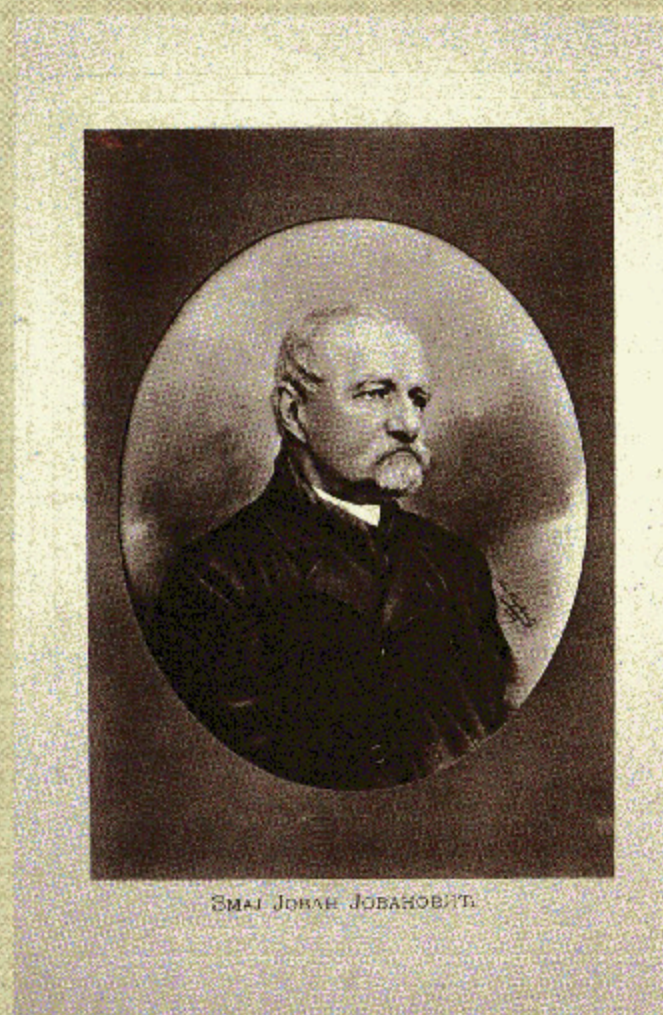

163

161

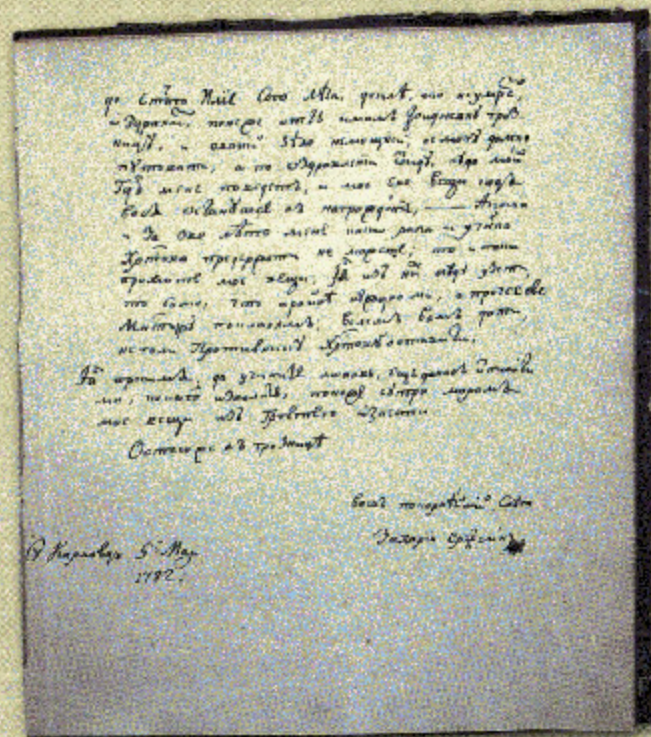

164

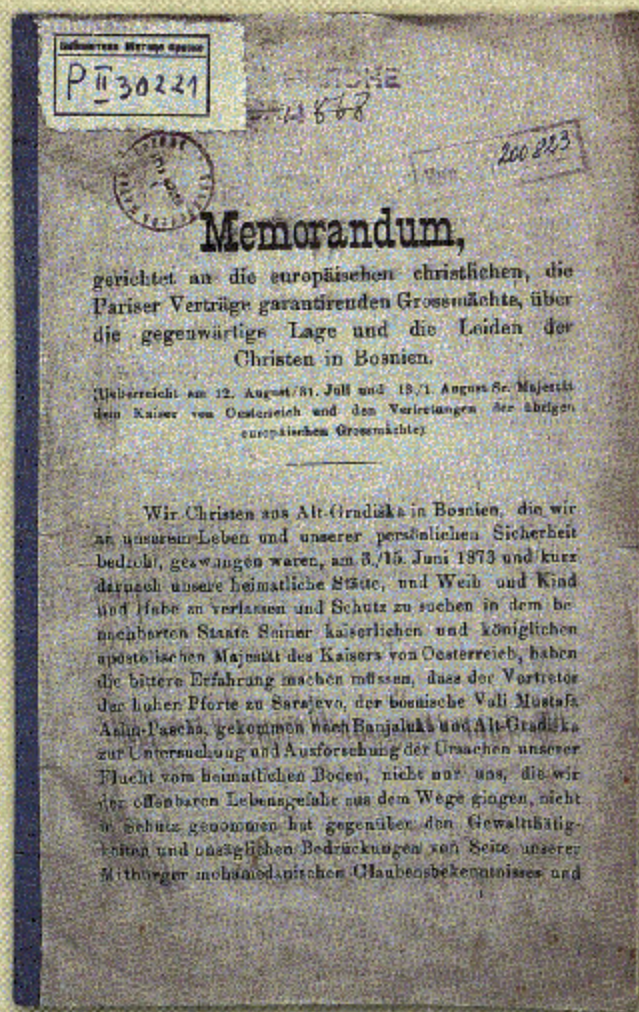

ZMAJ JOVAN JOVANOVIĆ

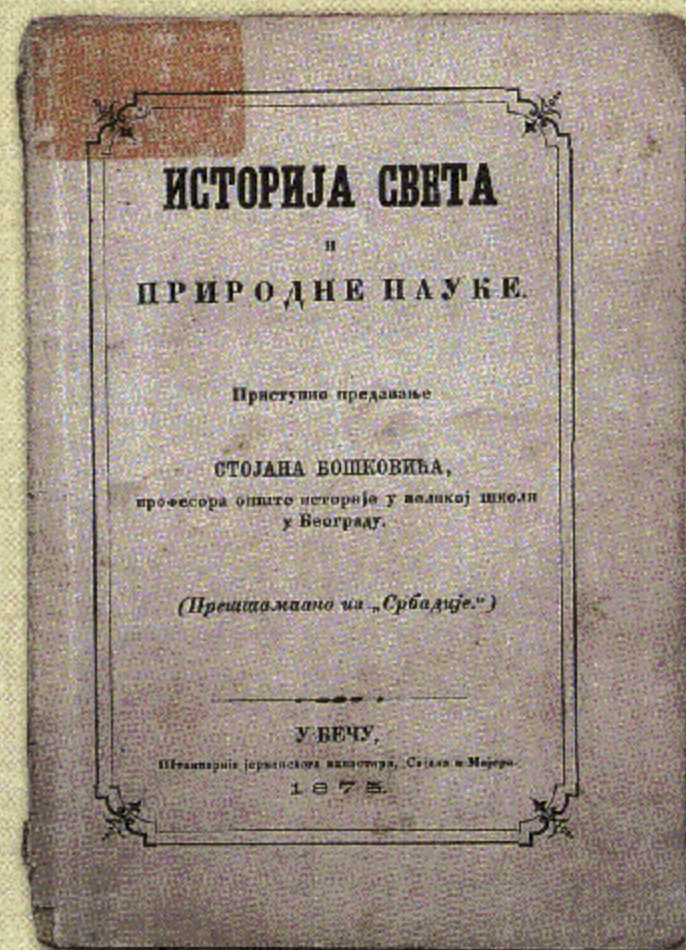
Jovan Jovanović Zmaj

165

168

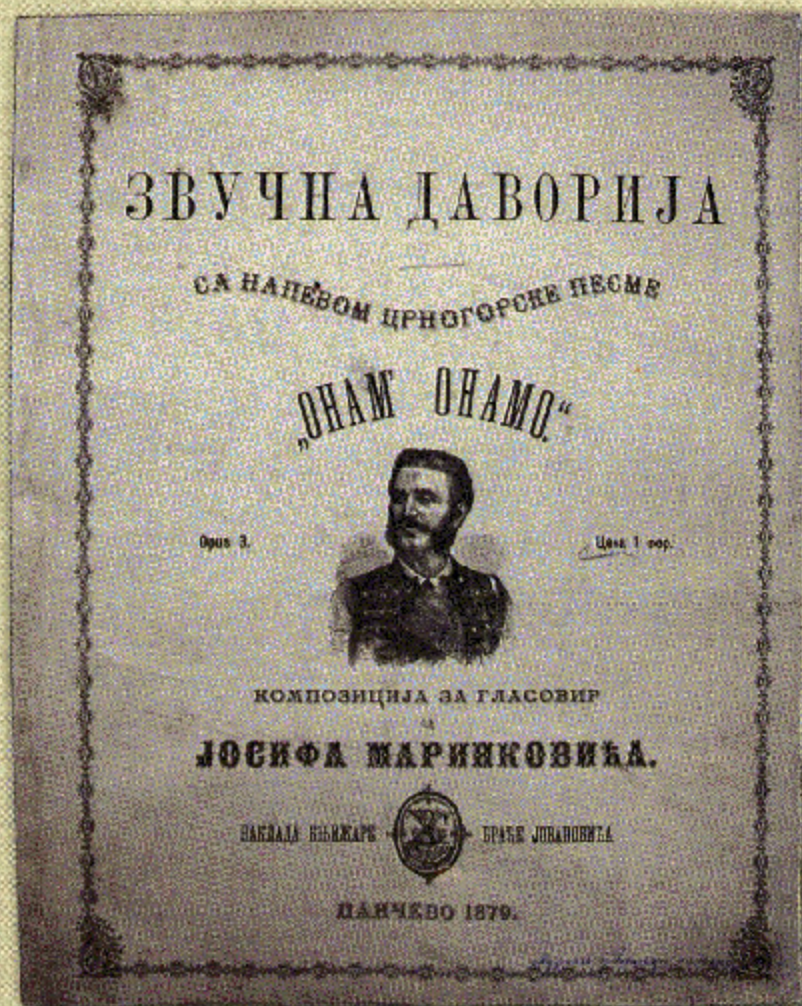
170

178

Stefan Mitrov Ljubiša

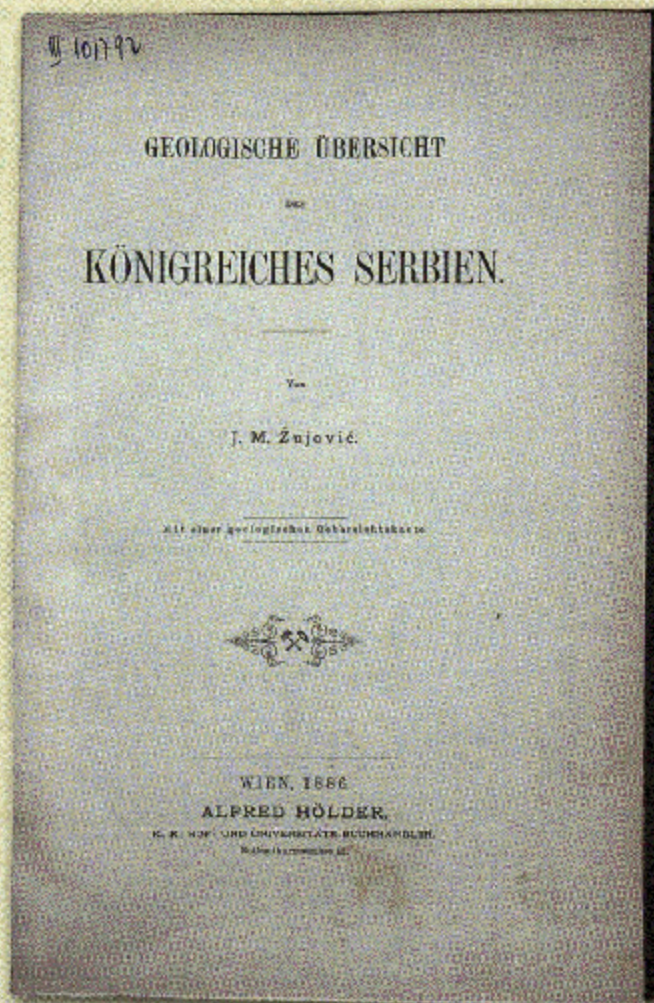
163

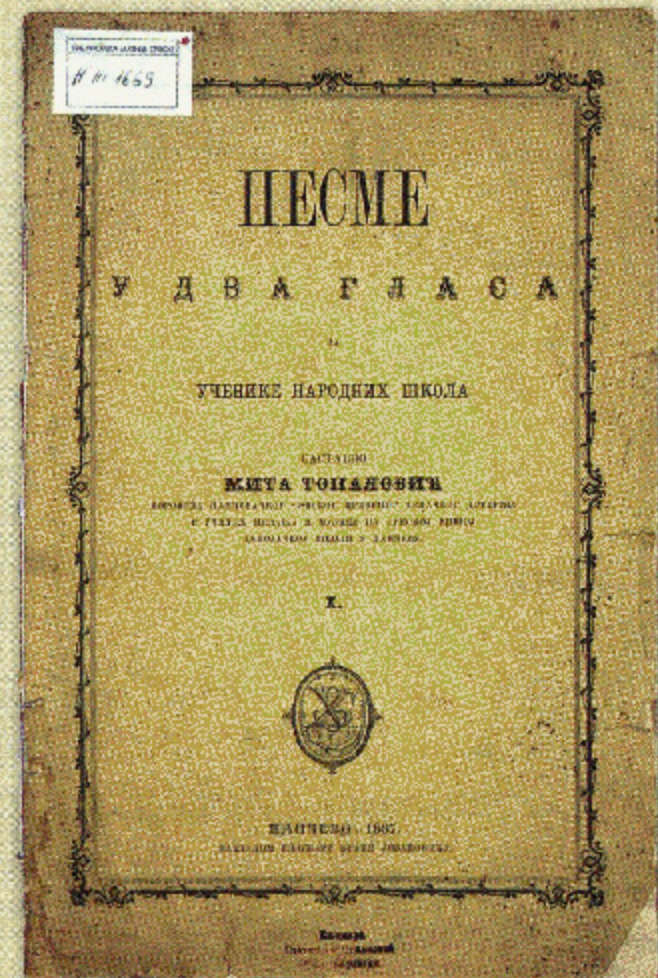
180

183

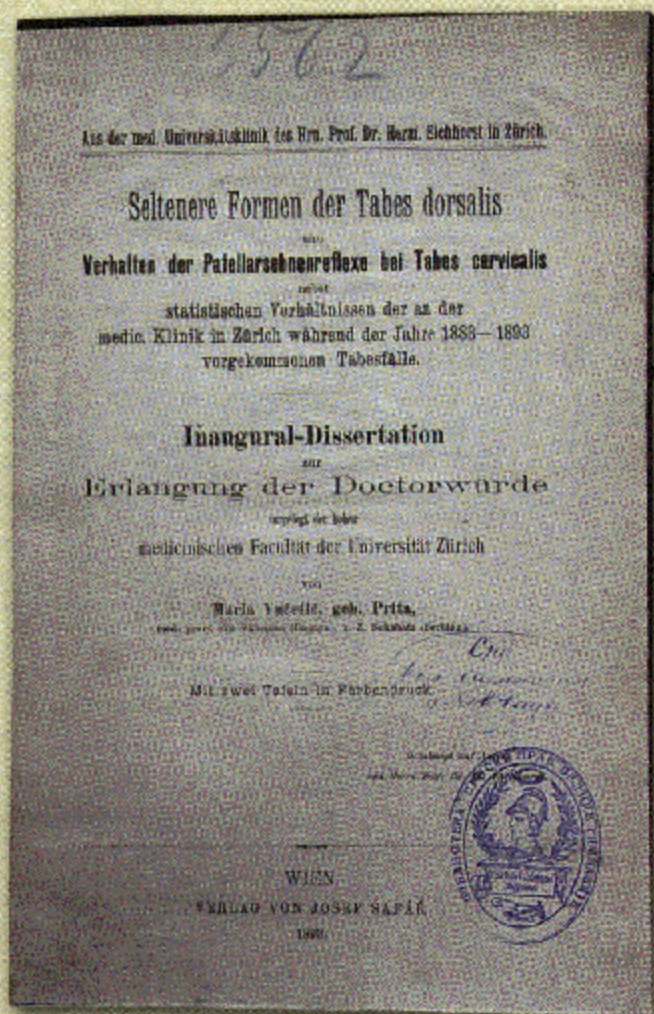

189

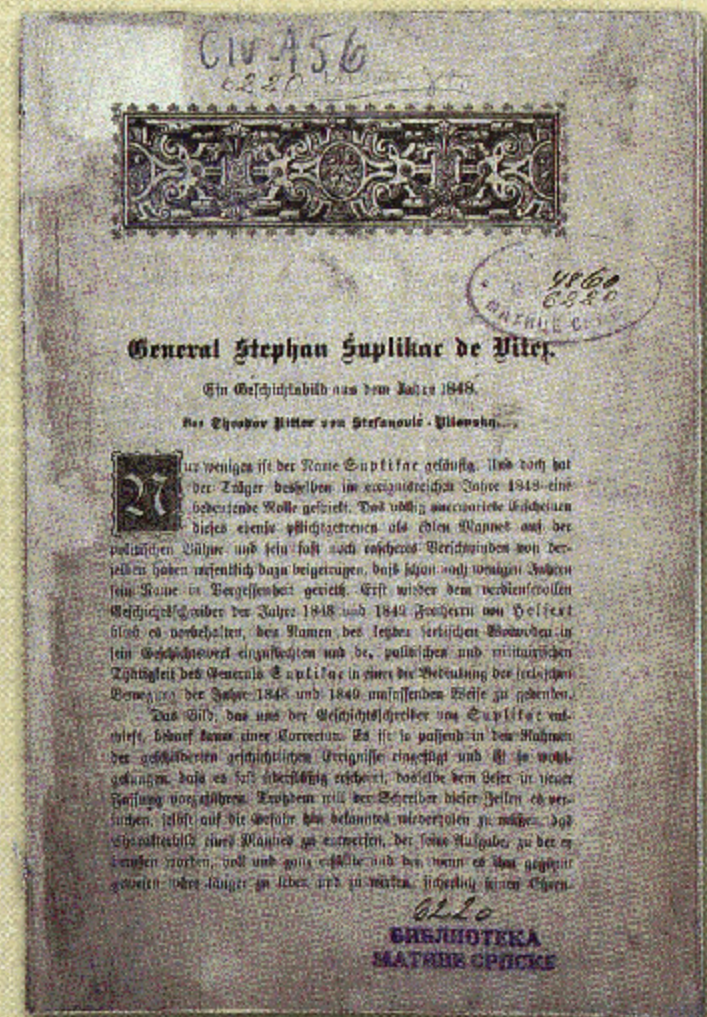

193

164

201

209

SADRŽAJ
INHALT

Miodrag Maticki
UVODNA REČ

Miodrag Maticki
EINLEITUNG

Dejan Medaković
ŠTAMPANJE SRPSKIH KNJIGA I NOVINA U BEČU U XVIII I XIX VEKU

Dejan Medaković
SERBISCHE BUCH- UND ZEITUNGSDRUCK IN WIEN
IM XVIII. UND XIX. JAHRHUNDERT

Mirjana Brković, Jasna Kartalović
KATALOG

Mirjana Brković, Jasna Kartalović
KATALOG

AUTORSKI REGISTAR

AUTORENREGISTER

ILUSTRACIJE

ILLUSTRATIONEN

СРПСКА КЊИГА У БЕЧУ

1741-1900

Каталог изложбе

Издавачи

Народна библиотека Србије, Београд

Библиотека Матице српске, Нови Сад

Вукова задужбина, Београд

За издаваче

Сретен Угричић

Миро Вуксановић

Десанка Латковић

Дизајн

Тао

Фотографије

Силвија Татаи

Испис из електронског каталога Библиотеке Матице српске

Новка Шокица

Штампа

Типографик плус

Тираж

1500

ЦИП

166

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Crbije, Beograd

094=163.41(463.1)"1741/1900"(060.64)

655(=163.41) (436.1)"17/18"(060.64)

Brković, Mirjana

Srpska knjiga u Beču : 1741-1900 :

katalog izložbe : Austrijska nacionalna biblioteka, Beč, 19. 3 - 27. 4. 2002. / [autori izložbe i kataloga Mirjana Brković, Jasna Katralović ; urednici Miro Vuksanović, Sreten Ugričić ; fotografije Silviya Titai]. - Beograd : Narodna biblioteka Srbije : Vukova zadužbina ; Novi Sad : Biblioteka Matice srpske, 2002 (Beograd : Tipografik plus). - 168 str. : ilustr. ; 22 x 23 cm

Na spor. nasl. str. : Das serbische Buch in Wien. - Upor. tekst na srp. i nem. jeziku. Podaci o autorima preuzeti sa prelim. str. - tiraž - ćirilica - Tiraž 1 500. - Str. 5-8 : Uvodna reč ; Geleitwort / Miodrag Maticki. - str. 9-59:

Štampanje srpskih knjiga i novina u Beču u XVIII i XIX veku ; Serbishe Buch und Zeitungsdruck in Wien im XVIII und XIX Jahrhundert / Dejan Medaković. - Registar.

ISBN 86-7035-092-0

1. Kartalović, Jasna 2. Medaković, Dejan 3. Gl. stv. nasl. - ćirilica

a) Knjige, srpske - Beč - 1741-1900-

Katalozi

COBISS-ID 97525004

DAS SERBISCHE BUCH IN WIEN
1741-1900
Katalog der Ausstellung

Herausgebern
Nationalbibliothek Serbiens, Beograd
Bibliothek der Matica srpska, Novi Sad
Vuk's Stiftung, Beograd

Für die Verleger
Sreten Ugričić
Miro Vuksanović
Desanka Latković

Design
Tao

Photographien
Silvija Tatai

Elektronische Vorbereitung des Katalogs zum Drucken
Novka Šokica

Druckerei
Tipografic Plus

Auflage
1500

167

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Crbije, Beograd

094=163.41(463.1)1741/1900(060.64)
655(=163.41)(436.1)17/18(060.64)

Brković, Mirjana

Srpska knjiga u Beču : 1741-1900 :

katalog izložbe : Austrijska nacionalna biblioteka, Beč, 19. 3 - 27. 4. 2002. / [autori izložbe i kataloga Mirjana Brković, Jasna Katralović ; urednici Miro Vuksanović, Sreten Ugričić ; fotografije Silvija Tatai]. - Beograd : Narodna biblioteka Srbije : Vukova zadužbina ; Novi Sad : Biblioteka Matice srpske, 2002 (Beograd : Tipografik plus). - 168 str. : ilustr. ; 22 x 23 cm

Na spor. nasl. str. : Das serbische Buch in Wien. - Upor. tekst na srp. i nem. jeziku. Podaci o autorima preuzeti sa prelim. str. - tiraž - ćirilica - Tiraž 1 500. - Str. 5-8 : Uvodna reč ; Geleitwort / Miodrag Matićki. - str. 9-59: Štampanje srpskih knjiga i novina u Beču u XVIII i XIX veku ; Serbishe Buch und Zeitungsdruck in Wien im XVIII und XIX Jahrhundert / Dejan Medaković. - Registar.

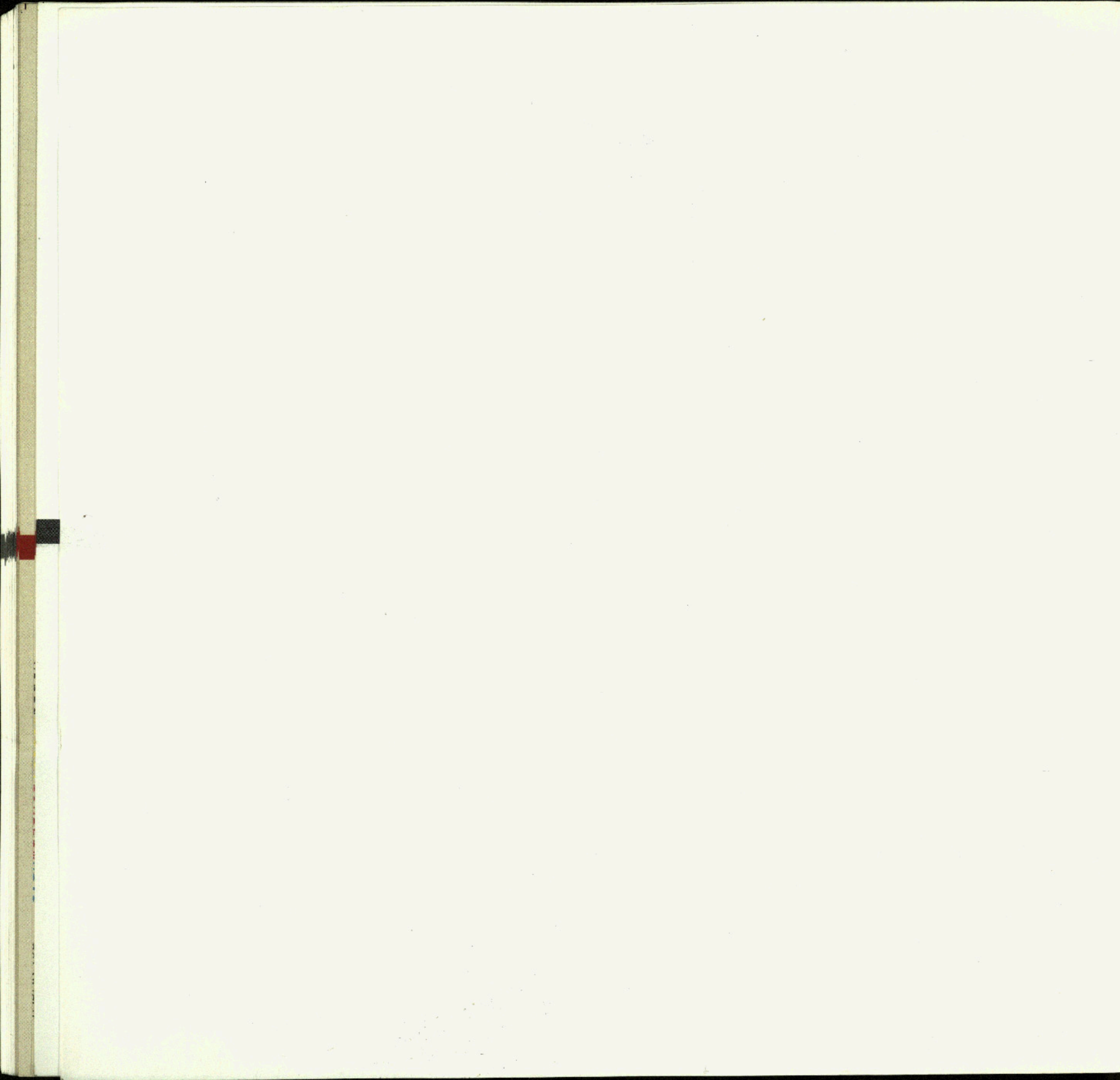
ISBN 86-7035-092-0

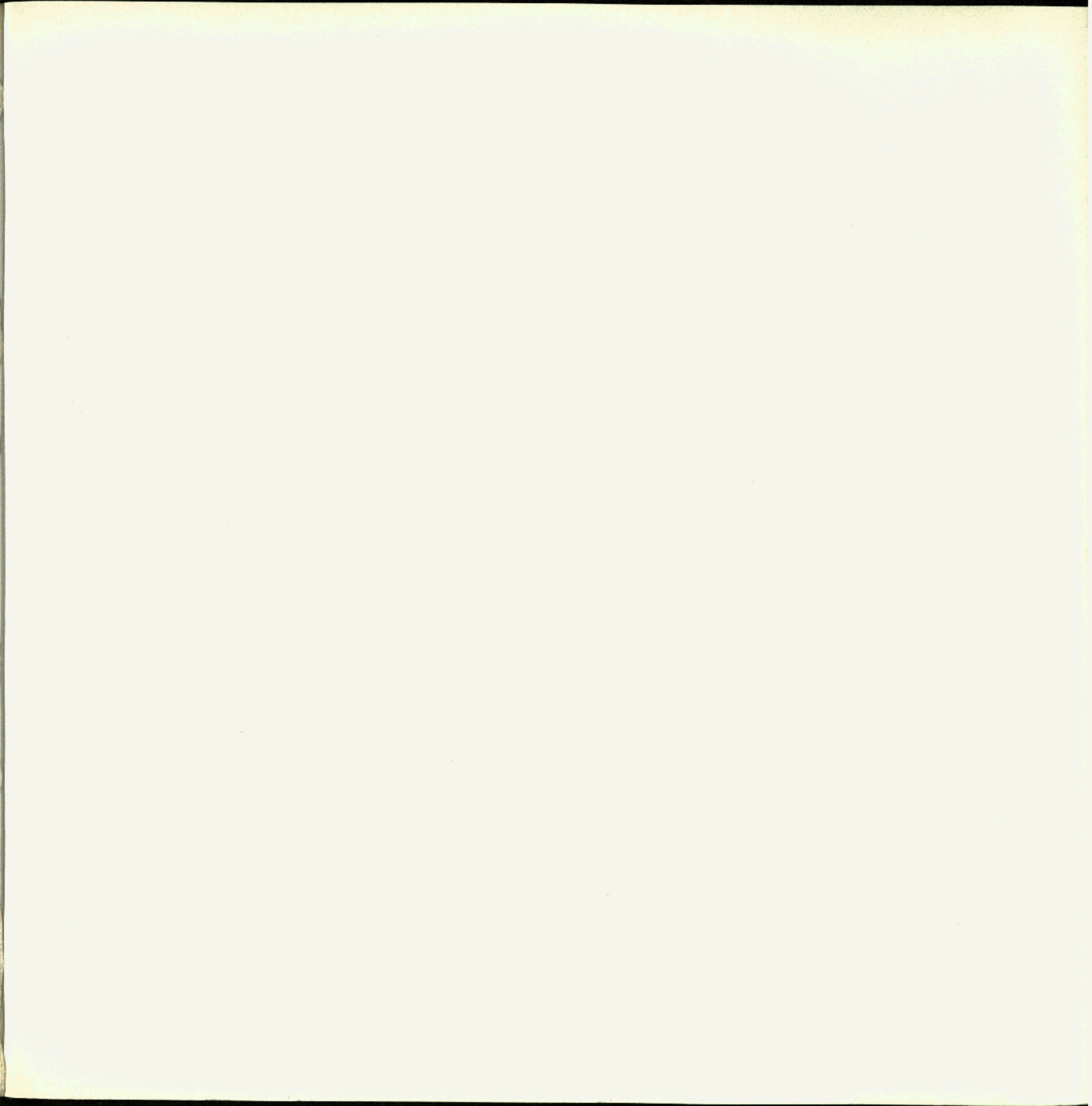
1. Kartalović, Jasna 2. Medaković, Dejan 3. Gl. stv. nasl. - ćirilica

a) Knjige, srpske - Beč - 1741-1900 -

Katalozi

COBISS-ID 97525004

Сотвореніе Мира. вѣггін глава 1.

1783

ВѢУНЫИ
ТО ЕСТЬ
О НАЧАЛА ДА КОНЦА МІРА ТРАКЦІИ
КАЛЕНДАРЬ,
СОДЕРЖАЩІИ КЪ СЕБѢ
СВѢТЦАЛОВЪ И КРАТКАА, ПО
ВОСТОЧНОМА ЦРКВЕИ ИСЧИСЛЕНІЮ, Ш КРѢГЛУХЪ
ГОДОВИХЪ, И ПРОЧИХЪ ПРИМАДЛЖИЩИХЪ ВЕЩИИ
ИЗМѢНЕНІА; КЪ ТОЛЕБЪ ФІЗИЧЕСКАА Ш ТЕЛЕСЪ АЛІА,
И Ш ВОДАНЫХЪ И ВОЗДУШНЫХЪ ПРИКЛЮЧЕНІАХЪ РАЗОУ-
МЛЕНІА; СЪ ПРИКЛАДІИМАА СІРНИМА И СВѢТІА
ХРОНОЛОГІИ ИНЫЕ ПІРЪІ НА СЛАВЕНСКОМАА ЯЗЫКѢ
ВЪ ПОЛУДЪ СЛАВЕНСКИХЪ МЯСЦЕХЪ.

НАПИСАНЪ
ЗАХАРИЕМЪ ОГОФЕЛІНОМЪ
Док. Краа. Війскаго Акадѣміи Художествъ ЧИНОМАА.

СЪ ФІГУРАМАА.

Напечатанъ въ Царственомъ Градѣ Війскѣ,
При Имперѣ Астрономомъ ш Юридикѣ, Завучен-
скомъ Восточномъ Дворномъ Типографѣ, въ
ЛѢТО 1783.

СРПСКА КЊИГА У БЕЧУ
DAS SERBISCHE BUCH IN WIEN
1741–1900